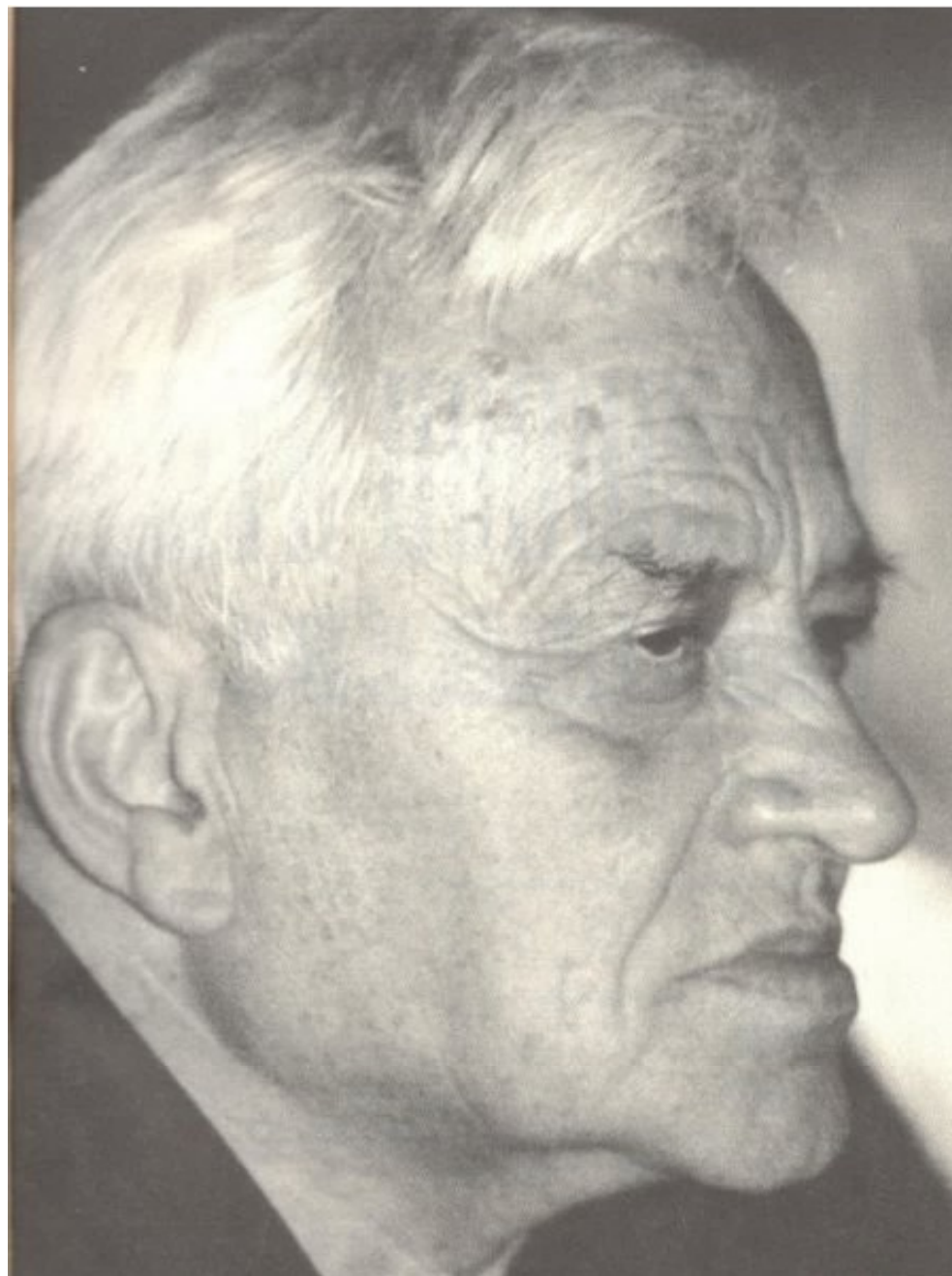

АНТЕ ПОПОВСКИ

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО

Издавач:

Редакција „Про литер“
при „ЈУГОРЕКЛАМ“ – Скопје
Булевар Србија 66
тел/факс +389 2 2452-300
e-mail: jugoreklam@on.net.mk

За Издавачот:

Милован Миловановиќ, директор

Одговорен уредник:

Здравко Корвезирски

Ликовен уредник:

Качо Фидановски

Компјутерска подготовка, корица, ликовно-графичко
обликување, лектура и коректура:

© Редакција „Про литер“ при „Југореклам“ – Скопје

Печат:

„Југореклам“, Скопје 2009 година

Изданиево материјално е поддржано од Министерството
за култура на Република Македонија.

АНТЕ ПОПОВСКИ

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО

предговор

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО: елемент одредбени и филозофско-културни тематски аспекти...

АНТЕ ПОПОВСКИ – ВРАТЕН БЕЗ ДА ЗАМИНЕ

(КОН и ВО „недостапното и недостатното“)

Есеите на Анте Поповски поместени во оваа книга спаѓаат во оној тип книжевни писма кои ги одмолчуваат жанровските поделби, во интерес на што подолгото сјаење и траење на **зборот**: слободен и вечен, ослободен и свечен... Та што дека (можеби) сме ги читале и досега, та што дека (можеби) сме заголнувале душа со нив и при други „гладувања“! Собрани овде, на едно место, све ги повторно живи, повторно дома, повторно подготвени за... рацете, мислите, срцата, душите, спомените, корените... на читателите, со сè Антета, исто таков, одново вратен, без воопшто да замине.

Анте Поповски како и сите Големи автори, самиот себеси и својата книжевност воопшто, најдобро (си) се дефинира токму ВО своите дела: со на прв поглед заталкани реченици или поткрепи на разбирањето, интервенции или литерарни патокази за и при рецепцијата... со изложувања на поетиката со песна, на прозата со расказ... можеби не осамостоен, но, бездруго присутен, препознатлив, видлив и бележит... дотолку што на критичарот да му остане само пребарувањето, издвојувањето од Целото, свентуално – едноставна замена на еден единствен збор во внимателно избран пасус, контекст... Овој интерпретативен метод, покрај другото, е и мошне податлив, возбудлив, креативен и провокативен за примена, бидејќи читањето го удвојува: рецептивното станува и интерпретативно задоволство! Како пример и доказ истовремено, ќе го повикаме самиот почеток на есејот „Внатрешно писмо (во чест на Јехуда Амихај, добитник на Златниот венец на Струшките вечери на поезијата во 1995 година)“ поместен во изборов со наслов „Јазик за земјата

и за небото". (Патем речено, насловот е исто така одбран според истиот метод на удвоено читање применет врз самите застапени есеи во книгата.)

„Скриено во нас, безоблично и неразбирливо, тоа (КОЕ?) секогаш и насекаде нè придружува. Не знаеме од каква материја е создадено и каков облик има. (ШТО?) Бдее низ нашето јаве, шета низ нашиот сон, разговара со нас, нè подучува, нè изневерува. Некоја далечна шифра, некое тајно писмо е тоа даминните што го засолниле во нас, напишано со јазикот на хемијата и затворено во заветното ковчеже на нашиот ген. Тоа безоблично и неразбирливо нешто (КАКВО?), тоа наше внатрешно писмо, час е некоја јарка светлина, час е некој непојаснив страв што потреперува на чувствителната линија која го дели свесното од несвесното, разумот од интуицијата и инстинктот.“

Доволно е само со зборот (членуваната глаголска именка) – ПИШУВАЊЕТО, да одговориме и на КОЕ, и на ШТО, и на КАКВО, и ете ти ја поетиката на Анте! *Внатрешно писмо* во овој контекст да го замениме со нешто уште покусо, со само еден единствен збор – ПИШУВАЊЕТО и, еве ја, срочена, дефинирана и понудена на дланка поетиката (и тоа директно од неговата дланка!):

Скриено во нас, безоблично и неразбирливо, ПИШУВАЊЕТО секогаш и насекаде нè придружува. Не знаеме од каква материја е создадено и каков облик има. Бдее низ нашето јаве, шета низ нашиот сон, разговара со нас, нè подучува, нè изневерува. Некоја далечна шифра, некое тајно писмо е ПИШУВАЊЕТО даминните што го засолниле во нас, забележано (за да избегнеме тафтологија!) со јазикот на хемијата и затворено во заветното ковчеже на нашиот ген. Тоа безоблично и неразбирливо нешто, тоа наше внатрешно писмо - ПИШУВАЊЕТО, час е некоја јарка светлина, час е некој непојаснив

страв што потреперува на чувствителната линија која го дели свесното од несвесното, разумот од интуицијата и инстинктот.

Како сè, и живо и мртво, да се слеало и натекло во текстот, па тој бучи и фучи од степени снегови и умножени води од споулавени чејшми, потопски дождови и ненадејни порои, растечени спомени, свои и туѓи, свои и туѓи антологиски стихови и незаборавни прочитани страници и страници од сите книжевни „станици“, некогаш чувни или недочуени приказни... нагрвалени знаења, орни, макар и прекутрупа, да се пробијат до есејот како совршен миг за... за што? За оставање во наследство. Кому? Нам, на оние чијшто (книжевен) *ентузијазам* (сè уште) *ни е облик на буден сон*.

Препознајте прекрасна проза – вистински наративен подарок спакуван во есеј (без ни најмала панделка): Циганите – ковачи во Лазарополе во есејот-сага „Еден брут – во срцето“. Овој раскажувачки медалјон се отвора и се затвора според потребите и на писателот и на читателот. Обајцата му се подеднакво важни! Кому? На раскажувањето! (Што му е раскажувањето на ПИШУВАЊЕТО?) Есејот ги истражува Циганите, а раскажувачкиот медалјон и свети на науката како фенер. И всъден така, од ред во ред, од страница во страница...

Во оваа книга, ништо не е ни повеќе ни помалку од она што треба да биде: ни есејот не е помалку или повеќе есеј, затоа што има таква проза во себе, ни прозата не е повеќе или помалку проза, затоа што е „жител“ на есејот. Всушност, она што есеите во оваа книга на Анте Поповски ги прави посебни се токму „жителите во нив“: стихови, цитати, автобиографски белешки...

Во есејот-студија „Климент Охридски и филозофско-хуманистичките аспекти на Кирило-Методијевата традиција и иницијативи“, таков необичен „жител“ е само и единствено наведувањето на насловот на научниот труд на проф. В. Топенчаров: „Константин – Кирил Филозоф – АБВ на ренесансата“; во есејот „Јагула (тези за есеј)“ – тоа е песната на Христо Узунов, или парафразата на неспомнатиот почеток на „Ана Каренина“ – „Светлината

постои за сите заедно, а мракот за секое одделно"... во „Автобиографско
сеќавање на историјата (тези за есеј)", онеобичени „жители" има повеќе,
од синтагмата „студот на историјата", преку цитатите од Борхес и од Агјеј,
сè до блескавите брилијантни мисловни паралели помеѓу млади и мали... ја-
зици, земји... народи...

Но, сево ова е, всушност, патување кон „недостапното и недостатното"...
Патување, но и стигнување во „недостапното и недостатното".

Оливера Корвезирска

ЕСЕМ

КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ И ФИЛОЗОФСКО-ХУМАНИСТИЧКИТЕ АСПЕКТИ НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВАТА ТРАДИЦИЈА И ИНИЦИЈАТИВИ

Епохалното дело на Кирил и Методиј и на нивните ученици најчесто се поима и се сведува низ синтеза на познатиот тријас: дека ја создале првата словенска азбука, дека ги направиле првите преводи на црковни книги од грчки на словенски јазик и дека први го почнале просветното и црковно дело меѓу Словените. Бездрото, тоа се централните аспекти на нивните иницијативи, па кога би се ограничиле дури и само на овој факт – нема да биде воопшто тешко за да се констатира и процени општоевропското значење на нивното дело. Меѓутоа, доколку само на тоа би бил сведен погледот кон нивното дело – неговото значење би било осиромашено за цел список културолошки и филозофски премиси.

Ние ќе проследиме само некои од нив.

Прва премиса:

Рамноправност на јазиците – рамноправност на народите

Еден извадок од Житието на Константин Философ, за чиј автор славистичката наука го именува Климент Охридски, ќе ни припомогне во анализата на оваа премиса:

„Кога беше тој во Венеција, се собраа против него епископи, попови и приорисци, како враќа на сокол, и ја подигнаа тријазичната ерес зборувајќи:

„Човече, како си им ги создал на Словените книгите и ги учиш по нив, што досега никој не измислил, ниту римскиот папа, ниту Григориј Бого-

слов, ниту Ероним, ниту Августин. А ние знаеме само три јазици на кои е достоин во книгите да се слави Бог – еврејскиот, елинскиот и латинскиот.“

Философот им одговори:

„Не врне ли дожд еднакво над сите? А сонето не грее ли исто така за сите? Зар не дишаме сите еднакво? Па тогаш, како не се срамиме да признаеме само три јазици, а за сите други народи сакате да бидат слепи и глуви? Кажете ми дали Бога го сметате толку бесилен што да не може да го даде тоа, или толку завидлив што да нејќе? А ние познаваме повеќе народи што се вешти на книга и го слават Бога секој на свој јазик: Ерменците, Персијците, Авазатите, Иверците, Сугите, Готите, Обрците, Турците, Хазарите, Арабјаните, Египќаните, Сириците, и многу други ...

... А сега, браќа, ако дојдам кај вас зборувајќи на јазиците, каква полза ќе сторам јас, ако не ви зборувам заради јасност и разбирање, или пророштво или поука? Така и ние ако го кажеме неразбирливот збор на туѓ јазик, како ќе се разбере што кажуваме? Зашто ќе кажуваме во воздух... Колку различни зборови има на светов и ниеден од нив не е без значење. Ако не ја знам смислата на говорот, за тој што ми говори ќе бидам сличен на варварин, и тој што говори – варварин за мене“. (Климент Охридски: „Житија, слова, поуки“, Скопје, „Македонска книга“ 1974, стр. 65–66).

Овој извадок од Житието на Константин Философ, недвојбено го потврдува и Климента Охридски како најдоследен афирматор на иницијативите и на концептот на Константин Философ за рамноправноста на сите јазици, па според тоа и – за рамноправноста на сите народи. Оваа премиса произлегува од самото битие на христијанската идеологија, но, за разлика од тријазичниците и другите проповедници на христијанството, Кирил и Методиј и нивните ученици, меѓу кои Климент е најдоследен и најнадарен, оваа премиса ја спроведуваат како основна прагматска цел на своето учење. Кирил и Методиј во ниеден момент не ги напуштаат догматските карактеристики на христијанското учење и точно тоа ја покажува и нивната висока теолошка подготвеност, но и студиозното познавање на сите суптилноста на оваа, за тоа време, најмеродавна религиозна филозофија.

Денес, напредно со будизмот и исламот, христијанството е најраширена религија. Исус, според христијанската филозофија, е божја еманација и на земјата доаѓа за со својата смрт да го искупи прародителскиот грев; произлегува од бога како дух и на неговиот пат до земјата тој поприма многу особини на човекот, се инкарнира во човеково битие на земјата; со маченичка смрт се жртвува за луѓето и проповеда еднаквост за сите, еднаквост меѓу сиромасите и богатите, меѓу робовите и слободните, жените и мажите. Јавувајќи се на бреговите на Медитеранот, во триаголникот заграден со еврејската, хеленистичката и римската култура, христијанството, врз остатоците на бројните локални и мали религии, израснува во прва модерна универзална религија, афирмирајќи концепт на монотеистичка и универзална љубов. Наспроти илјадниците антропоморфни богови и божичи на паганските религии, христијанството, филозофски сондирано и афирмирано во услови кога во Римската империја владеат златото, бесрамноста, насилствата и предавствата, се наложи над робовладелските односи во општеството и особено блиско ќе им стане на потиснатите и обесправени маси, пред сè поради социјалните компоненти на ова учење, кое – проповедајќи само еден бог – ги отфрла и царските божества. Климент Охридски, во Житието на Константин Философ, настојува круцијално да го издери прашањето за рамноправноста на јазиците, односно – за рамноправноста на народите. Таа негова проповед е храбро застапување и на христијанското учење и на црковната литература. Кирил и Методиј, и Климент Охридски како автор на Житието на Константин Философ, афирмирајќи ја и борејќи се за премисата за рамноправноста на јазиците, афирмираа и погледи кои ја надградиле прагматската основа на христијанската идеологија.

Во контекст со оваа премиса стои и процесот на покрстувањето, кој во основа бил процес на принуда и примена на сила. Кирило-Методијевото учење, наспроти ова, се застапува за една постапка, за една поспоконна постапка, за еден поеволутивен тек, применувајќи метод на убедување и на постапно осознавање, што во основа се разликува од радикалните и суровите методи „низ меч и оган“:

„...И откако го преведоа двојно Законот божји, му го предадоа на новиот народ, создавајќи му букви... Тоа не беше напишано на камени плочи, туку беше извезено на плочите на срцата, не беше кажано ни низ облак, ни низ магла, ни низ бура... Тие не беа слуги на темнината, туку беа проповедници на вистината; тие не штркаа со крв од јунаци и јариња, туку попрскуваа и ја очистуваа нечистотијата со своето крштевање... Тие не беа проповедници ни слуги ни закланата жртва, туку слуги и извршители на бескрвна и мирна духовна служба, сојузници на апостолите, зашто заради тоа и беа избрани“

– ќе рече Климент Охридски, допојаснувајќи ги сите тешкотии на кои наидуваа и Кирил и Методиј и самиот тој Климент, меѓу словенските пагани. Затоа тој толку прецизно назначува во спомнатото житие: „Ние не сме себеси непријатели и од денешен ден по малку нека се крсти кој може и кај сака – доброволно.“

И во Житието на Методиј прецизно е назначен карактерот на покрстувањето и концептот на Кирило-Методијевата традиција применети во Моравија: „...Методија рече: „Синко, добро би ти било да се крстиш по своја волја, во својата земја да не бидеш со сила покрстен, пленет и во туѓа земја однесен, па ќе се сетиш на мене... (Ibidem, стр. 81).“

Поради сето ова, како да не се достатно проучени иманентните слоеви на Кирило-Методијевата практика, кои биле причина определени методи на покрстување да прераснат во културолошка премиса од епохален домет и значење: „Севкупноста на дејноста на Кирил и Методиј извира од функционално оптоварување. Сè што во тоа време е напишано или изречено, не е автономно подрачје на духот, туку директно се вклучува во црковниот и во државниот живот; во начело, на текстовите не им е иманентна независна естетска убавина, туку нив ги проникнува теолошка или државна идеја...“, вели Јоже Погачник, говорејќи за основните онтолошки премиси на животната практика и во книжевните настојувања.

Втора премиса:

Хуманизмот низ дипломатската функција на Кирил и Методиј

Доколку мисијата на Кирил и Методиј и на нивните ученици, најпрво меѓу Македонските Словени а потоа и во Моравија, се проценува како епохална – таа во никој случај не можела да биде случајна и неподготвена, туку доаѓа како врв и заокружува еден од најзначајните хуманистички и културолошки аспекти на нивната традиција. На оваа мисија и претходат широк список дипломатски акции од голем формат: Константин Философ, најпрво, има назначена улога во завршната етапа на борбата околу иконите – икономахијата. Константин Философ морал сосема да го разоружи иконокласичкиот патријарх Иван, а потоа морал да ги преземе и преговорите од теолошка природа кај Сарацените и веднаш потоа и дипломатската и верска мисија меѓу Хазарите.

Антипаганската и антииконокласичка теза на Константин Философ, била надградена и со посебна дипломатска функција: во мисијата меѓу Хазарите во Херсон, упорно и далековидо, Константин Философ ги бара и успева да ги открие посмртните останки на римскиот папа Климент, кои, неколку години подоцна однесени во Рим, ќе му обезбедат апсолутна поддршка од страна на римскиот папа и римската црква во мисијата меѓу Словените во Моравија. Патем, свети Климент бил римски папа за време на императорот Трајан, во II век н.е., кој бил испратен во околината на Херсон во дипломатска функција и маченички бил убиен и удавен в море. Пронаоѓањето на неговите коски го опишал самиот Константин Философ, на грчки јазик. Словенски превод на тој опис, се претпоставува, може да биде „Легендата од Херсон“. Од битно значење е и фактот дека и Климент Охридски на Климент папата Римски му посветил пофално слово. Случајно? Тука сосема природно се надоврзува прашањето: доколку претходно не знаел за својата идна мисија меѓу Словените во Моравија, зошто Константин Философ толку упорно би настојувал да ги открие моштите на Климента папата Римски?

Единствен надомест за огромните напори и саможртви во мисните меѓу Сарацените, Хазарите и Словените, Кирил и Методиј и нивните ученици гле-

даат во ослободувањето на пленници. Во овој контекст, еден таков поглед и чин иманентно содржат не само алтруистичката и хуманистичката визија, туку и назначената дипломатска содржина, преку која исцело се афирмирани основните и клучни тези на христијанската филозофија. Тоа – од една страна. Од друга: мисијата обезбедува голем морален капацитет и репутација на екуменските принципи на Кирило-Методијевата традиција: Климент Охридски во Житието за Константин Философ ќе забележи:

„...Кога го испраќаше Философот (станува збор за мисијата меѓу Хазарите, б.м.), каганот почна да му дава многу дарови, но тој не ги зеде и рече: „Дај ми колку што има овде грчки пленници; тоа ми е повеќе од сите дарови“ (Ibidem, стр. 59).

И уште:

„...Тој не зеде ни од Ростислава, ни од Коцелџа ни злато, ни сребро, ниту други нешта, туку го кажувааше евангелскиот збор бесплатно, и само измолѝ од обајцата деветстотини пленници и ги ослободи“ (Ibidem, стр. 65).

Толку сложени верски и дипломатски мисии, особено меѓу Западните Словени, Византија можела да им довери само на опитни, упатени и потврдени личности, кои одлично ги познавале не само христијанската туку и другите вери, а покрај тоа одлично ги познавале и историските услови и политичките односи меѓу Византија и Рим. Тоа, во случајов, можеле да бидат само Кирил и Методиј и нивните ученици, кои зад себе имале веќе долг список успешно извршени мисии и нивното испраќање во Моравија, бездруго, резултирало и од фактот дека Византија богослужбата на словенски јазик надвор од своите граници ја ценела како успешно средство за политичко сојузничтво. Во која смисла? Германците не биле задоволни од слободното однесување на Ростислав и затоа се обиделе да најдат сојузник во лицето на Бугарија, којашто би го нападнала Ростислава од Исток. Ростислав, пак во Византија бара свој сојузник за да ја ослаби агресивноста на Бугарите. Војната која започнала летото 864, кога Германците го нападнале Ростислава, има за одраз вклучување и на

Византија: во ист момент византиската војска ги нападнала Бугарите. Од овој аспект погледнато, на повид е сета сложеност на мисијата на Кирил и Методиј – и на верски, и на дипломатски, и на политички план.

Трета премиса:

*Платонскиот поглед на Кирило-Методијевата традиција
кон животот и светот*

Раната христијанска теологија и филозофија се под назначено влијание на филозофското учење на Платон, на неговиот идеалистички филозофски концепт, според кој:

А) Материјалниот свет е несовершен одраз на натпојавниот свет на идеите;

Б) Геометриските облици и идеи се посредници помеѓу светот на сетилното и светот на идеите;

В) Човекот е поделен на тело – кое му припаѓа на минливниот, материјален свет, и на душа – која е бесмртна и која влегува како составка во светот на идеите;

Г) Интелектуалната вредност и моралната зрелост претставуваат гаранција за управување со човековите судбини;

Д) За разлика од убавите предмети, дела и мисли, постои убаво и само по себе, идентично со себеси. Само оној што ја познава идејата на убавото може да го определи степенот на убавото во поединечните предмети.

Сите тези и поими на платонизмот засновани се и онтолошки произлегуваат од битието на самиот човек. Во житијата и на Константин и на Методиј платонизмот како поглед на христијанската филозофија доаѓа до целосен израз. Но тоа и не би можело да се помисли доколку Климент Охридски не е тој кој до суптилности е упатен и во оваа платоновска филозофија.

Доколку под А означиме дека материјалниот свет е несовершен одраз на натпојавниот свет на идеите, еве, во една сосема површна анализа, со кои фрагменти од обете житија би ги поткрепили горните тези:

А – „Во татнежот на спилите и гласовите на трубите не јавувај ни се веќе, Господе милостив, туку всели се во нашите утроба и одземи ни ги гревовите наши.“ (Ibidem, стр. 50).

„Овој млад филозоф не го љуби овој свет.“ (Ibidem, 40).

„Господе, Боже мој, ти што си ги створил сите ангелски редови и бестелесни сили, а небото си го распнал и земјата си ја основал и овие нешта си ги довел од небитие во битие.“ (Ibidem, 69).

Б – „Крстот има четири дела. Ако му нема еден дел, веќе се губи неговата форма.“ (Ibidem, стр. 41).

В – „О, Григориј, човек во телото, ангел во душата! Бидејќи си во телото човек, се јавуваш како ангел“ (Ibidem, стр. 37).

– „И не плашете се од тие што го убиваат телото, а на душата не можат да ѝ сторат ништо лошо, туку плашете се од тој што има власт по убивањето да фрла во вечна мака“ (Ibidem, стр. 138–139).

Г – „Кога дојде во Цариград, го дадоа на учители да го учат. Откако ја научи сета граматика за три месеци, се зафати и за други науки. Кај Лава го изучуваше Хомера и геометрија, а кај Фотија дијалектиката и сите филозофски науки, освен тоа и реторика и аритметика, астрономија и музика, како и сите други елински вештини. Така овладеа со сите нив, како да учел само една. Брзината се здружи со прилежноста, едната ѝ претходеше на другата, и така се постигнува знаење и умеење. Повеќе од ученоста, во неговиот изглед се покажуваше благост; ...и размислуваше како да го размени земното за небеско, да се ослободи од ова тело и да живее со Бога“ (Ibidem, стр. 39).

– „Тој им кажуваше за сè, па во тоа ги надваса. Му рекоа: „Како знаеш сè?“, а Философот им одговори: „Некој човек нацрпил морска вода и ја носел во мев и се дуел велејќи им на минувачите: „Гледате ли вода каква што нема никој освен мене?“ Му пријде некој морнар и рече: „Се правиш ли луд кога се фалиш со тој смрден мев? Ние имаме од тоа цело море!“ Така постапувате и вие, а сите уметности потекле од нас“ (Ibidem, стр. 45).

– „Во Света Софија има една чаша од скапоцени камења, дело на Соломона,

на која со еврејски и самаритјански букви се напишани стихови кои никој не можел ни да ги прочита ни да ги објасни. Кога ја зеде Философот, ја прочита и ја објасни. Еве каков е првиот стих:

1. Чашо моја, чашо моја, пророкувај додека има ѕвезди. Биди му за писнење на Господа, првенецот што блее ноќе.”

Потоа иде другиот стих:

2. За да вкуси Господ направен е од друго дрво. Пиј и опивај се со веселба и извикувај алулуја!

И потоа третиот стих:

3. Еве го кнезот и целиот собор ќе ја догледа неговата слава и цар Давид е помеѓу нив“ (Ibidem, стр. 61).

Д – „Кога беше детето на седум години, сонн сон, па им го раскажа на татка си и на мајка си и им рече: „Собирајќи ги сите девојки од нашиот град, стратигот ми рече: „Одбери една од нив која сакаш за сопруга и помошничка спрема тебе.“ А јас ги погледнав сите и откако ги разгледав, догледав една, најубава од сите со светло лице, богато украсена со златни ѓердани и бисери и со секаков накит. Името ѝ беше Софија, те мудрост. Ја одбрав неа“ (Ibidem, стр. 36).

Во Климентовото Житие на Константин Философ – Кирил, до посебен израз доаѓа платонистичката теза, според која, за разлика од убавите предмети, дела и мисли, постои убаво и само по себе: идентично со себеси. Само оној што ја познава идејата на убавото може да го определи и степенот на убавото на поединечните предмети.

Житието на Константин Философ не е биографски запис исполнет со ефемерија: опишувајќи го животот на Константин Философ, Климент Охридски зафаќа релевантни факти: не се расфрла во безначајни детали, туку осветлува широки филозофски и теолошки подрачја. Основната суштина на Житието е да го појасни и аргументира учењето на Кирил и Методиј и на нивните ученици, па така тоа прераснува во суптилен полемички документ. Цитирањето пасуси од најрелевантните извори на христијанската доктрина, Климент Охридски го интерпретира како пресуден фактор во битката на Константин Философ

против латинските проповедници на тријазичната догма. Значи, обидот на латинските епископи Константин Философ да го постават на рамнините кое не е повисоко од нивното, повикувајќи се, притоа, на римскиот папа, на Григориј Богослов, на Ероним и на Августин, претставува флагрантна закана против него и неговото учење. Точно ова е причината Константин Философ да се повика на апостолите Матеја, Марко и Павле, луцидно и постапно дозирајќи ја нивната проповед за да дојде до вистинската цел. Константин Философ, односно Климент Охридски како автор на ова Житие, на овој начин изградуваат уште поснажна стратегија: тие не ги негираат ниту папата, ниту Еронима, ниту Григорија Богослов, ниту Августина: едноставно тие над нив ја поставуваат христијанската доктрина и цел. Од таквата постапка логично произлегува и се наложува супериорноста на Кирило-Методијево учење, зашто па тој начин е воспоставена онтолошка и дијалектичка логика: учењето и целта стојат над сè. Проповедниците се само составка на учењето. Нерамноправни во полемиката со Кирила, латинските епископи се повикуваат и ги земаат во припомош огромните авторитети на папата и Григориј Богослов, Ероним и Августин. А кои се тие? „Четворица – вели Б. Расел – го носат името „учители на Западната црква“: св. Амброзиј, св. Хиероним, св. Августин и папата Григориј Велики. Првите тројца биле современици, додека четвртиот му припаѓаше на подоцнежното време. Амброзиј, Хиероним и Августин живееле во оној краток период помеѓу победата на католичката црква во Римската империја и варварските наезди... Цивилизацијата со столетија била во опаѓање, и дури речиси по илјада години христијанството одново дало луѓе кои им биле рамни според учењето и културата... говорејќи во најшироки црти, св. Амброзиј го определува црковното сфаќање за односите меѓу црквата и државата; св. Хиероним ѝ ја даде на црквата нејзината библија на латински јазик и зеде учество во ширењето на монаштвото, додека св. Августин ја зацврсти теологијата на црквата сè до реформацијата а и подоцна, во поголемиот дел од учењето на Лутер и Калвин. Малкумина луѓе го надминаа влијанието кое овие тројца го имаа врз текот на историјата“. Со самото тоа веќе се определени огромните

размери на иницијативите на Кирил и Методиј, но и на Климентовата интерпретација на диспутот на Кирил со приврзаниците на тријазичната догма. Во оваа полемика Константин Философ елиминира каков и да е емотивен аспект и исклучително поаѓа од прецизна и изанализирана аргументација која врши целосна дисквалификација на тезата според која христијанското учење исклучително може да се проповеда само на еврејски, грчки и латински јазик. Константин Философ, бранејќи го своето учење, станува во одбрана и на суштините на христијанството.

Обидот на латинските епископи да го наклеветат Константина Философ е искомпромитиран и поразен од избраната стратегија на концептот, според кој целите на христијанското учење ги поставува високо над целите на неговите проповедници. На тој начин е одбраната основната премиса која произлегува од суштините на христијанското учење: да се проповеда на секој јазик, за да не останат народите „слепи и глуви“, односно – зависни; да се проповеда, значи, на јазикот на секој народ, со цел да се оствари победата на христијанството. Така, словенските просветители, проповедајќи на јазик кој е различен и од елинскиот, и од еврејскиот, и од латинскиот, му дадоа осовременети облици на христијанството. Наспроти тријазичната и конзервативна индоктринација, тие афирмираа еден осовременет поглед, спроведоа осовременет концепт, го надградија христијанското учење.

Четврта премиса:

Надвор од вегетативно-анималистичките потреби кон првобитната, „праделовската чест“

Status naturae innocentis, или „праделовската чест“, е едно, според Јоже Погачник, од најрелевантните филозофско-теолошки подрачја на времето за кое станува збор. Тези за ова содржи и Житието на Константин Философ и се однесуваат на честа на првиот човек пред неговото прогонување од рајот. Тоа се оние димензии на животот кои стојат високо над вегетативно-анималистичките потреби на човекот.

Сè си има свој почеток. Тогај, во зорите на создавањето, нештата биле едно и исто. Првиот човек, Адам, беше бил слика божја на земјата, најчесно и според безгрешноста најдостоинствено битие во човековата историја, во смисла на неговата морална одговорност за потомствата по него. Но, Адам, бидејќи е човек, се стреми да се идентификува со Бога, со што ја довикува неговата одмазда и бидува казнет со страшна казна – со прогонство! Тогај доаѓа вториот Адам – Исус Христос. Втор е според редоследот, прв е како непогрешлив. Првиот Адам е слика божја, жива душа, земска вистина; вториот е животворен дух, стварност небеска. Во него е овоплотена антитезата: сигурноста на смртта – тој ја пресоздава во сигурност на воскресението. Првиот, земскиот Адам, е митолошка персонификација, печат помеѓу Бога и земјата, печат на нивната меѓусебна љубов.

Константин Философ филозофијата ја сфаќа и ја идентификува како „разбирање на божјите и човечките работи, колку човек може да се доближи до Бога, го учи човека да биде слика и прилика на тој што го створил“ (ibidem, стр. 239). Според тоа, човек може да биде боголик, но никако Бог; и во оваа смисла погледот на Константин Философ е совршено идентичен со Стариот завет и со принципите содржани во него: еднаквост за сите, среќа и слобода за сите. Но, истовремено, Константин Философ укажува дека: „Имав дело големо и мошне славено... а јас, барајќи ја старата чест на децовците, не успеав да ја здобијам. Јас сум му внук на Адама“ (ibidem, стр. 49). Тоа ќе рече дека е внук на првиот, земскиот Адам, првиот што ја носи моралната одговорност за потомствата негови и гревот што произлегува од неговиот порив; копнежот и стремежот да се идентификува со Бога всушност се првиот прародителски грев поради што не само тој туку и потомствата по него се казнети со тешки последици: – сè до доаѓањето на оној непогрешлив, животворен дух, чија моќ е инкарнирана во антитезата: смртта да се вообличи во воскресение. На тој начин Константин Философ ја покажува целата своја упатеност во филозофските суштини на своето време, но и на своето учење, чии платонски карактеристики доаѓаат до целосен израз, но не како технички препис на тезите на платонизмот, туку надградени со искуството и прагматизмот на вековите по

него. Неговото учење ги совладува најсуптилните и најиманентните тези на христијанската филозофија, јасно подвојувајќи ја симболистичката инкарнација на земскиот од небескиот Адам и јасно мотивирајќи го прародителскиот грев како последица од гледањето на слаткиот плод и жед за божественост.

Создавањето на првата словенска азбука, покрстувањето на Словените, преведувањето на црковна литература од грчки на старословенски јазик, не се симплифициран резултат само на познавањето на јазиците и макотрпната работа, туку, и пред сè – студиозно познавање на христијанското учење: „Имав дедо голем и мошне славен, кој би бил близу до царот, а билејќи доброволно се откажал од славата што му била дадена, го протерале, и кога дошол во туѓина се осиромашил и таму ме родил. А јас, барајќи ја старата чест на дедовците, не успеав да ја здобијам. Јас сум му внук на Адама“ (ibidem, стр. 49). Така: од устата на земскиот Адам никнува стеблото кое ќе израсне високо и од неговите гранки ќе биде направен крстот на кој ќе биде распнат вториот Адам, Исус Христос, низ кој смртта се антиципира во воскресение. И сè така: гевот на прародителскиот грев кружи низ крвта на поколенијата и како довик, и како прогон, и одмазда.

Познавајќи ги суптилно, во детали, карактеристиките на христијанството, ниту Константин Философ, ниту Методиј, ниту Климент Охридски не можеле во своето учење и проповед да не застанат и да не го протолкуваат иманентниот идеолошки критериум на христијанството: зборот. Раѓањето на зборот и тука се идентификува со мидот на паѓање во прародителскиот грев. Односот кон зборот е однос кон Бога, чија хипотеза е содржана во зборот. Зашто, човек само можел да го „чуе“ Бога: со векови милиони мирјани стоеле спроти иконата и го „слушале“ неговиот збор гледајќи во иконата! Од непроценливо значење и во тесен контакт со сè што беше речено тука се и премисите на Кирило-Методијевата традиција за зборот и за мимезисот. Во оваа традиција мимезисот и зборот се содржат како суштински критериум на нивното епохално дело и во голем дел ја определуваат неговата автентичност. Но, тоа е друга тема која зрачи други значења. Мимезисот како составка на Кирилومه-

тодиското учење прераснува во сложен систем на симболи и конвенции кои ја сочинуваат поетиката на ова учење. Но, рековме: тоа е друга тема.

Проф. В. Топенчаров, во својата студија „Константин-Кирил Философ А Б В на ренесансата“ (издадена по повод 1100-годишнината од смртта на Константин Философ), укажува дека старите јазици – грчкиот и латинскиот, послужиле како идеален мост меѓу средновековието и античноста. Подоцна тие се престорија во бариера на развојот. Извесни обиди, вели тој, кои беа направени во Франција, Стразбур 794, во Мајнц 813 – да се чита на народен јазик – пропаднале. Во таква социјална и верско-политичка клима, Кирило-Методијевата традиција излегува од рамките на јазично-литературните и религиозните и навлегува во социјалните и политички сознанија. Нивниот подвиг, поради тоа, е „од континентален маштаб во догматиката на тријазичноста“. Така старословенскиот јазик е прв литературен јазик што уверливо се наложи на европскиот континент. Според проф. Топенчаров, тоа е „револуционерен чин“, зашто по него ќе уследат драматичните пресврти неколку векови подоцна во Европа: хуманизмот и ренесансата.

Точно тој миг, се укажува во спомнатата студија, претставува несовладлив удар што ѝ беше нанесен на тријазичноста. Тој удар претставуваше основа врз која уследија подоцнежните борби на Џон Бол, Томас Минцер, Мартин Лутер, Јан Хус, и на сите други хуманисти.

Овој настан е уникатен и од многу други аспекти. Грчкиот и латинскиот јазик во тие времиња всес беа апстрактни јазици, зашто тие цивилизаторска улога играа во античноста. Новонамираните народи во Европа во епохата на Средниот век не ги знаеле тие јазици, па не можеле тие и да соодветствуваат на новите социјални стремежи. Од друга страна: тоа беа јазици со кои се служеше најелитниот слој на феудалното општество. Тоа беа, по сила на историскиот развој – јазици на аристократијата. Времето наложуваше употреба и воведување на нови говорни јазици; беше неопходно писмената реч да допре до народот, да започне историскиот процес на демократизација.

АВТОБИОГРАФСКО СЕКАВАЊЕ НА ИСТОРИЈАТА

– тези за есеј –

Само младите земји имаат историја...

Историјата е опсесија само на малите народи...

Борхес дошол до заклучок дека само младите земји имаат историја, т.е. – автобиографско секавање на историјата. Тоа може да се толкува и како чувство на несигурност и недоверба кон себеси, но и како оправдан пиететизам кон нешто недостижно. А старите земји? Зар кај нив и секавањето веќе е – историја?

Во 1983 година, Агјеј, во едно писмо од Амстердам, ми пишува: „...Во Кина или во Индија денес кој размислува за историјата? Ами историјата е опсесија само на малите народи.“ Контекстот во кој го говори ова се однесува на неговата возбуда од катедралата „Св. Софија“ во Охрид, каде што беше читана неговата поезија.

И додека Борхес говори за *млади земји*, Агјеј, во апсолутно идентичен контекст, говори за *мали народи*. Може ли да се идентификува поимот мал народ со поимот млада земја, при што, веројатно, треба да се подразбере – помлада духовно-цивилизациска посебност и државотворност на еден народ? Ели во принцип така? При ова, предвид ја имаме историјата на еврејската цивилизација и нејзината млада држава. На овој пример би можело да се изведат безброј аналогии, во кои тешко би се вклопиле горните две претпоставки.

Поимот млада земја е тешко да се идентификува со помлад духовно-цивилизациски ентитет. Младите или помладите земји и народи, можеби се пооптоварени од чувство на историцизам, а тоа ќе рече и од чувство на недоверчивост и затвореност, што води кон додатна загроза на нивниот идентитет.

Тоа не е случајно: низ историјата, неповратно исчезнувале цели цивилизации, а камоли помали народи, точно како резултат или на нивната неопитност и невиност, или пак поради тоа што ги потцениле егзистенцијалните фактори во кои опстојувале заградени со многу поопитни и историски многу поамбициозни и поагресивни од нив.

И така. Има нешто во размислата кое оди до кај што оди и натаму тоа веќе ништо не открива. Стигнуваме до место во кое одново се чувствуваме затворени и осамени. Враќањето е ново патување, нови проникнувања.

Не едно, туку на десетици и стотици поколенија лежат заборавени длабоко во студот на историјата. Доколку го изумиме нивниот историски опит и историски придонес и доколку механички – само според бројот на исчезнатите толпи би ја мереле староста на еден народ и земја – прашање е колку праведна би била таа поделба на стари и млади народи, зашто во крајна консеквенција: земјата, нашата заедничка татковина, е подеднакво стара и млада за сите; историскиот опит на еден народ, порано или подоцна, станува сопственост на сите. И уште: кој народ со сигурност би можел да каже: тука, во мојата крв, зачна прародителскиот грев? Во зорите на создавањето – нештата биле едно и исто. Првиот човек, Адам, беше бил слика божја на земјата, најчесно и според својата безгрешност најдостоинственото суштество во човековата историја, во смисла на неговата морална одговорност за потомствата по него. Но Адам, бидејќи е човек, копнее да се идентификува со Бога, со што ја предизвикува неговата одмазда и бидува казнет со страшна казна – со прогонство! Тогаш доаѓа вториот Адам – Исус Христос. Втор е според редоследот, прв е како непогрешлив. Првиот Адам е слика божја, жива душа, земска вистина; вториот е животворен дух, стварност небеска. Во него е овоплотена антитезата: сигурноста на смртта – тој ја пресоздава во сигурност на воскресението. Првиот, земскиот Адам, е митолошка персонификација, печат помеѓу Бога и земјата, печат на нивната неразделност и меѓусебна љубов. Но, друга тема е – прогонството! Македонскиот Адам е трагичен Адам! Тоа е насловот на еден друг мој есеј!

Значи, кај зачина прародителскиот грев? Праделовската чест? Кој би можел да одговори на ова прашање? Едно е сигурно: тука и во оваа цивилизација, сите сме и подеднакво млади и подеднакво стари, зашто иста е нашата одговорност да го одложиме часот на заборавот врз себеси. Можеби поправедна би била поделбата на големи и мали – според страдањата. Емоционално мотивиран, ваквиот критериум не би можел да се третира како најобјективен, но затоа е најблизок до смислата за придонесот и на поединецот и на колективот во ризницата која ги определува значењата на прогресот. Не сме сигурни дека денес на англиски или на руски јазик, кои покриваат големи подрачја, се пишува и најдобра поезија... Доколку поетот се остварува во јазикот – вистинскиот и голем поет ќе се оствари и во помалиот јазик. Не е никаква гаранција големината на јазикот за да оствари некој поет на тој јазик и – голема поезија! Благородното страдање да се изнаоѓа и осмислува зборот во стих не ги дели луѓето на – млади земји и мали народи. Едни такви зборови зад нас остави и монахот Арсенија Солунски, некаде пред шест векови.

О чем шумите вы, народные витии?

Навидум долг па сепак – брзо одминлив пат: животот човечки! Она што останува по него се двај распознатливите траги на нашите стапала вглобени во земјата и врз нив – прав. Довикуваме силни ветрови кои да ја одвеат правта колку да си ги видиме трагите. И колку поначесто тие би се покажувале – толку помлада би била и земјата која ја потпишуваме со сопствените страдања и имиња: со нашето автобиографско секавање на историјата. Тоа како да го појаснува нескротливиот порив во човека – деанонокно да ги раскопува трагите на животот, да го открива патописот на предшите.

Како ученик на битолската гимназија „Гоце Делчев“ (некоја година по матурирањето на мојата генерација, во 1950-тата, на голем срам на Македонија, името на Гимназијата ѝ беше сменето. Кое подостојно име од Гоцевото може да се насели во Македонија и да го заземе неговото место?), нам, руски јазик

ни предаваше професорот Сергеј Николаевич Миклухо – Маклај. Господин С. Н. Миклухо – Маклај, Руси, во големата луња по 1917 година, ја напуштил Русија и кон крајот на 1944 година како се нашол во Битола – јас не би знаел да одговорам. Но, како и да е, јас живо се сеќавам на него како на исклучителна личност. Рускиот јазик и руската литература за него беа алфа и омега на животот: све, досега, јас таков страстен вљубеник во поезијата како него – уште не сретнав. Немаше стих од Пушкина или од Лермонтова, од Ломоносов или Блок – а да не го знам напамет. Неговите часови беа образец на една голема школа по литература, на една непорочна љубов кон поезијата. Се облекуваше во алишта во потемни тонови и сето тоа совршено се совпаѓаше со неговиот длабок баритон. На часовите доаѓаше со Пушкина на усните. Не губеше ниту секунда. Ќе влезеше и за час училницата ќе се исполнесе со свеченост.

*О чем шумите вы народные витии?
За чем анафемой грозите вы Россия?
Что возмутило вас? Волнения Литвы?
Оставьте: это спор славян между собою
Домашний, старий спор, уж взвешенный судьбою
Вопрос, которого не разрешите Вы.*

Секојпат кога ќе згрешевме кажувајќи ги наизуст песните на Пушкин, тој имаше обичај да рече: „Ну, ошибка“, а потоа одново почнуваше од почеток сам да ја речитира песната сè дури и последниот меѓу нас точно не ја научеле неа. Беше совршен и како пустиножител на совршенството – едноставно исчезна во него. Се пресоздаде во него. Така минаа неколку незаборавни години во кои изучувавме невинна, беспорочна љубов кон поезијата.

Но, господин Сергеј Николаевич Миклухо – Маклај јас го памтам и поради нешто друго: тој беше син (внук?) на светски познатиот руски антрополог, етнолог, социолог, географ и патешественик Николај Николаевич Миклухо – Маклај (1864–1888). Раководејќи со научни експедиции тој патува по должни-

ната на Сицилија и Црвеното Море, Нова Гвинеја и Филипини, Индонезија, Малака и Канарските Острови. Во Сиднеј, Австралија, ја формирал и првата биолошка станица на овој континент. Оставил зад себе бројни дневници, патописи и записи за географските, антрополошките и етничките посебности на местата кои ги проучувал. Тој, нашиот почитуван професор по руски јазик и литература, строг и авторитетен толкувач на поезијата, во мене ја насели и големата љубов и страст кон патувањата и патописот. Ни читаше фрагменти од „Путешесвијата“ на неговиот татко, фрагменти од патописите на Илф и Петроф, од Гончаров, Пушкин и Лермонтов. Подоцна, мојата љубов кон патописот прерасна во страст: ги читав Андре Малро и Андре Жид, Гете и Џејмс Кук, Дарвин и Јулиј Цезар, Херодот и Хајне, сè до незаборавниот патопис за Мариново на Петре М. Андреевски, на Луан Старова, на Славко Јаневски и Влада Урошевиќ. Завршниот поетски опус на драгиот Ацо Шопов, практично, е прераскажување на едно големо, судбинско патување: од Штип до Жоал – до крајот на животот!

Станува збор, значи, за – патописот.

*Патувањето е живот, како што, обратно,
животот е – патување...*

(Пол Цин)

Така патувањето, така животот. Една бесконечна синонимија.

Шевалие и Гербрант на патувањето му определуваат бројни симболички значења. Патувањето, според нив, има сила да ги открива вистините и мирот, да ја открива бесмртноста, да го открие духовното средиште сред кое човекот се идентификува со убавото од неговите сониишта. Патуваат и ветровите и островите, и ѕвездите и птиците, и туѓите кралици и македонските монаси, и учени и помалку учени луѓе. Патуваат и човековите сониишта, патуваат и плодовите, и легендите и тајните. Патува животот и патувајќи се пресоздава во пат. Патот – во живот.

Се патува и во големи студови, и кога е неиздржливо жешко. Патуваат и дената, и возрасните. Се патува по недостапното и недостатното. Се патува за да се потврди човекот во нас како апсолутен, хемичен победник над сè. Ќе се освои врвот на Хималаите – макар и по цена на животот. Макар и по цена на исклучително храбриот и спокоен, љубопитен и трагичен Диме Илиевски. Но, ќе се освои врвот: врвот од каде што земјата и луѓето се чини дека се подалеку од ѕвездите над нас. Кон тој врв на припомош човеку ќе му се најдат и огромните и занесни азиски плодови, кои, како се искачуваш нагоре – така поинтензивен станува нивниот привлечен и незаборавен мирис. Но, ќе се освои врвот. Точно тоа освојување, како и секое друго, – е сврзано со жртви. Патот е голема човекова жртва. Сам човекот себеси се става на трпезата на боговите. Можеби затоа што знае дека никогаш повеќе не ќе стигне до целта.

Патот е и време, а времето нè впира цели потомства и цели цивилизации како субатомски честичи во апсурдот на своите милијарди и милијарди години... Затоа патувањето е и искушение. Едно од најголемите човекови искушења, воопшто. Една од најголемите мистерии. Затоа и секое патување се вклопува како духовен печат врз пречувствителните страници на човековата потвест и копнеж. Затоа Данте ќе поверува дека патувањето е духовен напредок.

Зошто ли патувале македонските пустивожители? Македонските еремици? Зошто лазеле по спилите и карпите? Зошто се криеле по пештерите? Прохор Пчињски? Зошто со години и со децении се прихранувале само со тревки, и самите постапно за да заприлегаат на стракчиња тревки?

Така го минувале животот: и самите подавајќи им се на ветровите и на сонцето и сушејќи се на нив; изгорувајќи на животи...

Патувањето е – големо неповторливо осамување. Денес патуваме ние – утре ќе патува нашата прав. Патот во нашата крв е населен како прва расплодна клетка. Патот е населен во крвта на светулките, во крвта на цутовите, во крвта на птиците. Патуваат птиците и цел живот ја бараат и само ја бараат нивната искоиска татковина. Само летаат, само кружат самите пресоздадени во распеани бои, во распеан замав на крилјата, сè до цел да ѝ се допаднат на

нивната исконска и непостојна татковина. Патуваме: кој во сонштата – кој во легендите. Езотерички и егзотерички патишта. Патишта бесконечни. Патишта – судбини...

Патуваме за да го почестиме своето сопствено око со бонте и со облиците кои се поинакви од оние кои ни ги одбрал животот и со кои не врзал како со папачната врвца во морето на нашата мајка.

Да се оди сам – и да се оди со сите. Да се оди сам – за да се избере патека по која да одат и другите! Каква заблуда! А што ќе му на другиот твој пат? Има судбински неодложности кога колективното патување е безалтернативно: еврејскиот патријарх на чело на еврејскиот народ кој треба да се изведе од Египет и низ пустините постапно да се открива ветената земја; големите преселби на народите пред цели шеснаесет векови за да се избегне камата на Аварите; бесконечното и колективно патување на циганските тајфи. Тој излет во даминната кој никогаш не е сигурен. Со стотици години траеја засадничките патишта и големите преселби на азиските народи. Десетици илјади свирачи од Индија, некаде пред десетина векови, ја напуштиле својата татковина во подножјето на Памир и тргнале во неизвесност. Така тие цигански племиња, голи и боси, само со месечина во рацете и со песна на усните, ја напуштиле татковината за да ги развеселат персиските сиромаси и несреќници.

Патот – и порив и копнеж. Патот: постојано напуштање на избраните врвици, постојано откривање на нови и незначјни. Смисла на постојана возобнова. Смисла на новото. Патот на колективот – пат на драмата и искупенијата. Пат на судбината: бесконечниот и вечен пат на Македонците по морињата, со едно врзопче земја во пазувите од својот двор. Македонските цвекнија не бо-теат без македонска земја. Колективното прогонство на македонскиот народ 48–49 години, кога се пробиваше по планинските спили и карпи на Албанија, во мевот на бродот кога се задушуваша децата за да поминат преку морињата и нивните пештери и за да се населат во пустините на Азија. Таму, некогаш каде што допирале трубите на Александар Македонски. Е ли патот некој далечен одлив на довикот и, можеби, на предците?

Патот е населен во нашата крв. Енеј и Одисеј. Данте. Херкулес. Патот е доказ дека се знае од што се бега – и доказ дека не се знае што ќе се најде. Конечно: човекот анатомски е создаден за да се движи, за да се пресоздаде во пат и се пресоздава во пат. Гуливер. Пантагруел. Патувањето на единката – патување низ себеси. Му претходи на секоја песна и на секој стих. Патувањето во толпи – трагична историска проекција. Мултипликација на несреќи. Проштанавања и порив за враќање назад, и ново патување – по враќањето.

Патувањето – најстара човекова активност

Секој човек и сечие око нема способност да го забележи она што е дарба да го забележи друг човек и друго око. Во нашата свест фактите се пресоздаваат, одухотворуваат, преосмислуваат, па секој кој патува крие дарба – во постојното да го открие она кое нишче друго око или душа не би биле способни да го откријат или доживеат. Така, патувањето се пресоздава во суштина на човековата природа: ни прва ни втора туку – суштина.

Од друга страна, пак, меѓу најзначајните, ако не и – најзначајна и најстара човекова активност е – патувањето. Човекот и патот – две огромни вистини, два непорекливи факта на едно единство. Две половини од едно и исто. Еднакво и напоредно еволуирале. Самото патување е препис на човекот: на неговите пориви и страв, на неговата ништожна наспроти епската величина околу него. Па сепак: точно тој човек – апсолутен победник над сè. Смисла на сè: од откривањето на дувлото на сврот – до човековите преселби во вселенските бесконечности. Патот: вечен порив да се заскита во непознато и незнајно, во предели отаде знајното, да се заплива во пределите на сонот.

Се патувако секогаш и секаде. Соочен сам со безброј неизвесности, човекот прво почнал да патува низ себеси. Така, пред него се откривале постапно и просторните и имагинарни разлики на времето, разлики и сличности помеѓу пронаоѓачот и пронајденото. Така се откривале огромните разлики во нивната на културниот антагонизам. Така секое патување остварувало своја цел:

непознатото, низ долг процес во свеста на патувачот – се пресоздавало во познато и знајно. Непознатото станувало и нешто трајно низ сведоштвото на потомствата кои надоаѓале.

Во телото на човекот нема елемент кој не се наоѓа едновременно и во природата. Човек кој тежи 75 килограми има просечно околу 40 килограми кислород, 20 kg јагленород, 7 kg водород, 3 kg азот и 5 kg други елементи. 70% од вкупната маса човекова отпаѓа на водата и точно на овој факт многу угледни научници ја конституираат својата теза за човековиот стремеж кон морињата. Човекот е само посебен облик на материјалниот свет, па сите животни појави, вклучувајќи ги и душевните, само се израз на материјалното во човека.

И сеедно што е човекот само дел од материјалниот свет, и тоа на животинскиот, тој свет според своите умни способности високо е надраснат во мигот на човековото исправање на нозе: тоа е драматичната објава на една од најголемите победи во развојот на сите, и одминати и идни цивилизации. Објавата на човековата способност да патува – ете тоа е пресудниот миг во неговиот антрополошки развој. Така, движејќи се, човекот прерасна во единствен полиморфен вид кој е раширен по целиот свет каде што воопшто е можен животот: тој живее во тропските прашуми, во пустините, во умерениот појас, во дунглите, по високите врвови, во пределите на Арктикот, на осамените острови... И насекаде тој зборува, насекаде си измисли орудија за да работи и да опстојува, никаде не е без оган. Но, низ долгиот еволутивен тек за да прерасне човекот во она што е, да стане општествено и културно суштество, морале да постојат и предуслови. Централен меѓу нив е – предусловот да може да оди, да застане на своите нозе, а дури потоа да се развие и неговиот мозок. Патот на човекот кон – човекот – па тоа е единствената суштина на постоењето.

Повеќе од стои илјади години анатомите и антрополозите ништо посебно не можат да забележат во еволуцијата на човековиот мозок. Во физичко-анатомска смисла како да е дефинирана неговата еволуција. Но, затоа започна една друга еволуција врз основа на претходната: културната еволуција. Од етапа на орудија од камен – стигнавме до атомски реактори, и од етапа на мала

орда која не признавала човек доколку не бил нејзин член – сè до Организацијата на обединетите нации.

Таа нова еволуција се одвива според новите законитости – општествени-те. Тоа подразбира пренесување на искуствата и на опитот од генерација на генерација, пренесување на опитот и на традицијата, пренесување на сознанијата и откријата. Оваа, нашата етапа на културна еволуција овозможува само за неколку години Меланезисот од неолитска култура да навлезе во етапа на реактивен авион, Ескимите кои до вчера беа врзани за санките со впрегнати кучиња – денес да пилотираат со авиони!

Во оваа, културна еволуција на човештвото, патот с тој кој изврши историска функција на предуслов. Постојано да се патува – тоа значи и постојано да се напредува...

Патописот на еден смирен ѓакон од Солуна града

Списанието „Современост“ 7/8 од 1977, објави патопис на македонски монах од крајот на XIV век. Кон крајот на 1984 го имав и прекрасното дело на Елиас Канети „Маса и сила“. Така, потпирајќи се на овие два повода, во мене се роди идејата и за овој есеј. За Арсенија Солунски и неговиот патопис од XIV век, во „Современост“ пишувавше нашиот неуморен медиевист, д-р Михајло Георгиевски. Тој, првпат на страниците на ова списание, го објави и го прокоментира овој ракопис, засега единствената позната творба на „божјиот слуга, смирен ѓакон од Солуна града“, Арсенија. Се претпоставува дека живеел и работел во XIV век. Оригиналната верзија на ракописот од Арсенија до нас не е стигната, а големо прашање е дали воопшто е и зачувана. Она со кое се располага од овој патопис се 13 познати преписи кои настанале два-три века подоцна и кои се наоѓаат низ руските библиотеки.

За животот на Арсенија од овој негов патопис сосема малку дознаваме. Заклучуваме само дека потекнува од Македонија, „од Солуна града“, дека живеел во втората половина на XIV век, дека 17 години престојувал во Палес-

тина и дека откако се вратил во Македонија (дали баш откако се вратил?!), впечатоците од својот престој во Палестина ги запишал во овој патопис. Засега, овој патопис е најстар познат патопис во јужнословенските литератури и претставува драгоценa книжевна творба во историјата на македонската средновековна книжевност.

Што е тоа што возбудува во овој патопис? Цели седумнаесет години монахот Арсенија престојувал и патувал по Светата земја. Неговиот аџилак резултира со прекрасни записи од сите места на Светата земја. Неговиот патопис, засега, е најстар патопис на црковно-македонски јазик кој раскажува за религиозните темели на нашата цивилизација.

Рековме веќе: за животот на монахот Арсенија не се знае многу. Се допушта дека живеел во Солун и Солунско и по наездата на османлиските војски во Македонија дека отпатувал во Палестина. Славистите-медијевисти, неговиот патопис го третираат како македонски ракопис, кој според особеностите на јазикот им припаѓа на македонските говори од Солунско. Како пример за ова тие го наведуваат членуваниот збор „чвскот“ (слышати чвекот в пропасти) со значење на *шепот* и уште фразата: „а лежить в знач“, што ќе рече: лежи со грб на земјата, свртен кон сонцето.

Арсенија Солунски, на двај две странички, дава опис и појаснувања за Ерусалим и Светиот Сион, потоа за Витанија и Гетсиманија, Витлсес, Елеонската Гора, Елисејските Гори, Ермон, Тавор, Скуделното Село, капернаум, Јордан, маврискиот даб, самарскиот град. Она што остава особен впечаток е неговата исклучителна информираност и длабока упатеност во библиските содржини, како и јазикот кој е длабоко функционален и ослободен од излишна реторичност и красноречивост по секоја цена. Арсенија Солунски со овој свој патопис и не сонувал дека ќе стане основоположник и на македонското новинарство и репортерство.

Арсенија Солунски соопштува дека од Ерусалим до Витлеес („Куќа на лебот“) има седум милји и дека на местото каде што се родил Исус Христос има голема црква „Рождество Христово“. Таа величествена црква, подигната

над пештерата каде што се родил Исус, е дело на Елена и Константин, мајка и син, светица и светец. Направена е во четвртиот век. Упатените тврдат дека пештерата Вертеп во која се родил Исус и ден денес не е многу изменета: во вториот век, императорот Хадријан неа ја затрупа и осквернавил, но два века подоцна таа е исчистена по наредба на Елена. Убаво забележува Мило Глигориовиќ: „Тоа е најочиглив факт на лицето на Светата земја: секој освојувач ја носел својата всра, ги уривал светите места на другите и градел свои богомолини, големи и раскошни, за да ја надвишат и прекријат туѓата историја.“

Еднододруго тука стојат две пештери, но Арсенија Солунски нив ги опишува како едно и исто. Тоа, всушност, и е така: во едната се родил, а во другата Пресвета Марија ги чувала јаслите кои од 645 година се наоѓаат во Рим, а само една штица од нив денес се наоѓа во Цариград: како Исус и Богородица од македонската икона: половината се чува во Белград, другата во Софија. Разделени мајка и син. Како да ја доживуваат судбината на целиот разделен македонски народ... Она што останува единствено и непорочно е лирската имажинација на Арсенија: „...и чудо во пештерата, вели тој, – топло млеко од градите на Богородица стои и до овој ден, останало бело, млеко, како и секогаш млеко...“ Овој исклучителен поетски детал ја покажува сета неоскверненост на неговата мисла и неговата аскеза, но ја покажува и големата дарба да открива невидливи нешта. Такви детали во патописот на Арсенија има повеќе и тие ја носат поетската боја и вкус на ова незаборавно четиво.

Е ли преписот на патописот на Арсенија Солунски даден исцело? Не е ли скратуван? Не претрпувал ли сериозни редакции и со самото тоа и сериозни оштетувања? Не е веројатно дека тој, Арсенија, кој го забележува и „топлиото млеко од градите на Богородица“ дека не ќе ја забележи и не ќе ја спомне Костурницата на децата витлеески. Во неа се фрлени и испокршени черепите и коските на 14.000 децина до две години, заклани по наредба на Ирод, сè со цел за да биде заклан и Исус. Целатите ги колеле машките деца пред очите на нивните мајки. Но не го откриле Исуса. Одново некое совпаѓање: Василиј II и Самуил и неговите 14.000 ослепени...

Минал нашиот Арсенија и покрај гробот на Рахела, но, интересно, ништо не забележал за неа. На пат за Витлеем Рахела ја закопал нејзиниот маж Јаков. Инаку, Рахела, долги години бездетна, искаде на старост затруднува. Ја надживеала сета болка и драма на исушен корен. Таа е симбол на прамјка во еврејската традиција и мајка на четвртиот патријарх од Стариот завет – Јосиф. Цели два милениума, несреќните бездетни жени од сите краишта на светот го посетуваат гробот на Рахела и молат да се смилува над нивната судбина.

Тука, на овој пат за Витлеем, во Маслиновите Гори, според христијанското предание, Јуда Искаротски им го предал Исуса на еврејските власти. Тука се тие бројни пештери во кои Исус се среќавал со апостолите, со болните риданија на илјадници верници низ историјата. „Од Ерусалим до Скуделното Село, вели Арсенија, има една милја. Таму ги погребуваат туѓинците. Кога Јуда го предал Христоса за 80 сребреници, откако се покаал, ги фрлил сребрениците. Пилат, пак, го купил Скуделното Село за да му ги погребуваат туѓинците.“

А. Турние за Јуда беше рекол: „Ах, каков недостижен политичар би можел да биде Јуда!“

Монахот Арсенија од Ерусалим патува до древниот град Витанија, до Витан. А во Македонија, во Охридско, во македонската традиција, ова име е населено: синот на Живко Чинго се вика Витан! Витан на Ламбејца! Витан од Велестоо... Од Витанија се влегува во Гетсиманските Гори, каде што е и гробот на Света Богородица. Арсенија во својот патопис и за ова донесува нешто автентично и свое: „Овде е чудото на Света Богородица, стапките Христови на каменот се познаваат и до овој ден. Од десната страна на гробот на Богородица е второто чудо: Евреин се допрел до нејзиниот одар, а ангел му ги пресекол рацете: од крвта што текла од неговите раце, близу до гробот на Богородица, има топла крв што се испарува.“

Така, прво се уверивме за чудото во пештерата: дека и до овој ден се распознава топлото млеко од градите на Богородица, а потоа и за топлата крв што се испарувала од рацете на Евреинот. Со други зборови, монахот Арсенија,

својот патопис го гради како композиција со два напоредни плана: првиот, прешизно информативен, а во вториот се пласираат централни библиски мотиви, оживеани и доживеани како нова вистина. Тоа е обид да се преповторат настаните од Библијата, во која Арсенија се јавува како жив сведок.

„Од Ерусалим до Елсонската Гора има една милја. Тоа е мошне висока гора, по неа растат маслинови дрвја, а друга шума нема. Помеѓу Ерусалим и Елисејските Гори е полето Ермон, сред тоа поле е гората Тавор, каде што се преобразил Христос. Гората не е голема, нема шума, во неа се наоѓа црква во која се врши секојдневна служба. Во олтарот, под престолот, и до ден денешен стојат стапките Исусови, на каменот каде што стоел тој. На празникот Пресображение Христово, Патријархот, заедно со народот, пеат рано, додека не изреало сонцето. Откако ќе отпеат веднаш бегат, зашто на Гората тогаш слегуваат огнен столб и молња.“

Доследен, својата литературна постапка, Арсенија ја спроведува докрај. Во првиот дел, во кој ги концентрира информациите – крајно лапидарен, а веднаш потоа, во вистинска поетска возбуда, во својство на непореклив сведок, тој оживува библиски содржини кои се коментирани: и тука, до ден-денешен вели тој, се распознаваат трагите на каменот на кој стоел, а откако патријархот и народот ќе отпеат молитви – тука, на гората се спуштаат огнен столб и молњи!

Арсенија не се впушта во вулгаризации на библиската парафраза. Тој се задржува на централната иницијација на поводот: се задржува на поимот Тавор, планина каде што Исус се преобразил пред своите ученици и апостоли, демонстрирајќи божја моќ, точно помеѓу Назарет и Галилејското Езеро. Достатно е тоа за да се поверува дека не може да станува збор за некој загубен и неук монах, туку за одличен познавач на христијанската религија и библија и за уште подобар нивни толкувач.

Така и продолжува: „Од Ерусалим до Капернаум има 20 милји. Тука Христос стоел на молитви со своите ученици. Од Ерусалим до Јордан, каде што Христос се крстил, има 23 милји. Овде е црквата – манастир „Св. Јован

Претеча“. А на брегот од Јордан има камен на кој стојат стапките Христови. А под тој камен можат да се видат коските на змијата што го чувала ракописот на Адама.“

Навистина збунува префинетото чувство за поетски детаљ кај овој наш монах: *змијата што го чувала ракописот на Адам!*

Арсенија не кажува ништо за тоа како изгледа библискиот пејзаж. Во текот на неговиот долг 17-годишен престој тука, тој не открил ништо специфично кое заслужува инкарнација во збор: карпите и пештерите на Кумран по кои талкал, Јордан и Мртвото море, пустошот покрај нив, огромните блокови испукана црвена земја, длабоките кањони и засеци, пештерите по карпите... Не говори ништо за историјата на Ерусалим... Но, што значи тука некаква историја наспроти Исусовата? Што значат тие менори и опљачкани и обесчестени зданија? Што значат тие јудејски војни, тие декларации на гордите бунтовници: „Нашите жени нека умрат без да бидат злочестени, а нашите деца без да осознаат што е ропство; да ја зачуваме нашата слобода како возвишен покрив. Но и пред сè нашите тврдини и имоти нека ги изгори пламен; тоа ќе биде голем удар за Римјаните, кога ќе ги пронајдат нашите луѓе далеку од себеси...“

И навистина: Римјаните кога тргнале во решителна битка наишле само на ужасна тишина. Од живите здогледале само две жени со дечиња, засолнети за да го избегнат колежот. Тие биле доказот за последната одбрана на еврејските патриоти: доказ за колективното самоубиство на седумдесетмина маченици. Царот Хадријан беше рекол: „Овие несреќници повеќе ги љубат своите урни-тини.“

Арсенија Солунски не се возбудува туку така: „Во домот Давидов не се гледаат чуда додека свети ден, зашто додека грее сонцето и додека тоа не зајде – не може да се дојде до него.“

Продолжуваме со патописот на Арсенија: „Во домот Давидов (потцртаното мое), не се гледаат чуда додека свети сончевиот ден, зашто додека сонцето грее и додека тоа не зајде – не може да се дојде до него.“ Она што мене тука

ме изненадува е апсолутната прецизност на познати термиолошки постулати: очигледно станува збор за Давидовата кула на Сион. Некогаш, на нејзиното место бил гробот на Давид: капела изградена уште во I век и во апсидата на оваа капела била соѕидана празна гробница. Соломон, син му Давидов, божиот храм го подигнал малку подолу, на ритчето Морија! Таму Аврам сакал да го жртвува сина си Исака. Тука во близина е жртвуван место Исак – Исус. Тука е и големата сала на Тајната вечера. Пред да се влезе е напишано: „Мојот дом можеш да го сметаш за дом на молитвите на сите луѓе.“ Арсенија, значи, не само што не згрешил, туку прецизно назначува: „Во домот Давидов...“

Но, она кое најмногу возбудува во овој ракопис на монахот Арсенија е описот на Светиот гроб и палењето на светиот оган на воскресението. Нам ни се при рака неколку напоредни описи на Божиот храм. Еден патопис од XIX век на еден висок руски црковен достоинственик, Божиот храм го опишува како „величествен, голем и свечен“ и дека е подигнат од царица Елена во IV век. Местото на кое е подигнат е именувано како „Долина на мртвите“. Храмот го опишуваат со безброј икони, подот послан со мермерни плочки, а на средината со мермерна урна и крст на неа. Урната со крстот, во духовна смисла, ја означува средината на земјата. Олтарот на храмот стои доста повисоко од основата. Големниот престол, покриен со величествен балдахин. Десно од олтарот се извишува врвот на Голгота, а лево е ризницата во која се чуваат сите скапоцености на Светиот храм и „дел од животворниот крст Господов.“ Тоа е сè што е соопштено во овој патопис.

Во 326 година во Светата земја тргнала и царица Елена, родена во Ниш и мајка на цар Константин Велики. Целта на нејзиниот пат бил да се пронајде Чесниот крст. Требало да изминат цели четири години за да влезе во трага по она што го барала. Дознала дека крстот на кој бил распнат Исус Христос бил закопан во храмот на Венера, што го подигнал Хадријан на Голгота. Елена наредила да се разурне храмот. Во темелите на црквата биле откриени три крстови. Не знаејќи на кој од нив бил распнат Исус, таа замолила за припомош, што ѝ ја дал патријархот Макариј: „Ја гледаш ли онаа погребна поворка која

минува? Стави ги трите крстови на мртовецот и ќе откриеш кој е вистинскиот..." Легендата кажува дека тоа бил третиот крст: мртовецот од него почнал да се буди и оживеал.

Покрај овој руски патопис, кај Елиас Канети, во неговата „Маса и моќ“, исклучително значајна книга есен на антрополошки и социолошко-филозофски теми, во есејот „Светиот оган во Ерусалим“, е даден детален опис на сите етапи на големиот ритуал што секоја година се одржува во Божјиот храм, ноќта на Воскресение. При ова, Елиас Канети ги коментира записите на Стенли, декан во Вестминстер, кој во 1853 година (значи: околу пет века подоцна од престојот на Арсенија), присуствувал на велигденските настани во црквата на Исусовиот гроб и направил опширен опис од тоа: „Капелата во која се наоѓа Светиот гроб е сместена во средината на црквата. Верниците се збрани околу гробот стоејќи збиени во два големи круга, што ги делат два реда војници. Појасот меѓу двата прстена го чуваат турски војници.“ Во натамошниот тек на описот, Стенли го проследува секој детаљ до палењето и по палењето на Светиот оган, сè до онаа крајна возбуда и верски фанатизам кои се плаќаат и со стотици жртви, а со цел да се спасат Светиот оган и свеќата запалена за да се однесе во својот татков дом.

Елиас Канети соопштува и друг запис за настаните во Светиот храм спроти воскресение. Тоа е записот на Роберт Курцон од 1834 година. Тоа, практично, е извештај за катастрофата која, според Канети, „се одликува со стравотна уверливост: „Луѓето постапно стануваа диви. Цела ноќ пробдеале сред таа огромна маса и беа сосема исцрпени.

Кога наближи времето за да се покаже светиот оган, веќе не можеа да издржат од радост. Возбудата растеше, а околу еден часот по полноќ од грчката капела се покажа голема процесија. Патријархот направи три круга околу Светиот гроб. Тогаш тој ја соблече горната облека проткаена со сребро, влезе во гробот, а по него се затворија вратите. Возбудата на ациите го достигна својот климакс и почнаа гласно да врескаат. Густа маса луѓе се нишаше наваму-натаму, како поле жито на ветар.“

Елиас Канети врз основа на овие два записа доаѓа до следниов заклучок: прво, дека станува збор за свеченоста на воскресението. Жаловната толпа која се формира поради Исусовата смрт се пресоздава во победничка толпа. Огнот тука дејствува како масовен симбол на победа. Него мора да го добие секој за да учествува неговата душа во самата суштина на воскресението. Секој мора да се пресоздаде во тој ист оган, кој почнува од Светиот дух и затоа секој од тој оган мора да ја запали својата свеќа и запалена од црквата да ја однесе дома. Така ацијата или учесникот во овие настани соучествува во смртта на Спасителот. Запалуваќи ја, пак, својата свеќа од светиот велигденски оган кој гори на Исусовиот гроб – човекот што ја пали учествува и во неговото, божјото воскресение.

„Многу е убаво и значајно ширењето на свеќите, одеднаш кога од една свеќа разгоруваат илјадници. Масата на тие свеќи е масата на оние кои ќе живеат, бидејќи веруваат. Таа маса се создава неверојатно брзо, исто толку брзо колку што се шири и огнот. Огнот е најубав симбол за изненаденоста и брзината на создавањето на масата.“

Елиас Канети, исто така, забележува дека секогаш постои голема опасност од паника пред оган во затворен простор. Таа паника, во случајов, се зголемува поради спротивноста на иновците и верниците кои сакаат да ги истераат нив. „Црквата на Исусовиот гроб се пресоздава во бојно поле. Мртви и живи лежат засдно фрлени едни преку други во големи купишта. Воскресението се претворило во своја спротивност, во општ пораз. Ациите ги обзема помисла на уште поголеми купишта мртви, па сите бегат од градот на Исусовиот гроб.“

**Во гробот Господов има три трски:
едната гори како свеќа, другата чади како гламна,
а од третата линеат солзи**

Како монахот Арсенија Солунски ја опишува ноќта спроти Воскресение во Божјиот храм во Ерусалим?

„Првата знаменитост е светиот Сион, храм Господов, голема црква, наведната на четири страни, а над гробот Господов црквата не е покриена и има 12 врати. Влезот во црквата е на големата врата. Од десната страна на гробот Господов има 12 скали, соодветни нога за нога. Браќа, првата знаменитост на гробот Господов е од десната страна. На пет сажни (лакти) од гробот, тука е папокот на земјата во големина како три свртувања околу него.

Од левата страна на гробот Господов има голема бездна, каде што Христос слегол во адот. Останува запечатена во текот на цела година, само на Воскресение Христово отпаѓаат печатите и приоѓа патријархот со ѓаконите и ја приклучува својата глава над бездната, и ѓаконите, исто така, ги приклучуваат своите глави и го слушаат гласот во бездната. Потоа кон гробот се свртува патријархот со свештениците и со сиот народ.

А бездната од гробот е на еден и пол сажан. И овде има чудо — на гробот Господов се спушта молња од небото. На гробот Господов горат три свеќи што ги поставиле жените-мироносици. Тука, во гробот Господов, има три големи трски, едната гори како свеќа, другата чади како лампа, а од третата излегуваат како солзи. На Велики четврток ги гаснат тие свети свеќи и во целиот Ерусалим нема оган во четврток и во петок. На Велика сабота ноќа во девет часот блеснува молња во гробот Господов и се палат свеќите и трите трски. И откако патријархот ќе го види Христовото чудо, влегува во гробот, со двајца ѓакони ја палат свеќата и почнуваат „Христос воскресне“ и потоа од гробот Господов му даваат оган на сиот народ. На пет сажни од гробот, од нозете Господови, лежи тркалезен камен, сличен на јајца, што се наоѓал на гробот Господов. На влезот од црквата, од левата страна, лежи главата на Адам, првосоздадениот човек. Од дверите до главата Адамова има триесет и пет сажни, во главниот дел на црквата каде што има секојдневна служба, лежи на грб со грлото свртен кон дверите, во црковно закритие (ковчеже).“

Еве вака Арсенија Солунски го опишува големиот ритуал на Воскресение од Божјиот храм во Ерусалим. Што е она што го изделува овој ракопис од другите ракописи кои за мотив го имаат ритуалот на Воскресението во Божјиот

храм? Јас одново ќе речам: извонредната прецизност на информацијата, ослободена од ефемерни детали и излишна црковна глаголивост. Додека другите споредбени записи за овој настан — рускиот и двата англиски, обраќаат најголемо внимание на описот на храмот, монахот Арсенија Солунски сето свое внимание го концентрира врз описот на Божјиот гроб и врз постските детали: „Тука, во гробот Господов има три големи трски: едната гори како свеќа, другата чади како лампа, а од третата излегуваат како солзи“. Надвор од индивидуалната дарба да се воочат посебностите и да се направи селекција на сè она што околото и срцето го восприемаат, во ниеден момент не треба да се изуми фактот дека монахот Арсенија Солунски својот патопис го пишува цели пет векови пред другите. Од друга страна, во овој долг период вршени се големи реконструкции во храмот и радикално биле изменети и политичките и општествените посебности: во времето на престојот на Арсенија во Ерусалим овој град и цела Палестина сè уште не биле завојувани од страна на Отоманската империја. Тоа уследило многу подоцна. Затоа во патописот на Арсенија нема детали кои се сврзани со турските војници во храмот, а кои се карактеристика на записите кои се пишувани подоцна од оној на Арсенија.

„На пет сажни од гробот, од нозете Господови, лежи тркалезен камен, сличен на јајце, што се наоѓал на гробот Господов“, соопштува монахот Арсенија. Пет века подоцна, рускиот запишувач соопштува дека „...на средина на црквата стои дел од каменот одвален од ангелот од дверите на гробот; Кога врши богослужба патријархот, на тој камен се става сребрена штица која служи наместо престол.“ Не е сигурно дали станува збор за истиот камен, но повеќе од сигурно е дека во меѓувреме е направена измена и во црковниот ритуал: Арсенија соопштува дека патријархот и двајцата ѓакони ги приклучуваат своите глави над бездните и го наслушуваат шепотот што надоаѓа од неа, потоа ги палат свеќите „од пламенот на молњата која се спушта од небото во гробот.“ Тоа бил целиот ритуал.

Кај Арсенија постои точен увид во бројот на вратите во Божјиот храм: дванаесет. Арсенија обратил внимание и на бројот на скалите кои водат во

„бездната“. Исто така – дванаесет! Другите запишувачи на тоа не обраќаат внимание. Соопштуваат како договорени: „храмот има многу врати и скали по кои се симнува патријархот.“ Е ли сосема случајно тоа? Нам ни се чини дека не е: монахот Арсенија, овој пример тоа добро го потврдува, веројатно бил упатен во христијанската симболика на бројот дванаесет. Овој број, пред сè (Шевалие и Гербрант), ја претставува црквата која победува, но тоа е бројка и на небескиот Ерусалим: 12 врати, 12 апостоли, 12 темели на Божјиот храм и на Сидот на плачот, 12 месеци, во чиј идеален ритам се преповторуваат страдањата и самото воскресение. А дванаесетте апостоли? Јаков имал 12 синови; дрвото на животот има 12 плодови; 12 надежи. Сосема природно е, според тоа, монахот Арсенија да го знаел тоа и не случајно (за разлика од другите записи!) го сметал за значајно да го нотира.

Се разбира: и во овој дел од патописот, Арсенија Солунски е доследен во постапката: прецизна и неопходна информација и веднаш потоа определен поетски детаљ. Во случајот, тоа е описот со трите свеќи и трите големи трски: „едната гори како свеќа, другата чадн како лампа, а од третата излегуваат како солзи.“

Повод за овие размисли беа тезите на Борхес и Агјеј. Првиот цени дека само младите земји имаат историја, то ест – автобиографско сеќавање на историјата; Агјеј, пак, дека историјата е опсесија само на малите народи.

Во меѓувреме, со огромно задоволство го препрочитав прекрасниот патопис на монахот Арсенија Солунски од неговиот седумнаесетгодишен престој во Светата земја. Така одново дојдов до уште една поткрепа на сознанието за себеси: многу релативно е – што е младо и што е мало во смисла на – дарбата. „Едно добро и возвишено уметничко дело може да биде неразбирливо, но не за едноставните, нерасипани селани (она возвишеното тие го разбираат) – но може да биде, а често и е, неразбирливо за образованиот, расипан слој на народот кој е лишен од вера.“ Зад ваков став стои Лав Толстој и секогаш од нас еден таков став го фрла во бројни размисли и искушенија: она што останало

во самиот врв на македонската средновековна уметност – и сликарство и книжевност – сепак е дело на македонските неукни монаси, на македонските селани, а да не зборуваме дека „едно добро и возвишено уметничко дело“ не само што било разбирливо за нив – туку тоа било и нивно сопствено овоплотување во духовното траење на нивната македонска татковина.

Карл Густав Јунг афирмираше идеен според кои суштинска потреба на човековата психа е да живее подеднакво силно во два света: во материјалниот и во духовниот, магискиот и религискиот, митскиот и историскиот, имажинативниот и апстрактниот. Еден друг модерен пророк, З. Фројд, во есејот „Мојсеј и монотеизмот“ ја вообличи својата животна порака низ следнава мисла: „Доколку веќе не можам да го поткрепам небото – ќе го сподвижам пеколот“. Тој пекол не беа само напистичките гасни комори – туку и сè подземено што се нафрли врз човештвото и врз нашиот век. Идејата за млади и мали – е идеја на овој, нашиот век!

Свети Јероним е виновен Мојсеј на Микеланџело што носи рогови: поправајќи ја Вулгата, латинскиот текст на Библијата, и правејќи верзија која ќе стане канонски текст на католичката црква, тој, зборот *ореол* по грешка го превел со зборот *рог*. Така на Мојсеј, наместо ореол околу глава, Микеланџело му наденал рогови: секое толкување, значи, го демнат безброј опасности. Вклучувајќи го и ова. Затоа не се ни обидувам да ги појаснувам бројните ономастички и топонимски идентичности преселени од пределот на Светата земја во Македонија: Тавор, на пример, гората помеѓу Назарет и Галилејското Езеро, како, по кои патишта се населил овој топоним кај нас, во Македонија?

ЈАГУЛА

– Тези за есеј –

Наспроти видливото во морето на својата мајка

Сам или заедно, Македонецот, љуби да заскита во заумни предели. Од даминни, од своите пранскони. Сака да види отаде видливото и разбирливото, верувајќи дека таму, отаде видливото, ќе ги открие трагите на она што му недостига. Искушението му е неодоливо.

Велиме – Македонецот. Оној што денес отстојува на легендарната Александрова земја. Се разбира: не со цел да се измери неговата ирационалност или пак да се назначи како некој чудак, туку да побара само еден меѓу многутвото белези на неговата природа: онака како што Мексиканецот ги љуби славите и обредите, Хиндусот како што медитира за еманацијата на своето битие, Иранецот како што љуби да кова меч, Црнецот како што умее да го повика своето сопствено прабитие низ маските и низ боите на предците. Во нашата осакатена епоха, ќе рече Пикасо, ништо не е позначајно од тоа да се создаде ентузијазам. Така значи, доаѓаме до мислата дека ентузијазмот во својата природа е облик на буден сон. Сонот, пак, не е обичен криптограм што може да се појаснува со симболички значења. Симболите во сонот (според Јунг) значат нешто само за оној што го сонува комплетниот сон. Симболите во сонот ја губат својата универзалност, а нивните пораки може да ги протолкува, да ги одгатне само индивидуалниот клуч. Клучот е во оној што љуби да заскита во заумни предели: отаде видливото.

Век – без сониншта

Векот во кој живееме сурово се определи за живот без сониншта, за општење покорено исклучиво на свесниот чин. Овој наш век го насочи светот само кон свеста и направи сè за да го прекине неговото комуницирање со светот на несвесното. Ги востанови принципите на формалното живеење. Ги наложи законите на отуѓувањето.

Својот инстинкт на себеодржување човекот го усовршувал низ сета драма на еволуцијата. Тоа го прави и денес, тоа ќе го прави сè дури ќе постои. Колку ќе постои – зависи само од него. За среќа, човекот денес знае дека од подеднакво значење за неговата иднина се и свесниот (левиот) и несвесниот (десниот) свет. Неговиот мислечки свет е неизмерно поширок и побогат благодарение на несвесниот. Јазик на несвесното кај човека се симболите. Пораките што доаѓаат од светот на симболите не можат да се приопштат од никаков друг извор. „Историјата на симболизмот покажува дека сè може да прими симболичко значење: природните објекти (како што се камењето и билките, како што се животните и луѓето, ридовите и долините, сонцето и месечината, ветрот, огниот и водата), или, пак, предметите што ги направил човекот (бројките, триаголникот, квадратот, кругот). Всушност, целиот космос е можен симбол“, – ќе рече доктор Ањела Јафе, во својата позната студија „Симболизмот во ликовната уметност“.

Сликата и смислата на симболот

Значи, еве, сè може да прими симболичко значење, но притоа секој доживува сопствена иницијација. Тоа е облик на трансценденција, потреба од ослободување. Низ симболите се проникнуваат сликата и смислата: државата е – нејзиното знаме. Симболот, според тоа е некое знамение, некоја буква, шифра, нота, животно или билка. Во религиозната симболика на древниот Исток знаеме волшебни одрази на лотосот, хибисот и на бикот како симболи. И независно како во текот на нашиот развој се менувале изразите и облиците на симболот

– нивното дејство на светот – останува и јакне: мнемонички или пиктографски, метафорички или фонолошки – тие со праисконска законитост ја означуваат врската меѓу знакот и означеното. Тоа го потврдуваат и хиероглифите, од ономото-пејските знаци, и хемиските симболи. И сеедно: индивидуален или колективен (архетипски) симболот – го маскира нагонот, кој е под некој табу или воопшто забранет. Јунг тврди дека симболот е изворна и клучна реч на човечкото.

Што знаеме ние, обичните смртници, за сонот? Се задоволуваме со сознанието дека е сонот периодична биолошка појава што ја карактеризираат снижувањата на анималните функции со напоредно одржување на неопходните автономни вегетативни функции и регулации. Уште претпоставуваме дека сонот е биолошки часовник сврзан за природните циклуси на мените на денот и ноќта. Знаеме: новороденчето најголем дел од денот спие. Поточно: сонува. Но, да се спие – не значи целосно да се прекине континуитетот на човековата мисловна активност. Науката тврди дека нашиот сон е состојба на кортикална инхибиција.

Во сонот исчезнува рационалната апстракција на критичкото расудување. Содржината на сонот најчесто е иреална, отсуствува причината што ги поврзува настаните, но затоа пак постои назначено сликовен карактер, настаните се поврзуваат со апстрактни врски, поради што и содржината на сонот е иреална, фантастична.

Материјата во човекот се пресоздава во свест и свет

Лесно му е на човекот: во неговата мозочна кора материјата се пресоздава во свет и во свест, сеедно што една и иста е библиската клетка од која се создадени и човекот, и стеблото, и каменот. Во мозочната кора е содржана и човековата интуиција и неговата критичка анализа и неговата свест, тука читаме и пишуваме, тука ги откриваме формулите на нашите генетски карактеристики, тука е тајната и на нашето патување низ вселената. Тука е седиштето на човековата цивилизација. Сè што знаеме е енкодирано во невроните на мозочната кора.

Светот на човековите мисли е поделен на две мозочни полутопки. Во десната е содржана логиката да се распознаат строежот, интуицијата, чувствителноста, творечкиот потенцијал. Левата е нашиот аналитички и критички центар, седиште на рационалниот човеков свет. Двете полутопки постојано, без прекин, комуницираат, и подеднакво се значајни и за светот и за животот.

Мислечкиот свет на нашето „Јас“ е неизмерно широк и богат. Поради несвесниот јазик, жителите на несвесниот дел – симболите, стануваат голем водач, пријател и советник на свесното. Така тоа би го рекол Јунг и би додал дека сонот не е обичен криптограм што се појаснува само со симболи. Сонот е врска, човеков контакт со несвесното.

Оние што во својот живот се определија да општат исклучително и само преку свесниот чин, оние што живеат во светот на свеста или, поточно: само во светот на свеста, и светот на несвесното – подредени им се на законите на формализмот. Живеат во теророт и деспотизмот на сопствената одлука. Со непогрешлива алгебарска логика, врз основа на претпоставени премиси, тие ги побиваат неоспорните и изведени од нашата цивилизација заклучоци. Затоа: не презир кон логиката, туку – единство на два света: на свесното и несвесното.

Нашата сиромаштија може да се мери според бројот и сјајот на селските свечености

Ќе повториме: сè може да прими симболичко значење, но секој, притоа, доживува сопствена иницијација. Тоа е облик на трансценденција, потреба од ослободување. Во природата на Мексиканецот е да ги открива, создава и прославува славјата и јавните обреди, со стремеж за миг да го застане времето и преку забава и ритуали да го прослави сеќавањето за луѓето и за минатото. „Ние Мексиканците сме обреден народ, вели Октавио Паз. – Таа наша посебност ни ги зголемува фантазијата и сензибилноста, одржувајќи ги нив изострени и будни. Славјето е наш единствен раскош, тоа ги надоместува, можеби и неуспешно, театарот и одморите, англосаксонскиот викенд и коктел-партни,

итн., буржоаските приеми и медитеранските кафеани... Напната сиромаштија може да се мери според бројот и сјајот на селските свечености. Богатите во тоа се скудни? Тие ниту имаат време за тоа, ниту пак имаат – расположба и смисла“. Така ќе рече Октавио Паз. Ние би додаде дека: би биле крајно симплифицирани и смислата и симболот на сето ова, сè би се svelo, всушност, на еден рационален чин доколку би се елиминирал архетипот што довикува низ страста и низ светлите бои, низ трансформација во несвесно, кон враќање, кон напуштање на вообичаениот ред: „Машките се преправаат во жени, господарите во богати. Се излагаат на потсмев и војската, и свештенството, и судството. Власта ја преземаат деца или луди. Љубовта се претвора во промискуитет. Славјето се пресоздава во Црна Миса“. Тоа е смислата на убавиот сон: господарите да станат робови, сиромасите – богати!

Но, зар само низ славје? Се разбира – не: славјето само вежба еден можен облик на пресоздавање. Чиниш преку самопричесна: херметизмот се пресоздава во експлозија, во делириум, во довик. Секој одделно и според свое гледање ја осмислува иднината: доколку затреба и преку – самоуништување. За што, „цивилизацијата што ја одрекува смртта, најпосле ќе го одрече и самиот живот“, ќе рече Октавио Паз.

Колективниот монолог на славјето, во еден друг крај, во една друга цивилизација, е обликуван во медитација што не може ниту да се приучи, ниту пак да се приопшти. Индусот те гледа – но не те гледа, ти зборува – но не ти зборува. Тој едноставно медитира. Со векови, со милениуми назазад тој е идентификуван со медитацијата. Во делтата на индиските реки живеат едни чудни птици: машкото и женското преку ден се заедно, а кога ќе зајде сонцето, кога ќе се смрачи, тие се делат: машкото-птица, во благи и ниски кругови, го надлетува коритото на реката и ќе одлети на другиот брег. Кога ќе слета, тој ќе воскликне, колку да и стави до знаење на својата другарка птица-женско, дека е сè во ред, колку да и пожели добра ноќ. Кога ќе се обдени, птицата-машко одново ќе ја надлети реката и ќе прелета кај птицата-женско. Откога се знае за овие птици – Индусот медитира за нив. Ниту реката пресушува, ниту

птиците исчезнуваат, ниту пак човекот: седи тој на брегот и ја следи вечноста на реката, прелепоста на птицата, величественоста на играта. И заклучува: светлината постои за сите заедно, а мракот – за секој, одделно. Секој сам е – наспроти мракот што го опкружува...

Светлината постои за сите заедно, а мракот за секој одделно

Со милениуми назазад, значи, Индусот медитира во делтата на реките и заклучува: материјата на времето не е податлива на декомпозиција зашто времето не е составено од делови. Сонцето и мракот, реката и брегот, човекот и птицата, се едно исто, од иста праматерија се создадени, од прародителот – неговото величество водородниот атом. Обидите да се деформира ентитетот на времето и' прилегаат само на европската линеарна концепција. Индуската цивилизација времето го сфаќа во неговиот ентитет, зашто има нешто потрајно и поголемо и од самото време: тоа е Брахман. Птицата е – Брахман. Човекот и реката – Брахман. Времето (птицата, реката – човекот) трае „одвај“ 108 години од животот на Брахман! Грандиозноста на претставата за него доаѓа до израз доколку се знае дека еден ден од животот на Брахман трае 4.320 милиони земски години! Во величествениот космички календар не постои крај: птицата постојано кружи од едниот до другиот брег; човекот истекнува низ реката, реката низ времето, времето постои за да го пресоздаде животот во смрт, смртта во ново кружење кон животот. Еден бесконечен тек, мена и кружење. Всушност, никаква разлика меѓу смислата на славјето и неговите симболи и смислата на медитацијата и нејзините симболи. Но, веќе спомнавме: секој човек и секој народ си имаат сопствен клуч со чијашто помош ги одгатуваат симболите. И сонцотата.

Така во Мексико, така во Индија. Така насекаде. Застанат пред загатката на космосот или пред неминовноста на смртта, човекот бара симболи на својата заштита. Еден од тие симболи е и маската. Во миговите на опасност таа ќе го

преобрази човекот и ќе го заштити од злото. Сето знаење на исконскиот и елементарен човек за себеси со векови се вообликувало по древните работилници за маски. Работилницата, практично, го претставувала целиот африкански континент. Но и надвор од него. Кога ќе ја стави маската врз себеси, човекот се преобразува, ја брише границата меѓу себе и меѓу животното во споките на анимизмот и се пресоздава во битие во кое својот лик и својата судбина ги идентификува со ликот и со судбината на животното, сфатено тоа како човекот предок, како негова реминисценција, но истовремено и како антиципација за еволуцијата. Маската, со други зборови, крие сакрални митови на силен дуализам. Еден мој есеј е мотивиран на тема: „Сакралниот мит и – Албанецот“.

Двојството што произлегува не е случајно: немоќта на човекот, наспроти сè она што го опкружува – бара поддршка и заштита во сè што е исправено пред тие опасности, бара единство со магијата и таинствата. Дури и денес: поради разорната енергија што прилега на космичката прасила, што ја создаде човекот против себеси, маската еволуира во израз со кибернетичка прецизност и точност и дејствува уште пострашно од демоните на минатото: човекот, наспроти човекот. Од пештерите на првобитниот човек – во духовните пештери на дваесеттиот век! Во нашата кибернетичка и техничка виртуозност, се чини, исчезнаа божествата и космичкиот пустош што го исполнуваа тие, го населија ракети и предзнаци на последната можна катаклизма. Ниедна маска како да не е во состојба да го спаси човекот од демонот на ракетите. Маската може да спаси и да заштити заедно со боговите. А боговите исчезнаа, го напуштија, го оставија сам човекот, сам да си пресулува. Оставен сам, тој љуби да заскита во заумни предели, отаде видливото и разбирливото. Неговото искушение е – неодоливо.

Боговите го напуштија човекот

Човекот, значи, остана сам.

Низ целата негова историја – него го напуштаат боговите, големите или малите, видливите или невидливите – сеедно. Тоа е судбината: сам да ги из-

мислува или создава, да им ја довери својата судбина ним и, на крајот – тие го напуштаат. Поточно: човекот сам низ животот ја осознава нивната излешност, нивната сурова и деспотска природа – но не може да се ослободи од нив зашто тие завладеале со сета негова биолошка и етничка суштина. Илјадници и илјадници богови, измислени и стварни, талкале заедно со човекот, а потоа го фрлаа безмилосно од провалија во провалија, од пекол во пекол. Целата човекова историја е историја на негово свесно и несвесно создавање на богови, а потоа и безмилосна борба против нив. Останувале тие, боговите, во калта, во правта на човековата историја, фрлени и заборавени. Останувало само човековото идентификување со природата. Со драгата и незаменлива мајка природата. Останувала нивната молчалива и исконска блискост. Човекот ја чувствува природата како што го чувствува само себеси блискиот и рамен човек: и се потчинува кога ќе ја почувствувал својата слабост: ја потчинува природата – кога ќе ја насетел нејзината слабост. „Недостижно за нас, ќе рече големиот Александар Блок, древната душа го чувствува како единствено и неразделно сето она што ние денес го создаваме како различно и спротивно едно на друго“. Значи, никој освен природата не е поблиску до – човекот, и никој, освен боговите, кои човекот ги создал сам (па затоа се и помлади суштества од човекот), толку сурово не се пресметувал со – човекот. Со нивниот прародител – човекот! Особено боговите кои не талкале заедно со неговата душа по небесата, туку и пред сè – боговите што сам од неговата средина ги создава тука, на земјата. Боговите: другарите и господата!

Вечна Ева – во вечна замка И лулка – и гробишта

Гледам еден благо искарикиран кроки-портрет на Еуџенио Монтале. Не беше тешко да се распознае авторот на портретот: Пабло Пикасо.

– Имам нешто подраго од овој портрет – ми вели Монтале и ми покажува цртеж на јагули: немирни кругови во маслинеста и црна боја. Нацртано на картон. Картонот засолнат меѓу кориците на Дијарио I.

– Чија јагула е постара? – го прашувам. – Вашата или пак оваа, на Пикасо?

– Ниту мојата ниту неговата – благо се насмевнува Монтале. Додава: – Мојата. Еднаш, во Париз, кај него во ателјето, му кажав дека ме преокупира мотивот на јагулата. Така, низ разговорот, тој го направи и овој прекрасен цртеж – рече Монтале и го врати цртежот меѓу страниците на книгата. Таму кај што ракописно е запишана и неговата „Јагула“.

Го замолувам Монтале да ми ја прочита својата „Јагула“:

Тој ја чита:

*„Јагула, сирена
на ледените мориња што го напушта Балтикот
за да стигне до нашите мориња, до нашите утоки,
до реките
низ кои оди во длабочини, спротиводно
од рекичка во рекичка, сè помала,
постојано сè подлабоко, сè повеќе во срцето
на каменот, минувајќи
меѓу витли од тиња, додека еден ден
светлината сјајна од косените
не ѝ го разгори исконот во мртвата вода,
во паднините што се спуштаат
од апенинските стрмнини на Ромања;
јагула, факел, бич,
стрела на Љубовта во земјата
кај што само нашите тајни или исушените
пиринејски потоци водат
до рајот на оплодувањето.
Зелено душа што бара
живот таму кај што само
сушата пустоши и гризе,*

*искра што вели
сè почнува кога изгрева
јагленосано, исушено стебло;
брзо виножито, близнак
на она опточено со твоја веѓа
и блескаш неизвалкана меѓу синовите
на човекот
потонат во твојата длабочина
можеш ли ти да не ја сметааш за сестра?“*

Ја слушам оваа песна во домот на поетот во Милано.
Слушам и размислувам.

Дождливо и студено време Ветришта и густе магли Лулка и гробишта

Во една друга пригода, во шесеттите години, гледав рибарите од Струга како ловат јагули. Доцна есен, врвовите на околните планини веќе побелени, студени ветришта и дождови, во длабока и густа ноќ и силни гласови на рибари, викотници и тропанја врз ламарини, врз стари канти и тенџериња – ја потресуваа ноќта. И огнови запалени покрај реката и огромни – факли...

Во такво дождливо и студено време, со ветришта и со густе магли, некаде кон крајот на ноември, почнува трагичното патување на јагулата. Го напушта Охридското Езеро, ја напушта Македонија и тргнува низ далечните мориња и океани. Македонската јагула сака да живее само во Македонија. Значи, сака само да живее тука, но не и да – умре. Нејзините гробишта се далеку во океанот. Во океанот ѝ е и љубовта. Во македонското езеро таа прилега на самотна калуѓерка, зашто тука самоти езерото, блескаат нагоре крстовите на десетици манастири и цркви.

Дури да тргне по големите патишта што ја водат во смртта, јагулата има сребрена боја, а кога ќе тргне на пат, нејзиниот грб првин станува темнозелен, маслинест, а потоа црн и сјаен. Од страните на мевот таа има сребреста и бела боја. И уште да кажеме: во македонското езеро нема машко-јагула. Туку само јагули-девојки. Калуѓерки...

Некое време спроти патувањето, очите на јагулата се зголемуваат двапати до трипати. Не случајно: огромни опасности и сверови ја демнат по нејзиниот долг пат по морињата и океаните. Нејзиниот пат е полн со неизвесности. Душманот, значи, треба да се гледа право в очи. Очите и' се зголемуваат, но и – телото: нејзиниот апетит нараснува, лови понемоќни од неа и дењем и ноќем. Нахранета го чека таинствениот и невидлив сигнал за да тргне на пат. Јагулата тргнува на пат во темни, мрачни ноќи.

Патувањето е нејзиниот најморален и најдраматичен дел од нејзиниот живот. Затоа и подготовките за тоа патување толку долго раат, зашто, „долги п'тишча ја чекаат“. Есени, значи, кога ќе забелее снег по околните врвови, во езерото се забележува необичен немир и движење на сите риби. Сè е возбудено, сè е вознемирено. Полнозрелите јагули (имаат над 12 години) се изледуваат од помладите јагули и се групираат кон излезот на езерото, кон почетокот на неговата река. Езеро, значи, што си има свој извор и своја река, што си има свое корито, свој тек низ езерото! Тоа само бог може да го создаде!

Во текот на целото патување и непосредно пред патот, јагулите престануваат да јадат. Ним полeka им атрофираат органите за варење и се сведуваат одвај на една третина од обемот што го имале пред тоа. Како и сè друго, и преминот кон смртта е постапен и – благ. Смртта, всушност, трае колку што трае и животот. Се вознемирува јагулата и, наместо да бара камен под кој да презими, таа бара излез спротиводно по реката, за да стигне до морето. Кога ќе го открие и здогледа излезот – таа не излегува веднаш. Сите јагули што треба да патуваат, се собираат околу излезот на реката од езерото и вознемирени чекаат погодна ноќ за да го напуштат езерото, во кое никогаш нема повторно да се вратат. Пливајќи во место и испреплетувајќи се една во друга и околу

друга, низ темна и бурна дождлива ноќ, со силни ветришта и студови, во густе сплстови, тие ќе нагрнат на излезот на Дрим, влегуваат во реката и, заедно со неа, исчезнуваат во морето. Толку итаат кон морето, што доколку се случи некој премин да биде стеснет или пак се изроди некоја друга причина што да го спречи или забави нивното движење – дел од јагулите, за да го направат поголем и побрз протекот, се изледуваат од толпата јагули и се префрлаат на брегот, лазат поземи, барајќи најмала браздичка што ќе ги изведе одново во реката. Така, без вода, тие можат да издржат и до шест дена!

Јагулите – деца на Луцифер, сестри на – месечината

Патувањето на јагулите кон морето е тесно сврзано со месечинските мени. Знаеме: месечината е судбина на Каин, на скитникот. А јагулите? Тие за пат се подготвуваат на месечина, а на пат тргнуваат во мрак и одново кога е месечина влегуваат во морето. Тогаш на морето е прилив. Но, не само на морето – прилив е и во човекот и во сè што е друго живо битие: инклинирана е планетата во која живееме, па инклиниран е и човекот. Земјата на макро- и човекот на неа на микроплан се подискривени, па во согласност со истите физички принципи и закони поради кои доаѓа до прилив на морето – настапува прилив и во клетките на човековиот мозок. Раширени се тие, збувнати, поради надојдената меѓуклеточна течност, забавена е клеточната со меѓуклеточната циркулација, оптегната е поради зголемениот притисок клеточната мембрана, а фините и преосетливи на болка нервни завршоци на менингите се надразнуваат. Затоа човекот на полна месечина е вонредно раздразлив, немирен возбуден, апатичен, несконцентриран, реагира како секое друго живо битие на земјата: и стракчињата тревка, и лисјето на дрвјата и цвеќето – сè е вознемирено, возбудено, пораспусано, поинтензивни се боите и зеленилото. Кучето лае свртено кон месечината: ја бара низ ноќта својата ѕвезда и кога ќе ја здогледа, ќе потрча со неа во забите... Конките во тие ноќи гребат со копита-

та по дворовите, рикаат говедата, спонтано аборттираат трудните жени; најголем број самоубиства се регистрирани точно во периодите на полна месечина: повеќето објавени војни меѓу народите се случуваат точно во овој период. И ветрот е понемирен, брзо го менува правецот. А јагулата? – таа тргнува на пат во мрак, значи кога нема месечина, за да биде максимално сконцентрирана пред опасностите што ја демиат на патот. Кога е прилив – ќе стигне во морето. Значи, од Охридското Езеро по Дрим сè до – Јадранското Море...

И што се случува тука?

Во самата утока на реката во морето, огромни маси испреплетени јагули ги пречесуваат јагулите што патуваат по реката надолу. Рековме дека јагулите што излегуваат од езерото и патуваат кон морето исклучително се – женки, а оние што ги чекаат во сливот на реката се – машки. Тоа се нивните идни љубовници, со кои заедно ќе тргнат по морињата и океаните и заедно ќе си умрат, во еден и ист ден, во еден и ист час. Заедно се раѓаат – заедно умираат. Но, тие сè уште се живи, тие сè уште патуваат кон смртта. Каква е таа смрт без пород, без колена?

Јагулата-женка има долга и тенка става. Нивните машки љубовници се пократки, подебели и уште поцрни од нив. Како вистински Медитеранци. Вилиците им се поостри, горната усна набрана како на старците. Женките-јагули имаат повалчесто лице, кое соодветствува на грациозното и елегантно тело на момиче-калуѓерки, облечени во долама со маслинест сјај и со бели ленти по рабовите. Облеката им е опточена со бели гајтани. Небаре моми од Костурско. Никојпат дотогај машките и женките-јагули не се сретнале. Нивната прва и последна средба е оваа: откако ќе се сретнат, тие се заедно и никогаш веќе не се разделуваат. Заедно го продолжуваат својот свадбен пат, при што, како што прилега, машките одат пред женките и само во исклучително безбедни и чисти ситуации во морето пливаат напоредно, едни до други и во поспокојно темпо: колку да се укрда малку од времето за нежности во прекрасната љубовна игра.

Ноќем, патуваат блиску до брегот – дењем се симнуваат подлабоко и патуваат по длабочините на морето. Поминуваат и по педесетина километри

дневно. Од Јадранското Море патот ги води преку Средоземното, го минуваат Гибралтар и оттаму, по океанот, влегуваат во коралниот масив на Бермудите и Сарагаското Море. Сред сината шир на океанот, Сарагаското Море погледнато од авион потсекава на некоја изгорена покосена ливада. Тука е близу и голфската струја и, штом веќе ќе стигнат, се нуркаат во длабочина поголема од шест илјади метри. Во таа длабочина, речиси на самото океанско дно, се одигрува завршниот чин, завршува нивната драматична и света љубов. Тука владее апсолутен мрак, нема никакви други организми, растенија, нема живот. Во тој мрак, во кој ништо не се распознава – зошто им се очите на јагулите? Два-трипати зголемените очи почнуваат да атрофираат. Можеби по жал за идното поколение: судбината им рекла – да се размножуваат и во истиот миг откако ќе се размножат – да умрат! Да не си ја видат челадта! Таа длабока мрачна пустина сред солената вода што го забавува гниењето, е и колепка и – гробница. Тука се раѓаат, тука некогаш ќе се вратат за да си умрат. Има Македонија големи гробишта, но нема место за гробишта на своите – јагули...

Мешање на две свети нешта што реат во водата

Низ целиот долг и мачен пат, кој трае повеќе месеци, јагулата не се храни. Не става ниту залак в уста! Не се храни и кога ќе се спушти и во мракот на океанот: за да ја намали сосема својата отпорност, за да и' биде полесна смртта по породот! Единствена органска потреба што ја чувствува е нагонот за расплудување: прва и последна средба во животот меѓу машкото и женката. Во илјадници меѓусебни сплетови на женско со машко, надразнети од меѓусебниот допир и неодолив нагон, машките испуштаат млечка, а женките икра. Од мешањето на овие две свети нешта што реат во водата ќе се намножат милијарди ларви. Нивните родители, веднаш по ова, умираат пред намножениот пород. Ниту родителите, ниту пак децата во оваа етапа имаат очи: не смеат да се видат. Едините својот живот им го отстапуваат – на другите.

Намножените ларви што се раѓаат во океанската област помеѓу Бермудите и Сарагаското Море (22 до 30 степени северна географска ширина и 48 до 65 степени западна должина), пролети, откако ќе се искачат до самоти површина на океанот, носени од морските струи и ветрови, влегуваат под дејство на голфската струја. Од Карибите, оваа струја ќе ги прошеќа низ Мексиканскиот Залив, а потоа и до Флорида, по должината на нејзиниот брег, потоа ќе ги сврти кон североисток, кон бреговите на Англија и Норвешка, ќе минат низ Гибралтар, ќе го поминат Средоземното Море, а потоа и во Јадранското, покрај албанските брегови сè до утоката на Дрим – кон портите на Македонија. Половината од малите јагулчиња остануваат тука, при самиот слив на реката, и тоа се машките јагулчиња. Тие не стигнуваат до езерото, туку тоа го прават женките, кон го продолжуваат патот угоре по Дрим, сè до Охридското Езеро. Секојпат во езерото стигнуваат рано пролети. Родени се напролет и цела една година се мачат одново напролет да стигнат во прекрасното и свето македонско езеро...

По реката кон езерото патуваат во кордон: долг неколку километри, широк еден метар. Кордонот е непрекинат, составен од милиони и милиони ситни јагулчиња. Се случува дењем, поради бројните опасности, кордонот да се растури, јагулчињата тогаш се засолнуваат под камењето во речното дно, во калта, во тињата. Кога ќе одмине опасноста или пак во текот на ноќта, кога не се гледа, тие одново излегуваат, се здружуваат, се постројуваат, го формираат кордонот и како по некоја цврста и сигурна команда продолжуваат угоре сè до мутри. Предзори влегуваат во езерото.

Макотрпно, но упорно совладувајќи неброени пречки и опасности, водопади и прегради, непогоди и ветришта, тие продолжуваат кон езерото. Минат низ блато, лазат по суво, во темни бурни ноќи, спроти пролетта – само да стигнат во езерото. Полот на рибите не го избира живеалиштето. Спротивно: живеалиштето им го определува полот! Значи, оние што ќе останат во утоката ќе бидат машки, вистински морнари, оние што ќе стигнат во македонското езеро – женки! Македонија – мајка... А кому прилега, ако не на мајките, да

живее тука, во раскошот и во спокојството на ова езеро? И која мајка е толку мачна ако не таа, Македонката? И така: со милениуми се повторува овој циклус, овој величествен и драматичен закон на природата. По дванаесетина години, кога ќе созреат, овие јагули одново ќе тргнат по трагите на своите родители, одново по мориња и океани – сè до своите гробишта – сред Карибите. И обратно. И сè така...

Постојаност на помнењето – прооден стремеж кон совршенството

Како ја објаснува науката денес оваа законитост во животот и во развојот на јагулата?

Некои тоа го објаснуваат со филогенетскиот ативизам, други говорат за посебно, шесто сетило за ориентација, трети со законите на радиоестезијата: нема тука никаков ативизам, велат тие, никаква мистерија. Ориентацијата на јагулите е автоматска, она што за сетилата на човекот не постои – јагулите, со помошта на определени радијации, за кои не постојат никакви пречки на земјата (и кои се движат со брзина од 300.000 километри во секунда), непогрешливо, во најпрецизна насока. Јагулата располага со еден вид радиоестезиско нишало, осетливо на овие радијации и според нив се ориентира нејзиниот инстинкт и природен стремеж за одржување на расата.

Станува збор, значи, за постојаноста на паметењето. Карл Сеган, во вреќа со ова, појаснува дека сетилата на видот и на мирисот во морските длабочини не се од голема припома и значење. Еволуцијата го усовршила слухот. Некои звуци на китовите се растегнуваат во широк распон на зачестеност што се спушта под границата до која човековото уво не е надарено да чуе. Типичната песна на китот трае 15 секунди, а најдолгата до еден час. Се повторуваат напивно идентично, такт по такт, тон на тон и нота на нота. Се случува група китови да ги напуштат зимските води сред некоја песна, а шест месеци подоцна, кога ќе се вратат на истото место, да ја продолжат започнатата и прекината

песна точно во нота, како да не постоел никаков временски прекин. Китовите одлично помнат, потсетува Сеган и додава дека пеат заедно, како да е присутен колективен чин на композирање. Мелодијата се менува од месец на месец, вокализациите се мошне сложени. Кога тие би се преточиле во тонален јазик, нивната вкупна информативна содржина би била еднаква на информативната содржина на „Илијадата“ или „Одисејата“, барем според бројот на информативните битови. За да се различи една буква во македонската азбука, достатни се само 2 бита, а една песна на китовите, преточена во битови, одговара на 10 бита! Својот извонреден акустички комуникативен систем тие го развиле во текот на својата долга еволуција. Човековиот слушен апарат восприема бран од околу 20.000 херци, а китот – 6 пати повеќе! Во оваа скала човековото уво распознава околу 340.000 сепаратни тонови. Може ли да се претпостави колку многу распознава китот?

Два кита доскоро можеа да се дочујат и да се разберат на далечина и од 10.000 километри, а денес, како резултат на техничкиот хаос населен во морето, тие се слушаат само на 400 километри. Нешто како: Од Скопје пред Белград! Заинтересирани сме за комуникација со вонземски цивилизации, а ја уништуваме генетската библиотека во водите на сопствената цивилизација! Сакаме да го чуеме химничкиот запис на цивилизациите во вечноста, а ја уништуваме својата генетска еволуција. Зошто? Јазик на мозокот се гените. Она што го знаеме веќе е енкодирано во испратените вселенски сонди кон ѕвездите, доколку некој и некогаш воопшто ги прими нашите пораки од Земјата – меѓу другите симболи, вклучени се и поздравни на шесетина јазици на народите од Земјата, па заедно со нив и – говорот на китовите! Нивната љубовна песна во пустошот меѓу ѕвездите! Плочата на која се озвучени и испишани нашите пораки во вселената ќе издржат кратко време: одвај една милијарда години... Една хидроцентрала што ја изградилме на дваесетина километри крај Охридското Езеро го погоди еволутивниот интегритет на јагулата, нарушена е натамошната еволуција на нејзиниот генетски код. Станавме посиромашни за една судбина. А колку вакви судбини зел на душа човекот?

Идеограм на вечноста

Мотивот на рибата е богато присутен во македонското народно творештво, особено во оралната традиција. Богато присутен е овој мотив и во фрескосликарството, во иконите. Јагулата, како сепаратен мотив, речиси не е застапена ниту во оралната традиција, ниту пак во фрескосликарството. Како да се објасни овој факт во околности кога меѓу сите риби јагулата, поради богатството симболи, е најподатлива за творечка и за друга анализа? Поради тоа ли што нејзиното тело потсекава на змија? Поради тоа ли што е граблив-ка? Поради тоа ли што е застапена само во Охридското Езеро, а во другите наши езера и реки ја нема? Поради нејзината отровна крв? Или, пак, нејзините симболи се сведени во поимот риба како: симбол на елементот вода во кој живее? Ја длабеле во подножјето на кмерските споменици, Христос често е прикажуван како рибар, бидејќи христијаните се риби. Рибата е симбол на плодноста, поради нејзината восхитувачка моќ да се размножува, талисманите за довикување на дождот имаат облик на риба. Таа е бог на пченката кај американските Индијанци (дојдени од Сибир), или пак симбол на среќа кај Кинезите. Грчкиот збор ихтис = риба христијаните го зеле како свој идеограм, ценејќи дека секоја од почетните букви означува почеток на зборовите: Исус, Христос, Син Божји, Спасител. Рибата мотивирала богата христијанска иконографија. Бог на љубовта, според санскритот. Дождовите имаат облик на риба. Животинските особини им се припишуваат на сите виши божества. И синот божји, Исус, не може да се ослободи од својата анимална природа.

Па сепак: не е точно дека јагулата не е застапена во народното предание и во македонските црковни записи. Во Четиријазичникот на Поп Данаил од Москополе се вели:

„Господ стори небото, земјата, сонцето, месечината, ѕвездите.

И сетне повелја морето, езерата, реките и извагоа рибите, агулите.

Пак рече и излегоа горе на земјата сфите дрва.

И јет земјата полна от дрва, от бука, от дабон, от врба, од тополика, јасика, от селвна, от бор.

И друзи се најдуат во орманот.“

Во Минеј за месец јули од 15 век, врз дрвените корици на оваа книга, однаatre, а која во 1936 година и' припаѓала на библиотеката на Пекската патријаршија, грешниот црн Михајло монах запишал во оваа света книга дека „во Македонија отидов јас по цена на сè да фатам некоја јагула, за да му ги дадам на мојот духовен брат Јована, на искрениот другар и духовен брат Кир Јован“.

Тоа го запишал овој факон, а постаро и од факонот и од сè околу нас е народот, кој одамна пред овој монах беше запишал:

„Да има дрво кленоо
од него пород да нема,
да има дрво јагулоо
од него пород да има“.

Во зборникот на Браќата Миладиновци е запишано:

„Петрице, моме Петрице!
Дејгиди риба летнице,
црвено од Охрид јаболко,
преспанска танка јагула...“

Ете: јагула има, значи, и во Преспанското Езеро! И одново кај Браќата Миладиновци:

„Утревечер Б'дник вечер
бодни коња на пазара
купи риба јагула
дојди дома да ја вариш.
Сркни риба – убоцај се
ли си вино – весели се!“

Кој кажува дека јагулата имала отровна крв? А што да кажеме за прекрасниот Асан Асаноски, од селото Броштица, Дебарско, кој во јули 1959 година ни ја испеа и оваа песна:

„Никол ми стенка низ гора,
моме јагула по река.

Еј море, моме јогуло,
јогуло мори богуно,
бели ми светец по куки,
моме јогула по море.
Ко ка ми гости надое,
ко ка ми софра блосовит,
софра ми танка без тебе.
Софра ти лепа прелепа,
туку ја сама по море
по ноки – сама невеста,
на сонце – сама сватница...“

И така натаму, и така натаму. Не е сè ова што е запишано или оставено за јагулите во Македонија. Го има тоа како трага по резбите, го има во мозаиците во Струшко, го има, значи, под правта. Треба да се раскопува, да се бара, истражува.

„Бесконечното обилие на животинскиот симболизам во религијата и во уметноста на сите времиња не ја нагласува само важноста на определен симбол: тоа покажува колку е важно за луѓето во својот живот да ја вклучат и психолошката содржина на тој симбол – нагонот. Темел на човековата природа е нагонот, по тој, „тоа животинско битие“ во човекот (кое живее во него како негова нагонска психа), може да стане опасен. Човекот е единствено битие што може да го контролира нагонот преку својата свест и волја. Нагоните се поопасни од рането животно, тие човека можат да го уништат...“

Така ќе рече Ањела Јафе.

Вечна Ева – во вечна замка

Што знаеме ние за јагулата освен тоа дека е таа симбол на прикривања? Според некои: дури и божествен глас. Со кои симболи е можно да комуницира јагулата?

Кругот е архетип што ја изразува севкупноста на психата во сите нејзини видови, вклучувајќи го и односот меѓу човекот и природата. Кругот го покажува најзначајниот дел на животот: неговата конечна целост.

Јагулата е - круг.

Кругот, според Шевалие и Гербрант, е и совршеност, хомогеност. Кругното движење е совршено (јагулата тоа го потврдува!), непроменливо (јагулата тоа го потврдува!), без почеток и без крај. Поради тоа кругот симболизира време, космичко небо, трансцендентен свет. Кругот ја своцира и идејата на движењето. Што има посовршено, похомогено, понепроменливо, повечно, подвижечко, поромантично од животот на јагулата? Чиниш таа е архетип на кругот.

Веднаш во кругот таа, логично, општи и со симболот на мајката и на таткото. Особено поради тоа што симболот на мајката е сврзан со симболиката на морето и на земјата, низ амбиваленцијата: животот и смртта се во идеален сооднос. Мајката е сублимација на нагонот и на љубовната хармонија. Таткото е носител на светлината и на мракот. Самиот не раѓа – но творец е на раѓањата. Симболизира смрт и раѓање. Како и во кругот: што има поблиску помеѓу мајката и јагулата во амбиваленцијата која ја идентификува смртта или поточно – саможртвата, со животот, или, поточно – со раѓањето. Животот со нагон, нагонот – со време? Чиниш, јагулата е архетип на мајката: на Геа, на Хера, на Деметра, на Изис, на Астарта, на Кали, на Маја, на Весна. Веднаш по мајката и таткото, таа општи и со рибата, бидејќи е елемент во водата – симбол е на плодноста, божица на пченките, божица на љубовта во санскритот. Христијаните го земаат грчкото име на рибата – ихтис – како идеограм, верувајќи дека секоја буква од овој збор, како што веќе рековме, означува почеток на зборовите: Исус, Христос, Син, Божји, Спасител. Рибата е мотив на богатата христијанска иконографија. Елемент на водата, синоним на плодноста, зошто да не е божица на љубовта, не е ли самата архетип на симболот на рибата? Во водата се раѓа љубовта. И човекот го слуша атавистичкиот глас на својата мајка и се секава за прекрасното море во својата мајка...

И, веднаш по рибата – јагулата е и море. Израз на животната динамика и немир. Сè доаѓа од морето и сè се враќа во него: живее или умира. Живот или смрт! Преку морето доаѓаат сите богови и преку морето се патува кон смртта. Дава и одзема. Тврдина на морето. Ги довикува или ги смирува луѓите. Небаре го означува столетието ни.

Што има понемирно од јагулата? Доаѓа од морето – во него се враќа. Се раѓа и се враќа да умре во него. По море доаѓа како божица и по море патува кон смртта. Таа е море и никој друг. Во водата се раѓа љубовта и се сонува смртната венчавка. Љубовта: онтолошки извор на прогресот!

Јагулата е поим за страсна љубов. „Ноќ и пустош беа во почетокот на светот“. Јагулите не тргнуваат ноќе и во пустошот на единствената љубов во животот? Љубовта си поигрува со сè живо. Ги лови живите. Вечна Ева – во вечна замка. Заседно со љубовта се и симболите на ноќта и на месечината, на мракот и на Луцифер. Како да се создадени исклучително поради јагулата: ноќта го симболизира времето на созревање, месечината го симболизира времето што одминува, симбол е на премин од живот во смрт. Месечината е вода наспроти огнот. Север, наспроти југот. И зима, наспроти летото. Таа е скитничката судбина на Каин. И уште два симбола се испреплетуваат во судбината на јагулата: Исток и Запад. Исток како извор на светлината и на животот: излегува од Македонија, од Исток – за да се породи, за да се намвожи на Запад... Запад соодветствува на есента и на маглите: таа тргнува наесен кон смртта... Смртта е – крај, но и почеток: крај на животот, на љубовта и почеток на раѓањето, на животот и на љубовта.

Керка е на ноќта, сестра на сонот, има моќ на обнова. Во сè постојат и смртта и животот како напнатост на спротивни сили. Не е завршок морс јагула витает.

Саможртвата на Христо Узунов

Прошетавме, поразговаравме со поуниверзалните значења на симболи-те. Таа прошетка и разговор може да продолжи до бесконечност. Определени

вистини, се чини, исто така би можеле да се подведат под поливалентните симболички опсервации:

Јагулите се раѓаат на едно место,
јагулите умираат на истото место,
јагулите умираат кај што се раѓаат.
Македонците не се раѓаат на едно место,
Македонците не умираат на едно место,
Македонците не умираат кај што се раѓаат.

Сите коски на јагулите гнијат на едно место,
Сите живи јагули се заедно на исто место,
Сите јагули, и кога се живи и кога се мртви,
заедно се и на исто место.

Сите коски на Македонците не гнијат на едно место,
Сите живи Македонци не се заедно на исто место,
Сите Македонци, и кога се живи и кога се мртви,
не се заедно на исто место.

Водата во која живеат јагулите не е разделена,
Водата во која умираат јагулите не е разделена,
Водата во која живеат и умираат јагулите не е разделена
Водата и земјата на која живеат Македонците се разделени,
Водата и земјата на која умираат Македонците се разделени,
Водата и земјата на која живеат и умираат Македонците
се разделени.

Живите јагули немаат пород,
Живите јагули се етимчиња,
Живите јагули не познаваат ниту чедо ниту татко,
Живите Македонци имаат пород,

Живите Македонци можат да имаат родители,
Македонците имаат и чедо и татковци.

Сите јагули одат преку мориња и океани,
Сите јагули не се враќаат од преку мориња и океани,
Сите јагули одат, но не се враќаат од преку морињата и океаните,
Македонците одат преку мориња и океани,
И Македонците не се враќаат од преку мориња и океани,
Македонците одат и не се враќаат.

Ниедна јагула-родител не си ја видела челада,
Ниедна јагула-чеда не си ги видела родителите,
Ниедна јагула не си ги видела ниту чедото ниту родителите,
Многумина Македонци-родители, си го виделе или не си го виделе
чедото,
Многумина Македонци-челада, си ги виделе или не си ги виделе
родителите,
Многумина Македонци не си ги виделе ниту челада ниту
родителите

Јагулите, велат, во име на неговото величество – нагонот
ја напуштаат Македонија.
Јагулите, пак, велат, во име на неговото величество – нагонот
се враќаат во Македонија преку потомствата,
Јагулите, велат, ја напуштаат и се враќаат во Македонија
Македонците, велат, во име на саможртвата за татковината,
сами се убиваат,
Македонците, велат, во име на саможртвата, остануваат
во Македонија,
Македонците, велат, во име на саможртвата,

сами се убиваат и остануваат во Македонија.

Јагулите имаат само едни гробишта

– Македонците многу.

Јагулите имаат само две татковини: една за раѓање

и умирање – друга за живеење.

Македонците – многу.

Јагулите имаат една (голфска) струја,

Македонците многу струи ги носат.

Итн. итн. итн.

Од каде овие идентификувања, од каде овие разлики? Зошто?

Но тоа е друга тема, друг можен есеј.

МЕЃУ ЖИВОТОТ И ЗНАЦИТЕ

– тези за есеј –

Ќе дојде време нашите потомци кога ќе бидат информирани од фактот дека ние не знаевме за нештата кои ним ќе им бидат сами по себе јасни. Нашиот свет би бил мракен и ништожен кога на секоја епоха не би и' понудувал нешто ново за истражување... Природата не им ги открива сите тајни одеднаш на сите.

Сенска

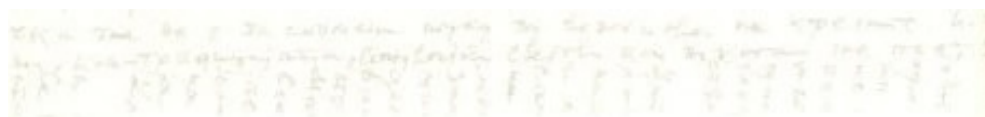
Сведоци на епска мисија

Четириесет илјади поколенија пред нас, лежат долу, во студот на историјата, како дел на човековата вселена стигната до самосвест. Тука, на земјава, пред само неколку милиони години, немало луѓе. По неколку милиони години не знаеме кој или што ќе биде тука. Низ сите, 4,6 милијарди години од историјата на нашата планета, освен птиците – ништо друго не полетало кон и низ вселената. Ние сме тие, во име на сите поколенија пред нас и по нас, први кои ја извршивме таа епска мисија како дел на „борбата да се оствари обединување на земјата, но притоа да не бидат согрени културните разлики, или, уште полошо – да не се уништат себеси. Тогај би можеле да кажеме дека сме оствариле големо дело.“ Тоа е идеалот на Карл Сеган и точно тој идеал ќе се остварува низ иднината како безалтернативна религија на човештвото: обединување, но притоа да не бидат согрени културните разлики!

Се обидувам да ви понувам тема за размисла за еден вид културни разлики меѓу народ и народ: борбата за здравје преточена низ знаци – ете ја темата што ви ја предлагам.

Болеста постара од човекот

Во помладата историја на човекот, како и сè друго, и медицината била прагматична. Се разбира, зборот медицина тука само условно може да стои.

АНТЕ ПОПОВСКИ – избрани дела

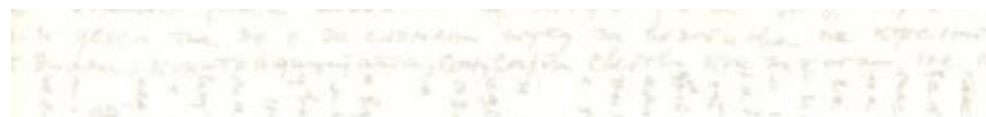
Посоодветен за оваа пригода би бил оној збор кој да ја одрази сета невиност и немоќ на човекот да им се противстави на болестите, неговата неупатеност да се заштити од поморните кои зад себе оставале пустош.

Обидот да се излекува болниот е зачеток на една од најстарите научни дисциплини. Испреплетен е со општата развојна и културната историја, со развојот на паралелните и компаративни научни дисциплини и со социјалните прилики, воопшто. Денешната палеопатологија, дисциплина која сестрано го проучува историскиот развој на болестите, покажува дека *болеста е постара од човекот*.

Непорекливи траги на бројни болести се пронајдени уште во остатоците на предисториските животни. Изучувањето на овие траги во остатоците на животните и на човекот од најдалечното минато, започнало со анализи на човекови и животински коски. Во Египет за ваква анализа се зачувани и меки делови од човековото тело, благодарение на мумификациите постари од 4.000 години. При ова, група научници посебно укажуваат на значењето на испитувањата на остатоци на забната пулпа! Ова е можно поради специфичниот начин на балсамирање кој бил применуван во древната египетска цивилизација. Од идентично значење е и изучувањето на перуанските мумии.

Во основа, предисториските луѓе имале иста медицина како и примитивните народи на подоцнежните епохи. Почетоците на лекувањето како процес се одвивале низ долги низи столетија и тој процес наскаде во човековите засдници бил идентичен. Два основни извори го составуваат овој процес: магијата и опитот.

Според Бронислав Малиновски – не постои народ, сеедно колку примитивен, без религија и без магија. Ниту пак постои барем еден вид примитивни луѓе на кои им недостасува научен став или наука... Во секоја засдница, поради тоа, постојат два јасно изразени домена, две области: духовен и световен, со други зборови: *домен на магијата и религијата* и домен на науката. Науката се раѓа од опитот, магијата е рожба на човековата традиција. Со науката управува разумот, а магијата му е непристапна на разумот, натприродна е, сета во

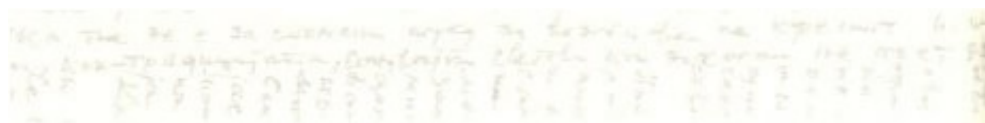
ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО меѓу животот и смртта

таинства, никнува од идејата за некоја безлична сила во која верува примитивниот човек. Џејмс Фрезер, разликите меѓу магијата и религијата ги лоцира во фактот што магијата е посредна со науката, бидејќи е заснована врз човековото верување дека може директно да влијае на природата доколку ги запознае законите кои на магичен начин управуваат со него. Религијата, човековото признание дека во извесни нешта е немоќен – го издигнува над магијата, на паралелно со науката – тој ја одржува својата независност.

Кога станува збор за магијата тука се мисли, пред сè, за аспектите на ритуалната магија. Нејзините корени треба да се побараат во механизмот на психичкото функционирање, кое има своја паралелна физичка компонента. Уште во мутрите на своето стапување во историјата, човекот ги насетил смислата и комплексноста на гестот како израз на определени душевни состојби. Во гестот треба да се согледа биолошкиот корен, длабоката врска која го поврзува човекот со неговиот животински предок. Во колективното несвесно се фиксирани сите спомени на човековата историја, сета арханчна и емоционална гама низ развојот на човекот. Древните гестови со сите визуелни, звучни, мирисни и допирни симболи кои ги содржат, се израз на голема психичка енергија поставена повисоко од индивидуалната медитација и со поназначена сензитивност.

Бројни архетипи ја следат колективната свест: архетипот на Мајката, на Таткото, Делото, Херојот, Мудрецот. Колективната ритуална магија е облик на голема експанзија на свеста чија основна цел е да се оствари ресинтеза на психичката енергија, да се оствари колективна имажинација, да се трансформира еден вид психичка енергија во друга. Ритуалната магија на лекувањето има задача да обезбеди колективната психичка енергија да ја насочи кон анонимниот зол дух кој се вгнездил во човекот за да го ништи. Сите звучни, визуелни, мирисни и допирни симболи, сите предмети – од прстенот до клучот – ќе потпомогнат во остварувањето на таа цел.

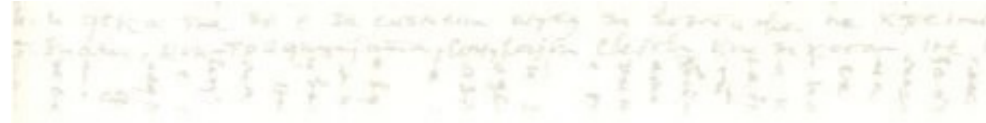
Му се придавало значење на сè кое не можело да се појасни. Внатре во човекот се виеле волшебни ора на самовили, човекот ги довикувал ѕвездите,

АНТЕ ПОПОВСКИ - изборни дела

навлегувал меѓу тајните на бројките, поднесувал жртви, носел амулети. Маја јазиците во Мексико и Гватемала немале посебен збор кој да означува поим на болест. Човекот можел да биде во една од двете состојби: силно и цело и инертно и мртво. Животот: „оној што има денови во самиот себеси; мртвиот: оној што нема денови ниту во себеси – ниту надвор од себеси“. Човекот, според Манте, се разболува, бидејќи *стравот дозволува еден дел од канх'л да побегне и да исчезне. Канх'л е бледило, светлина на замаглено време, светлина на самракот. Посебен фактор при сето ова е воздухот.* Тој е исполнет со позитивни и со негативни сили. Воздухот содржи бајачи, волшебства и зборови што ги искажуваат човековите лоши чувства и љубомората. Доколку во телото на човекот навлезе воздух со негативни сили – тој ќе предизвика болест. Мораме да признаеме дека и најсовремената медицина аспектот на негативната јонизација на воздухот ја смета за фактор и за директен мотив на заболувањата на човекот! Мораме да признаеме, исто така, дека традиционалистите – исцелители, долго време биле третирали како шарлатани, сè дури билкарите не ги наложија своите спектакуларни резултати: аспирилот, дигиталисот, кининот, опиумот...

Носител и креатор на магичната медицина била жената, мајката. На илјадници волшебнички, со земјени чиничиња полни со разгорена жар и мирисливи тревки, стоеле над главите на болните и на несреќните, на безнадежните и немоќните... Сушите и поплавите, облаците скакулци кои го засенувале сонцето, свездите и замрачената месечина – ги поттикнувале бујноста и жештината на примитивната вокација – до саможртва да им се противстават на неодгатливите и безнадежно бројни тајни... Оние кои се обидуваат нешто да одгатнат биле волшебниците, врачарите, шаманите и свештениците на сите можни религии. Тие се јавувале во улога на исцелители и постапно магијата и ритуалите ги преведувале во знаци, сознанија и закони. Врз кора на дрво ги запишувале нив, врз школка, длабеле во камен, делкале стапчиња со најнеразбирливи знаци. Така, постапно се обликувала првичната ментална контрола над појавите кои прераснуваат во опит.

ЈАКИМ ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕСОТО меѓу животот и мртвоста

Низ долг опит предисторискиот човек осознал да практикува и исклучително тешки хируршки зафати: трепанација, ампулација, кастрација, дури и за – царски рез! Животот на човекот бил изложен на безброј опасности – од ловот до – копјето и каменот од заседа. Со најсурови, но жизнено единствено оправдани методи биле запирани смртоносните крвавења: раната била горена со усвитено железо! Она што го прави и најсовремената медицина! Страдањата, меѓутоа, некогаш и денес – се неспоредливи. Единствена награда за тие страдања останувал животот. Некои опојни пијалаци правени како екстракти од билки, вршеле функција на еден вид наркоза. И сето ова – наседаде: Месопотамија, Египет, Индија, Кина, Мексико, Перу... Овие искуства не останале плен на забораот: Месопотамците, Сумерите, Вавилонците, Асириците – врз глинени плочки ги забележувале првите медицински искуства.

Емпириската медицина или опитот му е врник на човекот. Централни подрачја биле лекувањето на раните и познавањето на лековитите својства на билките, растенијата и на плодовите, како и лековитите својства на сонцето, водата и огнот. Не случајно: многу меѓу билките имаат и потврдени својства на дроги и низ долг опит човекот осознал дека во билката нешто необјасниво и тајно за него, му помага нему – цел живот изложен на непредвидливи судири и болести. Низ долг опит човекот, исто така, осознал дека болеста и мракот одат заедно. Во сонцето, во водата и во огнот тој постапно откривал природни сојузници против истребувачката сила на болестите. Човекот морал да се потпре на сонцето, на водата и на огнот зашто:

*Во времето Денди кога ги создале сите нешта
го создале и сонцето
и сонцето се раѓа и умира и одново се враќа.
Ја создале месечината
и месечината се раѓа и умира и одново се враќа.
Ги создале свездите
и свездите се раѓаат и умираат и одново
се враќаат.*

*Го создале и човекот
и човекот се раѓа и умира и никогаш веќе не се враќа.*

Mox, cito, longe...

Тоа е централната формула која резултира од опитот: *вдлаш, брзо и – далеку!* При секој напад на која и да е од мноштвото болести кои пустошеле низ човековата историја!

Лепрата или наказата, маларијата или треската, огнишата, колерата или улерата, нечистата, чумата – се најопасните и од древности уште знајни и запишани болести. Од лепрата и ден-денес во Африка, Азија и Латинска Америка заболуваат околу дванаесет милиони луѓе! Повеќе од половината светско население и денес живее во ендемични подрачја на маларија, па само од оваа болест годишно умираат околу 10.000.000 луѓе!

Иако магиско-религиозна, таа и таква медицина имала и рационални основи: во законикот на Хамураби, 2100 години пред Христос има одредби за лекарски хонорар и одредби за изолација на лепрозно болни. Лепрата се спомнува и во древните египетски папируси, и, особено заболувањата на забите проследени со големи отоци, околу 1500 години пред Христос. И Библијата izdelува голем простор за болестите и за исцелувањата. Во Евангелијата по апостол Марко, Лука, Иван и Матеја се парафразирани многу оздравувања:

- Во Евангелието по апостол Марко, под 1–32 се говори за „многу оздравувања во Кафарнаум“;
- Под 1–40: еден унесрекен од лепра му пристапува на Исус Христос и го моли: „Ако сакаш, Ти можеш да ме очистиш“;
- Под 3: Во тамошната синагога имаше човек со исушена рака: „Дигни се и застани пред сите! Испружи ја раката!“ И болниот ја испружил!
- Под 3–1: се говори за оздравување на глувонemiот. Исус Христос, загледан кон небото, заповедал: „Е-фата!“ („Отвори се!“) – и за миг му се отвориле ушите: „Глувите почнаа да слушаат – немиите да зборуваат!“

– Под 3–1–22: се говори за оздравување на слепиот од Бет Саид. Исус Христос го фатил за рака: „Гледаш ли нешто?“ – „Гледам луѓе, ми се причинуваат како стебла кои шетаат.“

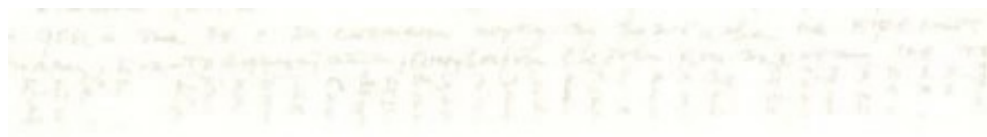
– Под 3–2–24: станува збор за оздравување на „синови опседнати од неми духови. Не е тешко да се одгатне дека се работи за заболени од епилепсија.

Вакви и слични слики и толкувања се присутни и во Евангелијата според апостолите Лука, Иван и Матеја: оздравувањето на ерихонските слепи, епилептичарите, глувите околу Галилејското Езеро, фатените, оздравувањето на болната жена на Јаир, оздравувањето на неми и опседнати луѓе, итн.

Консултацијата на историјата на медицината убаво покажува дека лепрата или наказата им била позната уште на најстарите културни народи. Древните вавилонци применувале ригорозна изолација на болните, а дијагнозата ја утврдувале свештеници. Грчките и римските писатели тврдат дека лепрата во Европа е пренесена од Исток. Во Ерменија постоел лепрозариум уште во третиот век по Христос, во Франција во петтиот. Се разбира: Македонија била меѓу првите земји преку кои лепрата се ширела низ Европа. Во XI–XIII век, за време на крстоносните војни, лепрата добила пандемски карактер. Тогаш се спомнува и во нашата земја: Далмација (Задар, Сплит, Дубровник) и Македонија. Болните биле оставани сами на себе, проселе храна, живееле во тотална изолација, не смееле да стапуваат во брак, не смееле да посетуваат и да учествуваат на богослужби...

Cum herbis at verbis

Во текот на XIV век лепрата зела 45 милиони жртви! Пробивот на Османлиите во Европа бил придружен со нова експлозија, особено на Балканот, и, особено, природно – во Македонија. Во Европа сидемско лежиште на лепрата била Норвешка. Не треба да се појаснува многу: најголем број учесници во Крстоносните војни биле мобилизирани меѓу скандинавските народи. Ми-

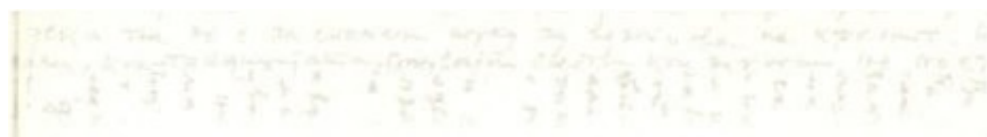
АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

лиони и милиони болни талкале беспомошно од Исток до крајниот Запад: кахектични, со назначен *facies leontina*, со седлести носови, слепи и гангренозни, оксавени, тотално физички и психички исцрпени и деструирани. Што можело друго да им помогне на тие луѓе освен надежта: баењето, вражањето, амулетите и талисманите; заби и рогови, корења и билки, крстови и зборови? Лекување, значи: *cum herbis et verbis!*

Сличен или сосема идентичен е патот на ширењето и на другите болести: чумата, маларијата, колерата... Историјата на чумата зафаќа период од околу 4.000 години. Разнесувала сè: зад себе оставала само смрт. Исто како и лепрата, и оваа болест се спомнува во Еберсовиот папирус, Библијата, ја опишува Тукидид (атинската чума). Антониновата или Галеновата чума, во 164 година, во Рим, секојдневно земала по неколку илјади жртви. Единствен лек од оваа болест било бегството: *MOX, CITO, LONGE!* В шуми и планини! Колку е можно подалеку од човека, од изворот на заразата. Во време на Јустинијан I, во VI век, невидена според жештината и стравотните што ги оставала зад себе, чумата ги опустошила и Константинопол и цела Византија: дневно во Цариград умираше по околу 10.000! Во таа чума настрадало повеќе од половина византиско царство.

Понеже беху времена зла

Не можело чумата да остане незабележана и во големите уметнички дела на древната и ренесансната уметност, во литературата пред сè. Во „Илијада“, и „Одисеја“ богот Аполон како казна на Ахејците им испраќа – чума! Во „Декамерон“, Бокачо дава сјаен и апсолутно компетентен опис на чумата во Фиренца... Записите кои ги толкуваат походите на Александар Македонски обилуваат со податоци од кои лесно може да се види дека еден од најсложениите проблеми на неговите походи на Исток претставуваат точно овие епидемиски заболувања. Самниот Александар Македонски во неколку наврати е жртва, меѓу другите болести, и на тешки облици на маларија.

ЗА БИВ ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕСОТО меѓу животот и знаците

Што се однесува до Македонија, законот: *Mox, cito, longe*, најдоследно е спроведуван! Во „Чумата“ (Цепенков, 9/534), еве како завршува едно од повеќето кажувања на оваа тема:

...Во времето тогаш кога беше бисла силно чумата, дури му стоеле пред неа луѓето, стоеле; откога беа виделе оти сите ќе ѝ сотриј, трептиле да бегат: по планиње, по долиње, за да се кријат од неа, арно ама чумата и тамо ѝ наоѓавала лошите и ѝ избивала. Се преправала на жена, на мачка, на јаре и друго.

Сосема е јасно, пустошот што го оставале зад себе овие епидемии не можел да остане незабележан и во нашата македонска орална и книжевна традиција. Писмените и полуписмените, рибарите и опинчарите, монасите и селаните, оставиле убави и бројни записи за сето ова:

„Братие, с великоју нуждеју пречртах сију службу и ве великој тузе, понеже беху дни последни...“; „Понеже беху и времена зла, а смрти по места честа биваху, а по писанију кончина близ...“; „И поморие беху...“; „Та пак се јавиха глухци многу и змии таа беше страхотија. За чудо не можеше човек да спие ноќе...“; „Страшна година беше, чумата тепаше сипанице...“; „На 1831 доиде чума, и многу народ измреха... На 1831 дојде холерата баш на 4 октомврија. На 1838, дојде владиката Ависентија... Во истата година имаше и холера страшна от која умреха сè знаменити човечи...“

Во македонската орална традиција болеста е еден од најчесто застапените мотиви. Станува збор за една исклучителна креација на народниот гениј: тоа е силен порив да се открие „билака што да не умира човек“, билка која да му обезбеди вечност на животот. Занесените вљубеници кои животот си го жртвувале за да откријат таква билка биле сурово казнувани, зашто се јавувале во улога на посредници меѓу бога и луѓето. Така, тие со живот ја плаќале својата идеја, зашто се обидуваа да им се противстават на безмилосните закони на божијот

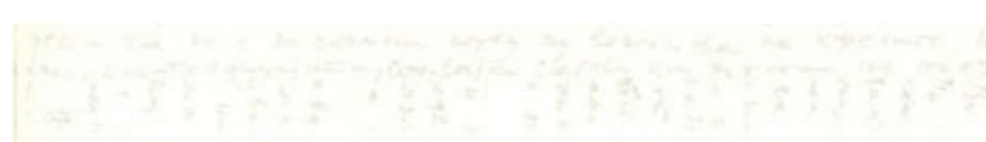

АНТЕ ПОПОВСКИ: изборени дела

ред. Од оној час сабјата откако заиграла како казна за нивната непокорност, или бесилката, или кладата „и билките и тревјето престанаа да зборуваат и да се кажуваат која за која болес јет: сеелно се мачат и не можат сите да ѝ изнајдат, а пак за да не умрн чоек, некојпат не ќе најдат“ (Марко Цепенков, 3/86).

Во оваа наша приказна како да се овоплотени сите сознанија за лекување-то во древноста. Таа претставува синтеза на сè она што на нашата почва доаѓало како опит од Исток. Треба да се знае дека медицината, елиминирајќи го нејзиниот дијагностички и терапевтски корпус, низ вековите егзистирала како облик на фолклор, како магија и како религија, па денес опитот се налага како неодминлив цивилизациски резултат: некои тревки и билки и денес се користат во најмодерни фармаколошки облици – лукот, дигиталистот, кантардите... Во Индија, според познатото учење карма, сите неизлечливи болести се сметале за грев, за вина поради сторено зло. Тоа, практично, е ист третман како и божјата казна и прародителскиот грев. Оттука и она ритуално чистење на домовите, дворовите, луѓето, зашто толкувањето на болеста е преобразено во необјаслива мистерија! Болеста, во религиозна смисла има етичка димензија: болниот е казнет за направен грев! И денес медицината во мотивот на болеста се врти од вирусот – до гревот! Денешната радиестезија болеста ја толкува со гео-патогеното влијание на околината; за ракот се тврди дека го предизвикува вирус, нездрава исхрана, состојби на депресија; психосоматската медицина поаѓа од сознанија дека болеста е предизвикана поради чувство на вина, поради потиснати чувства: човек кој не прави – но затоа пак помислува на зло! Сексуалните фрустрации, обличите на резигнација, имаат сила на демон: влегуваат во самата суштина на патолошката мотивација.

Се вртиме во еден бесконечен круг: меѓу сеништа и вампири, талисмани и вештици, нави и фармасони. Од Цепенков знаеме дека „чумата почнала во земја кај што било сè лето, отаде девет мориња“ и уште знаеме дека „кога бие чумата – со свирки да не свират, пиите да не лаат, тропотници да не тропат, песни да не пеат. Кога да лежиш од чумата: без свест си и глас од свонци и клопотарици слушаш...“ И од ова се гледа бесконечната дарба на Марко Це-

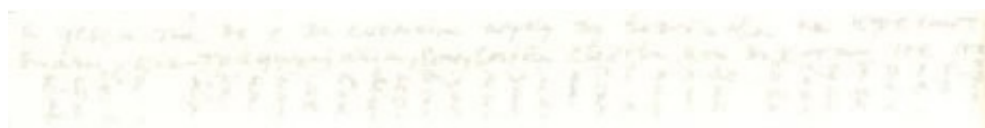

ЈАНИК САЈЕМЈАТА И ЗА НЕСОТО меѓу животот и младице

пенков: секој негов запис, меѓу останатото, ја покажува и високата упатеност на Цепенков за областа за која пишува, ја покажува смислата да го издели битното од небитното и да го запише она кое е од апсолутно значење за поводот: во горниот запис, како најсовремен терапевт, Цепенков учествува во третманот на халуцинациите како резултат на заболување од чумата! Цепенков, со други зборови, на народен јазик ја потпиша и најмодерната медицинска енциклопедија на нашето време, преполна со светена вода и животворни икони, преполна со „неделски води лекомти, петочни води“ преполни со болни и неволни кои одат во Ороец да се мијат и лекуат на руса страда, преполна со бардиња во кои се полнат петочна вода „та откако ќе се измиеш бардето ќе го фрлиш и ќе си заминеш...“

Бесконечна е дарбата на народот. Инвентивно, секојпат со голема надеж, се потпира точно на опитот кој доаѓа од далечно време и кој е резултат на еден бесконечен прагматизам: се поболува ќерката на царот. Го викнал „првиот чоек што се стори еким“, па овој се определил помеѓу сите билки „да ѝ ја даде билката со отрувачка“. Приказната прецизно укажува дека станува збор за ресорбиран змиски отров, кој применет во определени дози и на определени болести може да има поволен терапевтски ефект. Историјата на медицината знае за апсолутно идентичен третман и денес, и не само во областа на алтернативната медицина. Денес не е никаква тајна дека змиските отрови може да имаат своја поволна функција во третманот на високиот крвен резултат, на растројства на централниот нервен систем!

Ова би биле само некои од општите аспекти од историјата на медицината сврзани и со нашето народно творештво и традиција. Во своите суштини овие аспекти произлегуваат и носат карактер на влијание и преписи: од магијата, преку религијата, до конкретниот опит. Сепак, нивната специфичност и оригиналност на почвата на македонската стнија не е нешто што бара посебен напор за да се открие. Ако во ништо друго – тогаш барем во јазикот, во инвентивноста и креацијата на магијата, во назначениот емоционален јазол на Македонецот кон својата православна христијанска црква.

АНТЕ ПОПОВОЌИ избрани дела

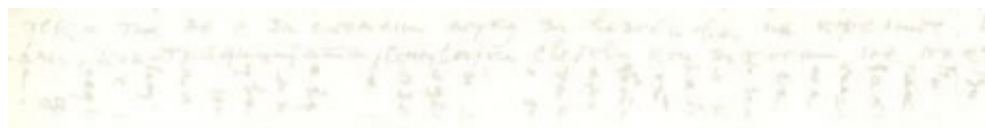
Медицинскиот мотив – активна тема во македонското фрескосликарство

Пристапувајќи кон овој есеј, она што ме привлече не беа толку општите колку посебните, македонски белези при третманот на болестите, нивниот одраз и креација во македонското фрескосликарство и во некои легенди. Ме привлече, со други зборови, високата спиритуалност, раскошната дарба и идеалната хармонија помеѓу творечката инвенција на зографот, која му се противставува на суровиот и реален свет. Ме привлече сопственото, македонско искуство, надградено врз универзалните сознанија и опит.

На десетици и стотици македонски средновековни цркви и манастири, зрачејќи неосквернавен спокој и мир, со векови стојат наспроти времето и бдеат низ него. Чиниш заборавени осамености, извишени на самиот раб меѓу духовните огнови на Византија и европската анонимност и студ. Тогај кога се ѕидани нашите свети куполи, кога врз нивните ѕидишта се населувани на десетици ликовни сцени, исклучително драматични и емоционални – Европа сè уште беше духовно анонимен, студен и хаотичен север на континентот, разнесуван во сопствените варварски војни.

Во фрескосликарството на македонските цркви и манастири, медицинскиот мотив е активна тема. И не е само Исус тој кој им помага и ги исцелува болните: помеѓу Бога и човекот стојат свети Пантелејмон, Кузман и Дамјан, стојат свети Трифун, Наум и Климент Охридски, стојат пустиножителите Прохор Пчињски и Гаврило Лесновски. Стојат, значи, како посредници, како повикани и потврдени исцелители.

Тоа воопшто не е случајно. Процесот на христијанизацијата меѓу Словените најпрво започнал и завршил меѓу Македонските Словени. Притоа, тој процес се одвивал помирно за разлика од карактерот на покрстувањето сред турано-татарските пагански племиња во Бугарија и во другите словенски земји. Второ, првата словенска црква на чело со свој, словенски епископ е македонската православна црква на чело со Климентовата Охридска ар-

ЈАЗИК ЗА ЈЕМИЈА И ЗА НЕБОТО меѓу животот и знаците

хиепископија и патријаршија. Нејзината дијепеза се простирала на Запад до Сицилија, на север до Далмација, на југ до Тесалија и, се разбира, низ просторот на севкупната македонска етнологија. Трето, првите преводи на црковна литература меѓу Словените се на црковно-македонски јазик, на дијалектот на Македонските Словени од Солунско. Четврто, точно тој, црковно-македонскиот јазик, се избори и влезе рамноправно во употреба на црковната богослужба во Европа, како четврти официјален јазик на христијанската религија, заедно со еврејскиот, грчкиот и латинскиот. Тој пробив на црковно-македонскиот јазик е од огромно цивилизациско значење, зашто тој факт го најави раѓањето и присуството на сесловенскиот културен океан, кој подоцна силно влијаеше врз развојот на вкупните општествени и културни процеси во Европа.

Само таква: силна и самостојна македонска православна црква, беше во состојба да одигра централно значење во зачувувањето на културната и етничката автентичност на македонскиот народ низ вековите. И уште: точно таква, силна и самостојна македонска православна црква, можеше да изградува и формира суверени личности во својата средина и за својата кауза: проповедници, филозофи, писатели, сликари, лекари... Да формира, со други зборови, своја посебна книжевна школа, свои препишувачки центри – скрипториуми, библиотеки, преведувачки и сликарски центри. Да формира свој универзитет уште во IX век! Тоа се, бездруго, придонеси од епохален карактер.

Мене ми се чини за исклучително оригинален не толку канонскиот туку пара- и метаканонскиот концепт на МПЦ уште во нејзината најјава: паралелно со основните црковни принципи, паралелно со богослужбата и проповедите, уште во самите мутри на своето постоење, МПЦ, како своја централна иницијатива ја имаше широката едукација на народот, која излегува од исклучително строгата канонска стереотипија и норми на нејзината византиска мајка. Во оваа смисла тесно е поврзана и појавата на Богомилското еретичко движење, чија филозофска, религиозна и социјална основа, со оригинална македонска

надградба, претставува процес кој најави драматични потреси во средните векови на Европа. Но тоа е друга тема и мотив на еден мој посебен есеј.

Но, да ѝ се вратиме на нашата поконкретна тема: медицинскиот мотив во македонското фрескосликарство. Од значење е да се знае дека медицински мотиви се присутни во сликарството уште на првите сакрални градби, и тоа е сосема природно, зашто се дел од корпусот библиски теми и парафрази. Меѓутоа, она што е автентично кога станува збор за македонското фрескосликарство е силниот пробив на реалниот живот, како тема населена од човековиот дом и човековата судбина директно врз ндиштата на кои се населени и светци и други библиски теми. И второ – тоа е естетскиот транспарент, естетскиот исказ. Тоа значи дека и исцелителот, лекарот, билјарот, поради нивните светци нешта, поради нивната саможртва и помош на болниот, веќе се ставиле во улога на посредници помеѓу небото и земјата, помеѓу Бога и – човекот. Бог дава и – Бог зема, според догмите на канонот, но, видливо е дека и обичниот, земски човек има некои „божји“ својства: одбира и собира билје, плодови, прави лекаства и лечебни помагала и се чини дека, напати, е поблиску до човекот од кој и да е друг.

Видливо е тоа низ фреските на црквата на манастирот посветен на Наум Охридски, во катедралната црква Света Софија Охридска, во припратата на црквата посветена на Свети Климент Охридски, во Свети Пантелејмон во Нерези, Света Богородица Елеуса во Велјуса, Струмичко, Свети Никола Болнички, Марковиот манастир, Лесновскиот манастир, во црквата Свети Никита Горњански, Скопско, во Свети Горѓи, Курбиново, во древниот македонски манастир Свети Прохор Пчињски, Света Геракомија, Охрид, итн... Во сите нив е презентирана не некоја иреална туку овоземска патологија, билејќи луѓето – и оние кои се болни и оние кои ги лекуваат нив – не се луѓе од Библијата, туку овоземски и тукашни луѓе: на илјадници безимени и незнајни и крај нив: Климент Охридски, Наум Охридски, Кузман и Дамјан, пустиножителите Прохор Пчињски и Гаврило Лесновски, свети Трифун и свети Пантелејмон, Света Варвара...

Горев во голем пламен...

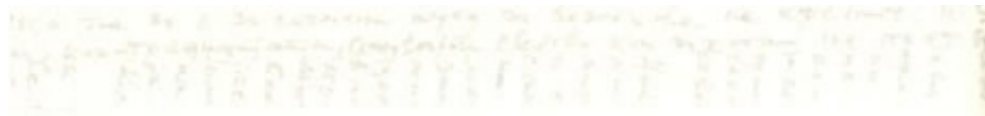
Човек на бел коњ јурна кон мене...

Да почнеме со ред.

Во македонските историски преданија, покрај сè друго што оставил зад себе, свети Наум Охридски се истакнува и како фасцинантна личност која стои на самиот раб помеѓу реалистичното и измисленото. Вистините, наспроти трансцендентното и хиперболизираното, имале достатна основа, неговата исцелителна моќ да прерасне во митолошка проекција. Така, свети Наум со вскови во свеста на неговиот народ прераснува и во чудотворен лекар кој ги лекува умоболните, фатените и одземените на кои им се сушеле рацете и нозете. По неговата смрт, моќ на исцелител добил и неговиот гроб.

Во свеста на детето во мене е зачувана надреалната слика од празнувањето во овој манастир, непосредно по ослободувањето во 1945 година: на илјадници народ насобран од немило до недраго, и рисјани и муслимани, и Македонци и Албанци, и Турци и Цигани, и Грци, со подароци и добичиња донесени како подарок на манастирот, десетици рала зурли и тапани кои трештат насекаде околу Манастирот и дење и ноќе, песни и ора, трезни и пијани до безумство, казани во кои се готви храна за сите дојдени и уште народ полнат насекаде: во црквата, околу неа, по конаците и околу нив... И сред сето тоа – на стотици унесреќени, неподвижни, со одземен раце и нозе, сакати и психијатриски болни: девојчиња и младици, распеани или преплашени и вознемирени, зафатени од „сатанската болест“. Патем, сè до почетокот на нашиот век, душевно заболените имале третман на жртви на сатаната, опседнати од зли духови. Биле изложувани на најбрутални репресивни мерки, јавно горени на клада! Отфрлени од средината и од општеството, тие својот живот го завршувале или во манастирските појати и конаци како ступиди, или, пак, предавајќи и' се на сопствената фуриозна и неконтролирана стихија, со сите опасности и непредвидливости што ги носела таа.

Свети Наум ги прифаќал сите нив. На фреската во капелата кај неговиот гроб, се претставени двајца умоболни, легнати на земја и со нозе кои им се

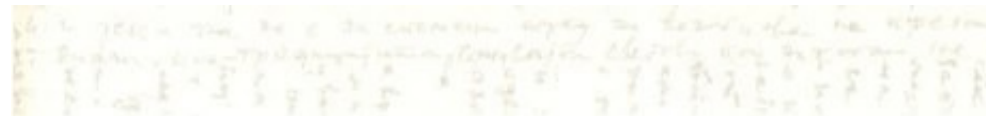

АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

фиксирали со специјална направа! Очигледно се работи за агитантни и агресивни болни, опасни за средината, па нивната фиксација е природен избор бидејќи било нужно да бидат изолирани од средината. Нозете им се врзани за две штички за да се спречи нивното движење. Оваа мошне оригинална направа: двете штици меѓу кои се фиксирани и прицврстени нозете на болните, обезбедува не само сигурна изолација од средината, туку и посигурен, полесен и поефикасен третман на психотички болните. Фиксацијата со направата од две штици е изведена за да се спречи нормалната функција на коленото кое не е во можност да се витка зашто штиците меѓу себе се цврсто заврзани со јаже што е провредено низ симетрични отвори, по еден горе и долу на обете штици.

Во истиот манастир, на иконата „Свети Климент и св. Наум“ прикажани се двајца умоболни: со наоцстрешени и несредени коси, со вознемирани и големи очи, со отворени усти од кои излегува пареа, со искривена позиција на главите. Сето тоа одразува висок степен на психомоторен немир, максимална возбуда и анксиозност. Ликовите на болните се крајно реалистички, овоземски и во научна смисла само нивната ликовна транспозиција е апсолутно достатна за поставување прецизна медицинска дијагноза. Пареата која излегува од устите на болните е персонификација на зли духови и сатаната, кои влегле во душата на болните.

Психотички болни се претставени и во црквата „Свети Никола Геракомија“. И тука се презентирани двајца умоболни, легнати на земја а нозете им се фиксирани со идентичната направа за која веќе говоревме. Пред нив стои свети Наум, претставен низ висок интелектуален израз и сугестивност, со супериорни и широки гестикации. Сите психотички болни презентирани на фреските и на иконите во Македонија се претставени низ мимика која одразува или висока депресија и душевна болка, или пак жестока агитантност и бесконечна стихија. Од нивните лица се читаат присилни идеи на пропаст и уништувања. Назначен е целосен ступор и силен психомоторен немир, израз на апсолутна стереотипија.

ЈАЗИК ЗА СЕМАЈА И ЗА НЕКОТО меѓу животот и мртвоста

Интересно е од повеќе аспекти да се компарира нашето ликовно со оралното наследство кога е во прашање темата на психотички болните. И најнеупатениот лесно ќе ги забележи меѓусебните надолнувања меѓу сликата и зборот. Ние тука ќе го приведеме познатото раскажување на охридскиот рибар:

Донесле двајца полудени браќа од Јабланица. Цветан, постариот, кому со јажиња му биле изврзани нозете (!), го затвориле сам во темната ќелија на манастирот Свети Наум. А дека имало причини да го затворат покажува самиот болен откако оздравел: „Не се секавам дека сум викал. На ништо не се секавам освен дека видов човек на бел коњ кој јурна кон мене и сакаше да ме прегизни...“

Во нашата орална традиција нашироко се раскажува и за случајот на некој младич кој во овој манастир бил доведен дури од Епир. Роднини беше го довеле, избезумен и надвор од себе. Со денови трчал беспечно, одбивал храна, шетал гол. Откако оздравел, све што раскажувал младичот:

Горев во голем пламен. Пламенот се искачуваше од појасот нагоре и целата глава ми гореше. Дојде еден старец, како свештеник, застапа и дувна. Така згасна пламенот. Влезе во црквата и се скри.“

Литичкиот лекар Аретеј од Кападокија ги опишал болните со карактеристики на манично-депресивни психози. За тие болни – сè е жално и очајно... И навистина: за нив и во нив, вели тој, – сè е жално и очајно! Консултацијата на фреските и иконите од македонските цркви и манастири кои интерпретираат облици на психотички агитанс или манично-депресивни психози – тоа одлично го потврдува.

Душевните заболувања се постојано актуелно подрачје на медицинската наука. Интересот за ова подрачје, како ликовна и книжевна тема, е мошне назначен и во нашето средновековно сликарство и во нашето орално книжевно наследство. Она кога при вакви анализи не смее да се изуми и испушти

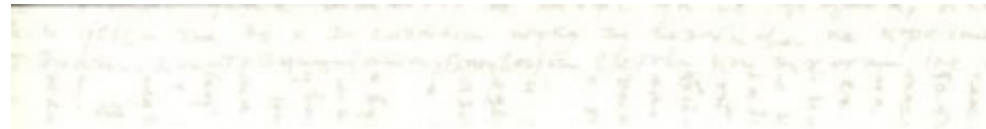
АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

е фактот дека по градењето на манастирот Свети Наум, до капелата на храмот, веднаш до гробот на Свети Наум, била користена посебна просторија за хоспитализација на психотички болни. Тоа е, практично, прва психијатриска установа во Македонија и една, ако не и најстара – во Европа.

Македонија е природен мост меѓу Исток и Запад. На десетици и десетици болести во експлозивен епидемски налет, биле пренесувани од Азија преку Македонија во Европа. Една од тие болести била и лепрата.

Во живописот на манастирската црква посветена на Архангел Михаил и на пустиножителот Гаврило Лесновски, на јужниот ѕид е насликана композицијата: „Чудата на Архангел Михаил и исцелувањето на седумтемина болни од лепра“. Композицијата има две сцени. Во првата, Архангел Михаил е облечен во раскошен црвен хитон (волнена или ленена кошула), и сина наметка, и како вистински лекар – и со бела капа на главата (!). Претставен е во разговор со старец кој на своите плеќи носи повозрасно дете. Од соголемените партии на нивните тела: лицето, вратот, рацете, нозете се распознаваат крвави макулозни ефлоресценции. Е од значење при ова да се каже дека не случајно се прикажани пред сè екстремитетите на лицата на двајцата болни: болните од лепра се испуваат точно во овие партии на телото и ретко по другите делови. Тоа непорекливо говори за високата информираност на сликарот на оваа композиција со деталите и карактеристиките на оваа болест. Второ: пренесена е суверено колористичката реалност на испот: светлоцрвени ефлоресценции – до хеморагично крвави. За да се соопшти сето ова, сликарот двајцата болни од лепра ги претставил облечени: старецот во маслинен хитон, детето на неговите плеќи – во белонебесна кратка кошула без ракави.

Втората сцена на оваа композиција има два централни плана. Во првата се насликани два земника во кои, во класичен карантин, се изолирани болни од лепра. Во вториот план, покрај маса, седи свирач и до него оздравените болни. Пијат вино и се веселат, во слава на чудотворната моќ на Свети Архангел Михаил: идеална метафора која зрачи со својата хуманост, радост и

ЈАНИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО: меѓу кавоците и мажите

надеж... Празник е тоа на висока и апсолутна религиозна спиритуалност и драматична животна реалност.

Композицијата: „Чудата на Архангел Михаил и исцелувањето на седумтемина болни од лепра“ (1341), е неповторлив документ за пустошењата на лепрата на македонска почва и за апсолутно јасната претстава на нејзиниот сликар за надворешните манифестации на болеста. Оваа композиција истовремено говори дека сместувањето во карантин е непореклив факт за информираноста на сликарите и за опасноста од оваа болест. Во историјата на медицината на наша почва овој приказ на карантин, доколку не е прв – тој, бездруго, е еден од најстарите, воопшто. Така, напоредно со посебната просторија за хоспитализација на психотички болни во манастирот Св. Наум, како прва психијатриска установа во Македонија, лепрозариумот – карантин, во Лесновскиот манастир говори и за една осмислена едукативна функција на нашите фрески и во областа на здравството.

Ликовно обликуван хируршки скалпел, моделирани стаклени шишенца со лекови...

Познато е дека во древна Грција и во Рим работеле професионални лекари, лекарски екипи и лекарски школи. Се разбира само, по себе дека биле со исклучителен углед меѓу народот. Не случајно, значи, во македонските цркви (речиси – без исклучок), се претставени свети Пантелејмон, свети Кузман и свети Дамјан, тројца најугледни меѓу лекарите, кои по нивната смрт биле канонизирани и прогласени за светци.

Во црквата „Света Богородица Елеуса“, во село Велјуса, Струмичко, свети Пантелејмон, сиот во раскошна облека во окер и златна гама, е претставен во десната рака со извонредно обликуван хируршки скалпел и во левата со богато украсена лекарска торба. Во торбата убаво се распознаваат горните делови и грлицата на четири вкусно моделирани стаклени шишенца со лекаства. На капакот од лекарската торба, од надворешната страна, изработен во иста

колористичка гама како и шишенцата, е обесено клуче. Ова клуче има своја повеќекатна функција: да го спречи допирот на неупатените со лекарствата, но и да ја заштити нивната содржина. Во назначена метафоричка смисла клучето кое ги чува под контрола шишенцата и лекарствата истовремено е и клуче на – здравјето и на спасот.

Свети Пантелејмон, во својство на чудотворец – исцелител, и заштитник на здравјето е претставен заедно и со свети Климент Охридски, на фрескоживописот во црквата Свети Никола Болнички во Охрид, потоа во припратата на црквата Свети Климент, каде што на фрескоживописот на северниот ѕид е претставен со *лекарска торба со прегради во кои се распознаваат разнобојни медикаменти во прав*. Со иста таква торба овој исцелител е претставен и во црквата Свети Пантелејмон во манастирскиот комплекс Нерези, Скопско. Фактот дека лекарската торба на исцелителот Свети Пантелејмон е час со шишенца час со прашоци, достатно и уверливо говори за оригиналноста и естетската стереотипија на македонското средновековно сликарство.

Заедно со Свети Пантелејмон, во средновековното македонско сликарство, редовно се претставени и исцелителите Кузман и Дамјан. Најчесто со скалпели во рацете: во црквата Свети Климент Охридски, Свети Никола Болнички, во Лесновскиот манастир, Кузман и Дамјан се претставени со скалпели во десната и со кутини со скалпели во левата рака.

Некогаш лекарите сами ги приготвувале своите лекарства. Подоцна со ова се занимавале само аптекарите, предци на денешните фармацевти. На платно од XVI век во Барселона, Шпанија, е прикажана аптека на браќата Кузман и Дамјан, христијански лекари наводно од арапско потекло, кои биле изложени на сурови измачувања за време на владеењето на римскиот император Диоклецијан. Меѓутоа, светите браќа Кузман и Дамјан, во еден ракопис со српска јазична редакција од XVI век, се претставени како браќа родени во Варвара, близу Мелник, Пиринска Македонија, па манастирот Свети Врач во Сандански им е посветен ним.

**„И минуваат така без надеж низ мракот
Што ѝ е брат на тишината вечна...“**

(Болзер: „Цвеќе на злото“)

Се сеќаваме на болестите опишани во Библијата. Оздравувањето на слепиот од Бетсайд. Исус го фаќа за рака и го прашува: „Сега гледаш ли нешто?“ Слепиот во истиот час одговара: „Гледам луѓе. Ми се причинуваат како стебла кои шетаат...“

Се сеќаваме и на слепиот од Ерихон. Се сеќаваме на слепите околу Галилејското Езеро в час како прогледуваат... Слепиот е симбол на поет кој патува. Рапсод. Се сеќаваме на слепиот Хомер, на речиси слепиот Борхес:

**„И минуваат така без надеж низ мракот
Што ѝ е брат на тишината вечна...“**

Сме забележале уште дека најчесто се со некое бело стапче во раката испружено пред себе: внимателно се допира нешто со тоа стапче, постојано се открива нешто или некој. Белото стапче во рацете на слепиот е оружје и помагало, а не потпирач како на овчарите или адните, или на црковните достоинственици... Таонистичките небески владетели оделе со црвено стапче во раката на кое биле заврзани седум или девет јазли. Се знае и за стапчето на вештиците, за маршалското стапче, кое, според Јунг е замена на фалусот. На македонски се вели: „Ме боли стапот...“ Стапчето е и симбол на моќ и на далековидост. Некои, паломатичарите, иднината ја претскажуваат со стапче. Денес радиоестезистите се служат со стапче.

Но, зошто ги споменавме слепите и белото стапче?

Во 1815 година за првпат во Швајцарија е воведено белото стапче како помагало, но и како заштитен знак на слепите. Меѓутоа: во фрескоживописот на македонскиот манастир Свети Никита, уште во средината на XIV век првпат во средновековната медицина (барем колку нам ни е познато) се појавуваат бело стапче и бела торба. Не случајно белата торба: таа е симбол на

слепите до скоро. Во најголемиот број случаи, слепите биле и – питачи. Питале. Беспомошно моделе пред праговите со испружени раце. Божјаци...! Колку згустен симбол во само една и единствена реч!

**Автентична клиничка слика на анасарка
или генерализиран оток на телото...**

Во манастирот Свети Никита, с. Бањани – Скопско е насликан фреско-живописот „Болен од водена болест“. Тоа е класична анасарка, или собирање течност во поткожното ткиво како последица на тешки и хронични заболувања на срцето, бубрезите и општата слабост.

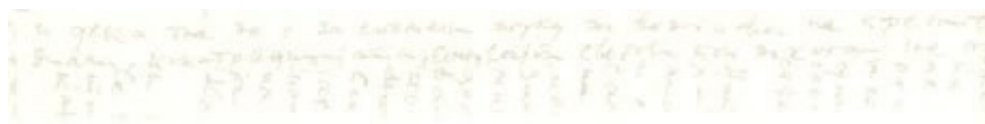
Оваа композиција е насликана во 1320 година. Покрај библиските теми, нашите талентирани сликари на средните векови со нагласена креативност обработувале мотиви со реални и карактеристични симптоми на болести. Таква е и оваа композиција: спроти Исуса стои средовековен болен, во одвај исправена но деформирана позиција на телото, кој со сета тежина клони наназад и надесно кон патерицата, која како помагало ја потпира под својата десна мишка. Облечен е само во кратка бело-маслинеста покривка на половината и за да се истакне неговиот стомак, нозе и раце. Стомакот е назначено надуен, отечен, оптегнат во три пластови. Десната рака Исусова го допира тој заболел и отечен стомак со назначена загриженост и болка: тежината на ова заболување најдобро е искажана низ сострадалничкиот поглед на Исус, но и низ погледот на болниот кој целиот е преторен во исчекувања и надеж. За да биде докомпетирана претставата дека се работи за општ, тежок, генерализиран оток – ќе ни помогнат отечените раце на болниот, неговите голи и отечени нозе, со неговите веќе паралитични мускули, поради тоа што болниот е јасно дека е закован за постелата. Идеално прецизно предочени знаци на анасарка. За така успешно да се презентира таков случај е повеќе од сигурно дека авторот на оваа композиција морал да располага со драматични сознанија за карактеристиките на оваа болест преточени во болно чувство. Морал да располага со

автентични сознанија од животот, да има сосема јасна и реална претстава од исклучително автентичен објект.

**„Никој ништо не знае за страдањата.
Знае само зачуваната свест на одземенот...“**

Еден креативно апсолутно автентичен Исус е запишан врз сидиштата на манастирот Св. Никита, с. Бањани, Скопско, на фрескоживописот „Христос го излекува болниот од парализа“. Колку и да се приближно уточнети имињата на фреските, повеќе од сигурно е дека ова име совршено соодветствува на исконската желба и порив на нејзиниот автор – сликар. Еден загрижен Исус, целиот сконцентриран и магнетички застанат пред болниот, ветува апсолутна надеж. Независно како е опишан од ликовните стручњаци, еден поет во мене таа композиција ја доживува на следниов начин: Здрав маж во кратка маслинеста туника до натколената одвај се потпира на десната свиткана нога зашто левата му е веќе поткрената за да припомогне во немоќта. На своите плеќи носи капак од мртвечки сандак и стои наспроти Исуса загледан долу, во земјата, во неговото единство и неразделност. Нема солзи, но целиот е пресоздаден во жесток грч, во страдања и болки, во немоќ и безнадежност. Единствена надеж е Исус застанат спроти него сиот во раскошна колористичка гама од окер, небесни и маслинести бои и туника во розово. Долу, на нозете – незаменливите Исусови апостолки, заврзани во, се чини, божји јазол. Исус е во неговата класична спасоносна поза: подзададен наназад и во од и со сострадалнички поглед кој е идентичен, речиси, со погледот на светецот зад него. Десната, исцелителната рака на Исус е во нејзиниот апостолски став, со свиткани крајмалец и палец. Во ваква состојба се чини залуден стравот и беспомошта на болниот: чиниш наскоро тој ќе го фрли капакот од сандакот и ќе почне да трча, да јури, да му се врати на животот.

Поетот во мене се надева дека паралитично болниот од оваа фреска не само што е оздравен, туку дека сè уште шета меѓу нас живите и го решитира Јунга:

АНТЕ ПОПОВСКИ - избрани дела

„Никој ништо не знае за страдањата.
Знае само зачуваната свест на одземенит.“

„А плодот нивни ќе биде за јадење
а лисјето – лек.“

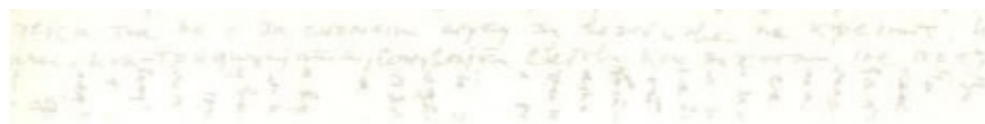
(Езекил: 47/12)

Митовите, приказните, сказните – бликаат од чудотворната сила на билките и на плодовите. Тоа е и почеток на селската медицина.

Сврзани со земјата и со водата – билките се пресоздаваат во илјадници облици; сврзани со сонцето и црпјќи енергија од него – тие самите се пресоздаваат во енергија со лековити својства. Облиците и растот на билките, нивната енергија, радоста и распеаноста што им ја даруваат на луѓето и на домовите, нивното спокојство и невиност, нивната благородност, лудилото од бои со кои го разнесуваат сивилото на животот – им дава сила лесно да преминуваат од семе во живот: и жената е оплодена од семе, и стеблата растат од ангели, и девојката се пресоздава во дива ружа... На гранките на стеблата почиваат птици, што ќе рече симболи на повисоки духовни состојби. Така е и според евангелистот Матеја.

Митовите, приказните, сказните – говорат за чудотворната сила на билките и на растенијата. И онака постапно како се напуштале мистиката и празноверието – на нивното место се покажуваат некои билки кои потоа ќе навлезат и во најмодерните фармакопи.

Лекувањето со лековити билки е старо колку и самото човештво. Се претпоставува дека најстара книга за лековитите својства на билките е делото на кинескиот цар Шин Нонг (3.700 г. пр. Хр.) во кое се опишани преку двесте лековити билки од неговата татковина: „Силата на твоето тело лежи во соковите од билките“ – пишува овој, повеќе – лекар отколку – цар. Најновата кинеска фармакопеја содржи околу 6.000 пристапи на лекувања кои вклучуваат билки, минерали и животински супстанции. Постојат повеќе од 500 формули

ЈАНК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО (дело на авторот и неговите

на медицински третман со билки кои и днес се користат во модерната кинеска медицина.

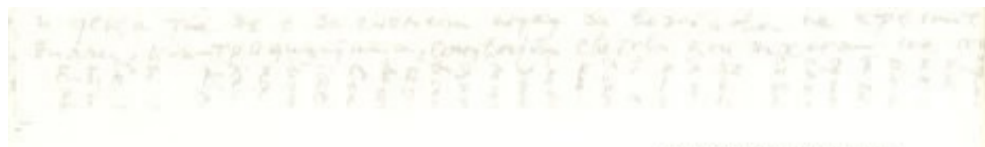
Паралелно со хирургијата ни модерната психотерапија, за најинтегрален природен систем на медицината денес се смета лекувањето со билки. И кај нас, во Македонија, лекувањето со билје („Билјари, билјарки“) има богата, долготрајна и непрекината традиција. Одново ќе повториме: тука се вкрстуваат Исток и Запад, се преплетуваат знаења и обичаи. Во Македонија постојат повеќе средновековни лечебници и терапевтски практикуми. Наивни, во многу што и апсурдни, но тие, такви какви што се – постојат: препие се на едно верување или опит и како такви тие си имаат свое определено место, и не само во книжевната или историографска граѓа.

Билките и растенијата, како дел на нашата средновековна медицина, исто така се активни и присутен мотив во македонското фрескосликарство. Во манастирот Свети Ѓорѓи во с. Курбиново се насликани афионски чушки, како израз на карактеристиките на поднебјето. Макот во Македонија има најмногу морфиум кој се добива од нарежувањето на уште незрелите чушки, па така се добива една од најактивните супстанции со која се копираат или ублажуваат болките во безброј случаи. Композицијата е насликана во 1191 година, значи точно осум векови активна примена на групата опијати на оваа почва и повеќе од осум векови активно производство на мак.

Тоа не е случајно. Успивното дејство на макот било познато уште во предисторијата, а во прилог на тоа говорат многу зачувани споменици на сумерската, асирската, древнокинеската и критската култура. Херодот, Хипократ, Аристотел, Плиниј, исто така напираат го опишуваат лечебното дејство на опијатите. Инаку, уште во осмото столетие, афионот од арапските простори е раширен на Исток – во Индија и во Кина и на Запад, преку Медитеранот – кон Европа. Македонија и во случајов се јавува како една од најстарите земји во кои се применува афионот.

*

Фрескосликарството во Македонија го следиме во континуитет подолг од еден милениум. Според д-р Коста Балабанов, „покрај библиските теми кои

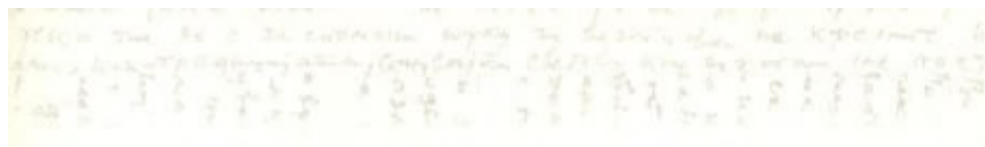
АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

се интерес на нашите талентирани сликари низ средните векови, во фреско-композициите има и јасно изразени лекарски мотиви од општата и личната хигиена. Задача на сликарите била не само да ги илустрираат библиските и иконографските теми, туку со нагласена креативност тие обработувале мотиви со познатите чудотворства на Исус Христос, а заедно со тоа и реални и карактеристични симптоми на болести.“

Македонија во средните векови не само што не била периферија на тогашните културни движења – туку во неа се раѓале и од неа потекнувале и процеси од епохален карактер: црковно-македонски јазик во христијанската богослужба, Богомилското движење, Климентовата Охридска книжевна школа, македонското средновековно сликарство... По мое уверување, медицинските мотиви во македонското средновековно сликарство се од пошироко научно значење и времето пред нас ќе го допроучи овој факт и ќе фрли нова светлина врз ова толку значајно прашање.

Зборот е создаден од згушено време и со самото тоа бесконечно трае. Помеѓу Бога и човекот стоел тој, зборот. И она што не можело да се постигне со зборот – се постигнувало и се надоместувало и со иконите, фреските... Не само поради иконографските и стилски посебности, туку и пред сè поради внушителната сила на ликовниот израз - нашето фрескосликарство се вреди во најзначајното достигнување на предренесансната епоха. Драматичната болка на мајката над нејзиниот мртов син, тој нејзин грч и крик, не е застапен во ни една ликовна формула на византиското сликарство. Во високо вдахновение и апсолутна спиритуалност, одразена е таква психолошка рефлексija на мајката, која наспроти сите небески правила се симнала тука, на македонска почва: божица со длабока човечка болка и страдања, соопштена во прегнантен ликовен израз, за да заличи во сета нејзина суштина на овоzemна македонска мајка. Покрај неа – лекари-светци...

Ова беа можни аспекти на еден природ кон тема која постојано ќе се дооткрива и донадградува.

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | еден брут – во срцето

ЕДЕН БРУТ – ВО СРЦЕТО - сага за Циганите -

*Овие предмети си имаат свој сопствен живот
Работата е во тоа да им ја разбудиш душата*

Директен повод за моите размисли ми даде Маркес со неговиот роман „Сто години самотија“. Уште на првата страница на романот е населено семејство парталави Цигани кое веќе го распослало шаторот блиску до селото и, низ трештења на зурли и тапани, им ги прикажува на луѓето најновите достигнувања на човековиот ум. Најпрво донесле магнет. Еден крупен Циган, со замрсена брада и раце како на врабец (Мелкијадес), приредува јавна магионичарска претстава, именувајќи ја како осмо чудо на мудреците-алхемичари од Македонија.

Во што се состои оваа претстава?

Одел од кука в кука влечејќи зад себе две метални прачки, и цел свет бил вдашен гледајќи како казаните, тенцерињата, клештите и мангалите паѓаат од своите места, очајнички како чкрипат гредите при обидот од нив да се извлечат клинците и чивиите, и како, којзнае кога загубените и веќе заборавени предмети одново се појавувале и во неред како се влечеле зад маѓепсните железна на Циганот. „Овие предмети си имаат свој сопствен живот – извикувал Циганот, работата е во тоа да им ја разбудиш душата“.

Гледајќи го ова чудо, селаните доаѓаат до заклучок дека со железата на Циганите ќе можат да откопаат и злато од земјата. „Не служат овие железна за тоа“ – им ја кажува вистината Циганот, но тие не веруваат во циганска чес-

ност, па понудуваат една маска и неколку јарци за двата магнета. Живеат со уверување дека наскоро „ќе потече злато за да ја поплочат и куката“. Дошло, конечно до таа размена. Почнале да ги влечат двата лоста, испитувале стапка по стапка, го испитувале и дното на реката и сè што успеале да извлечат бил некаков оклоп од петнаесеттиот век, во оклопот скаменет костур на чиј врат висела бакарна реликвија со перче женска коса.

Идната пролет тајфата Цигани одново навраќа во селото. Ништо не се кажува ниту за маската ниту за јарците. Стигнале со дулбија и лупа во големина на барабан. На крајот оставиле една Циганка (нема потреба да се опишува колку била убава), а дулбијата ја поставиле пред влезот на шаторот. За ситна пара секој можел да сирне низ дулбијата – и Циганката била на дофат на раката. „Науката ги победи далечините, – викал Циганот, уште малку па човекот и не мрдувајќи од дома, ќе може да гледа што се случува во кој и да е дел на земјата“. Едно попладне, со помош на огромната лупа, Циганите приредиле и друга, дотогаш невидена претстава: ставиле мало купче трева сред улица и ја запалиле со сноп сончеви зраци! Селаните решаваат ова ново откритие да го применат како воено оружје. Циганот одново се обидел да ги одврати, но на крајот сепак доаѓа до размена на двете магнетски прачки и неколку златници – за лупата! Залудни се молбите и плачот на жената да не се даваат златниците кои, низ големи самоодречувања, цел живот ги собирал татко и' за да и' се најдат во животот.

Нејзиниот маж не се ни обидува да ја утеши. Со самопрегор на научник, ризикувајќи го животот, се предава на безброј експерименти. Обидувајќи се да го прикаже дејството на лупата врз непријателот, сам се изложува на концентрација сончеви зраци и здобива изгореници кои се престориле во гнојни рани што одвај зацелиле. Но, откако и овојпат не успева ништо – одново се потврдува честа на Циганот: му ги враќа златниците и му дава уште неколку португалски мапи и разни инструменти за пловидба и изводи од некои студии за да умее да се служи со бусола и со секстант, па во замена на тоа си ја враќа дулбијата.

**Меѓу атарите селски
има под земја чекан и наковална
и еден пламен над земјата
никако да угасне**

И веднаш по ова одново навратив по бесконечниот поетски простор на Радован Павловски. Овојпат низ неговите „Цигански гробишта“:

*Таму каде што е времето во дремка
има еден метал во меѓата на сонот
и јавето
што е недоискован –
таму се циганските гробишта.*

Тоа ли е тој метал, тие две волшебни прачки на Мелкијадес? Меѓу јавето и меѓу сонот? Тоа ли се тие цигански гробишта каде што:

*зафатена од пламенот на ковачницата
уште неугасната
има една црвена дренка, без Циганите
никако да узрее.
Меѓу атарите селски
има под земја чекан и наковална
и еден пламен над земјата
никако да угасне.*

Долго стојам замислен над оваа песна, една од најсуверените естетски потврди за исклучителната дарба на овој наш поет. Стојам и размислувам: во една подалечна асоцијација, цигански гробишта ќе откриеш или покрај бреговите или на самото дно на реките на латиноамериканскиот континент. Романиерот, со две магнетни прачки, тука ќе откопа некој оклоп во кој да се препознае скаменет костур од петнаесеттиот век. На вратот – бакарна реликвија со парче женска коса. Потоа пак, долу на Балканот, тој оклоп ќе го именува метал поставен меѓу јавето и сонот. Недоискован останува тој метал, но никој освен поетот не знае зашто: тој час настигнала од некаде некоја исклучително

брза смрт во еден од нејзините бесконечни облици. Затоа металот останува недонесован; затоа тука се тие цигански гробишта! Доказ за таа недообјаснета и брза смрт е една дренка: зафатена од пламенот на ковачницата таа сè уште виси црвена, но без Циганите никако – да узрее! Во каква идеална согласност и во каква меѓузависност живеат сè што е невинно на оваа вреничка на сите можни поколенија – земјата! Дренката и – уште недоизгаснатата ковачница на Циганот!

И најпосле: меѓу атарите селски

*Има под земја чекан и наковална
и еден пламен над земјата
никако да угасне.*

Никако да угасне: гори ковачницата, црвенета од ковачницата, но недозрета виси дренката и сè тоа веќе е – под земја! Заедно со чеканот и наковалната, заедно со Циганот, со неговата исклучително брза и неодглатната смрт. Како негово знаме во бесконечноста, нив времето, над земјата се вее пламенот и никако да угасне! Потсвеста на поетот почувствувала дека меѓу овие слики – не е неопходен звук: доволен е поимот за ковачницата, доста се чеканот и наковалната за да се насети звукот на металот, кој, под ритмичните и отсечни удари на чеканите: еден поголем и еден помал, усвитен, се обликува во некоја кама или некое рало. Некој друг поет, но не Радован Павловски, во оваа песна би го населил и зборот *звук*, или значење што произлегува од неговите безбројни синоними или хомоними, уверен дека со помошта на тој збор ќе долови уште попластична слика на ковачницата. Заблуда: ние би останале осиромашени за една цела звучна илузија, осиромашени за една бесконечна звучна низа асоцијации од најпискливи до најтемни молови! Поезија, значи од – незаборави. Таква е поезијата на Радован Павловски. По таква поезија копнееше Никита Станеску. Таквата поезија беше негов најубав и најголем сон!

Така во оваа песна нечекано надоаѓа една огромна поплава од гласови и звуци: никаде тоа не е речено во песната, но тие постојат во неа, надоаѓаат

во далги и точно тој звук во оваа песна се пресоздава во усвитен метал, во пламен кој не го згаснува: светка во сонот, стражари отаде смртта. Никако да – згасне... Звукот, значи, не е именуван по тој е присутен: се создава од незборови, од безброј асоцијации на виолетниот крик кој пустоши низ поетот во миг на неговиот драматичен судир со зборовите. За таквите поети Аристотел би рекол: доколку постои човек кој по способноста е неспоредливо над другите – тој човек е како Бог меѓу луѓето и против таквите не постои закон. Тие сами за себе и сами по себе се – закон.

Светлината на усвитениот клинец прогонува како судбина

Една циганска легенда и едно македонско предание.

Јашуа Бен Марнам (Исус Христус) беше осуден да биде распнат на крст. Двајца римски војници имаа задача да најдат четири клинци. Еден од ковачите кај кого пошле да нарачаат разбрал за што им се потребни клинците и одбил да им прави. Ковачот прво го запалил жив, а потоа и го доубиле. Набрзо истото се случило и со вториот ковач, кој останал мртов прободен од нивните копја.

Војниците излегле надвор од Ерусалим и сретнале некој Циган, чија наковална била под шатор. Ги сослушал војниците и се согласил да им искове четири клинци. Веќе направил три, а кога почнал да го кова четвртиот почнале да се слушаат гласовите на претходно убиените ковачи, кои молеле Циганот да не го довршува четвртиот клинец. Кога ги чуле гласовите на ковачите, војниците се преплашиле и побегнале со трите клинци. Четвртиот клинец Циганот го оставил во коритото да се лади.

Исус бил распнат: со по еден клинец рацете и еден преку прекрстениите нозе. Што станало со четвртиот клинец? Со денови и ноќи усвитениот клинец стоел во коритото со вода, но никако да се излади. Светкал, блескал низ ноќите како крваво сонце што ја осветлува пустината. Немало ноќ и спокој. Мир и сон. Клинецот светел. Циганот го собрал шаторот, ја натоварил наковалната

и – избегал. Меѓутоа, кај и да одел, светлината на усвитениот клинec го проследувала како судбина: и тој бегал подалеку од таа светлина, подалеку од тој оган и немир.

Ете поради гревот на Циганот-ковач, биле проколнати сите поколенија Цигани седум векови да талкаат од немило до недраго

...и еден брут за во срцето да му кланте

И едно македонско предание: „Ристос на крстот“. Ќе дадеме скратена верзија од записот на Цепенков (7/552):

Кога го распинаа Риста на крстот Евреите, беше викнале мајстор за да го напраат крсто и викнале еден Еѓуптин да му напраат четири бруќе за да го закоаат Риста. Нито мајстор цефа сторил, нито пак Еѓуптинот, за да некаат да напраат крст и бруќе, чунки знаеја оти Риста ќе го распинаа за прва Бога.

Мајсторот беше го напраил крсто токмо како што беше му рекле Евреите, а Еѓуптинот беше напраил еден брут поеќе: наместо четири, како што беше му заповедале Евреите, тој пет беше напраил.

– Зошто пет бруќе си напраил, бре мајсторе? – беше го прашале Евреите.
– Лели четири ти рековме да напраиш, два за во рацете и два за во нозете?

– Вистина два за во рацете и два за во нозете – му рекол Еѓуптинот – ми рековте да напраам, арно ама јас измудрив и еден за во срцето да му кланте, та затоа пет сум напраил...

Еве две преданија, две противставени можности, кои суштински навлегуваат и во подрачјата на колективната етика: ...јас измудрив и еден (брут) за во срцето да му кланте, та затоа пет сум напраил...

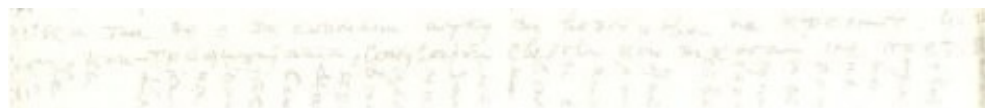
**Уште ми се пред очи виѓанот и коритото
со вода во која стојат клештите и чеканите...**

Сите оние кои до ослободувањето беа на некој начин врзани со Лазарополе, знаат нешто за Мајовци – Перовци. Тоа беше поголема еѓупска тајфа, составена од пошироките семејства на неколкумина браќа: Мајо, Исак, Ра-

кип... Живееја на крајот на селото, во неговиот источен дел, во неколку сински куќарки. Точно тие, куќарките, веднаш паѓаа в очи: незаградени, отворени кон просторот, варосани со невообичаено светли и распеани бои. Наспроти свеченоста на белата боја и камен на другите куќи во Лазарополе, еѓупските зрачеа и со својата распеаност, но и со својата површноост и несреденост: тоа беа сински куќарки, на покривите – немаше што нема: плочи, керамиди, стари синии и тави, капаци од тендериња, парчиња ламарина. Точно тоа ја правеше несекоедневната. По покривите, на зимското и на пролетното сонце, се протегаа безброј мачки. Дворовите на овие куќи се разликуваа од сите други дворови во селото: јагиниња и јариња, живи костури од кучиња, некакви тркала од коли, коњи и ждребиња, магариња и мулиња. И – безброј парталави дечиња, црномурни и мресулани.

Трите куќарки беа поставени во лак, а просторот пред нив беше ковачница под отворено небо: тоа беше една поголема сеница, покриена со исушени гранки и папрат. Така Мајовци го топеа ветвото железо не во мечови и рала, туку во секири и вили, во маши, каци и пирустии, во мотики и казми, во дикли. За нас, децата, влегувањето во ковачницата беше голем празник: никаде на светот не постојат толку многу ситници, толку алат, толку предмети и – толку луѓе! Небаре целиот жив свет беше собран таму! Тука почнуваше и тука завршуваше рајот за сите деца. Никаде децата на светот толку слатко не јадат зелени плодови како Еѓупчињата во Лазарополе. И никаде толку голи не шетаат дечињата како Еѓупчињата во Лазарополе: само кожата на нив, со безброј ситни ранички, струпе и лузни. Уште ми се пред очи виѓанот и коритото со вода во која стојат клештите и чеканите. Кутукот сред ковачница, наковалната на него, чеканите, куските. Тезгето со менгемето, точилото... Но, пред сè, друго – виѓанот, огништето на виѓанот на кој се усвитува железото, покривот над виѓанот, мевот што дува во огниот, драгот со кој толку умешно ракуваа ковачите...

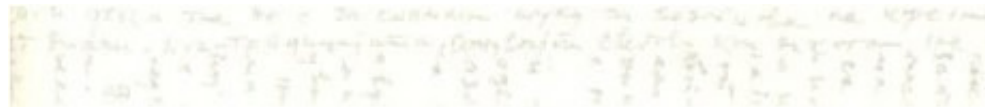
Пред секоја од овие три куќарки имаше точило: и сè си е тоа онака како што беше го опишал ковачкиот занает нашиот дедо Марко Цепенко. Околу то-

АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

чилата постојано имаше неког од Еѓупците и остреа кој ножови, кој секири, кој ножици. Уште стои во секавање еден тркалезен камен, железо кое го врти каменот, дрвото на кое се гази за да се врти полесно точилото од сè – онаа темна вода во коритцето, која постојано го натупува каменот и го залева, а дечињата ги прска по нозете за да се радуваат и за по многу години да се сетат на прекрасната еѓупска тајфа – Мајовци.

И веднаш тука, покрај куќите на Мајовци, течеше јаз. Во детските очи – тоа беше најголем јаз на светот: и длабок и широк. Течеше за да ги навади бавците на селаните, за да ги намами перачките од селото, и особено, летно време, за да се нурнуваат за миг во него Еѓупчињата. И една друга река, навистина голема, течеше отспротива низ ливадите и се соединуваше со реката што надоаѓаше отспротива, од „Речишта“. За мене, сè уште, останува непојаснив овој аугментатив: да не би навистина некогаш тука течела голема река – речиште? Но, јас зошто навраќам на овие реки? Едноставно – спомените викаат: ниту јазот, ниту двете други реки денес постојат. Заедно со детството исчезнаа најубавите реки на светот, најголемите, најпловните. Сите реки кои подоцна ги видовме во животот беа реки, можеби, не течеа отаде чувствата но течеа отаде – спомените, отаде Неговото Величество детето во нас... На тие други реки немаше котли и корита и спрострени алишта да се сушат. На тие други реки не се слушаше песната на перачките, со засукани здолништа и со зацврвени колена кои се огледуваа во водата... Денес реките од детството и буквално не течат. Едноставно пресушија, исчезнаа некаде, се скрија меѓу детството и рајот, загинаа од нешто. Точно од тој миг, откако исчезнаа реките – исчезна и обновата на животот во тоа село. Куќите останаа да зјаат празни и пусти, сега се населила во нив неповратна. Ќе намине човек само толку – колку за да се почувствува виновен за тој неумолив тек според кој, заедно со исчезнатите реки, и самиот исчезнува. Со каква радост само се обидуваме да ги преминеме: таму кај што беа најразлеани, најшироки, најоддалечени бреговите, најплитки витлите. Возрасните, што е право, со еден единствен скок се наоѓаа од едниот на другиот брег, меѓутоа, за нас децата – па тоа беше несовладливо! Особено

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | еден брут – во срцето

пролет, кога надоаѓаа како луди... И бучеа... И уште бучат тие во далечните и прекрасни секавања. Тука Еѓупчињата, секој ден пладнето, утол голи, ќе се ружаа со некои диви цветови, се покриваа со гранки и папрат, се топеа и трчаа пеејќи некоја незнајна и далечна молитва. Играа додоле, ловикуваа дождови... Во тие реки, во детските слики, живи се секавањата за некое удавено добиче, легнато беспомошно на грб, со мев како тапан и со нозете нагоре. Убаво се секавам на задолжителното крстење и на молитвата на баба ми секојпат кога заплапуваше во реката. За што се молеше? Кога молеше? Од што се плашеше?

Но, секавањето за Мајовци и за реките не може да биде целосно туку, напротив, тоа би било бесмислено доколку не постоеја изумите, да кажеме, за фрлањето на крстот. Во оној жесток студ што го запамтила детската вообразба, во оној кристално јасен ден, во оној укиг, сред онаа чудесна белина, одразот на сонцето од смрзнатите снежни кристали го исполнува детското око со минтагчиња, со кожувчиња, детето тапка во снегот, потскокнува и истиот час од црквата се задава една бесконечна црковна поворка во прекрасен ритуал: на десетици црковни знамиња, бели, небесносини, златни, црвени, виолетови, одат пред поворката. На врвот на секое знаме исушено цвеќе и јаболко забодено на драгот. Зад знамињата народот во она неповторливо духовно богатство на мијачкиот вез и украс. И свештениците... Со крстови, со кадилници. Застануваат над ископаниот вид, попот го фрла крстот и него го фаќа младичкиот престорен во ужас и морници кога да излезе од вирот: водата штотуку не смрзнала на него и тој е во некој нестварен провиден оков... И екнува она радосно, благородно, свечено „Во Јордане“...

Но, јас зошто раскажувам за ова? Некаде пред војната, може да беше зимата 1938-мата, се случи нешто што долго не се заборава: меѓу младичките кои се фрлаа да го фатат крстот, некаде од толпата, небележливо се провре едно од Еѓупчињата на Мајовци и во часот попот кога го фрлаше крстот во вирот – се фрли и тоа во водата. Наскокнаа и другите, но Еѓупчето најбрзо реагираше, излезе со крстот в раце, и како стрела се пушти кон нивните куќи, одвај педесетина метри од местото. Настана голем неред: свештениците викаа и

проколнуваа, луѓето кој се смее – кој колне... Се веруваше дека тоа е некој лош знак и дека сите како Еѓупци ќе сме испокркиеле за леб... Тој час од куќата на Еѓупците дотрча постара жена и му го врати крстот на свештеникот.

Жената си ги изми рацете со снег, во нив како да чуваше некој поган предмет. Првпат тогај се случи свештеникот повторно да го фрла крстот во вирот... Во Лазарополе тоа долго се памтеше и се прераскажуваше.

Но, најзначајното на Еѓупците Мајовци беше нивното идентификување со судбината на лазарополци или, поточно, со судбината на сите – мијаци. Низ долг и заеднички живот во селото и со селото – тие ги примија сите карактеристики што произлегуваат од тоа: мажките почнаа да носат мијачка облека, го примија целосно јазикот на Мијациите, се вклучија во паганските ритуали сврзани со празниците. Мајовци се вклопија во духовниот живот на секое семејство и на секој поединец, одделно. На прсти ги знаеја момчињата и девојките во селото, кој кога и дали е свршен, ги изучуваа нивните желби и карактери, ги студираа посебностите на секоја кука, одделно. Без нив не се направи ниедна свадба не само во Лазарополе, туку и низ целата Мијачија, тие го правеа календарот на свадбите, тие ги одбираа песните за секоја кука одделно. Задолжителниот репертоар за секоја свадба го свиреа рутински, но она што ги изделуваше меѓу себе – беше специјалниот репертоар што го свиреа Мајовци за секоја свадба посебно. Тие правеа вистински студии за секоја кука во селото: знаеја тој и тој свекор кои ора ги игра и кои песни ги сака и со еден посебен жар во интерпретацијата – секогаш исвируваа нешто поинаку, нешто поново од претходните свадби. Тие ја познаваа душата на секој младич, душата на секој свекор и свекрва; знаеја со која песна и со кој ритам ќе ја отворат сечија душа. Мајовци, со други зборови, постојано се надградуваа и постојано беа нови. Она што останува во сеќавањето беше нивната дарба да вникнат во душата на куката, во душата на домаќинот, најсуптилно да ги проучат психолошките посебности на секој: секој си има своја песна и своја тага. На секоја така не ѝ прилега секаква песна. Се сеќавам луѓето како довикуваа: „Мајо, речи ја мојата!“, а Мајо единствено знаеше која е „неговата“ и

само за час потоа ќе се покажеше, ќе затрепереше тој карактеристичен мол што ги фрлаше во транс луѓето. И при секоја песна поинаку стануваше лицето на Мајо: располагааше со толку психолошки изрази – колку имаше луѓе толку имаше песни.

Смртта – една метафора на животот, еден миг

Во исклучително богатиот и содржаен репертоар на свадбите во Мијачијата, се почнуваше со „идењето на Мајовци“, „Идет топаните“. Ден пред тоа, врениците, другарите и роднините на зетот одеа да собираат папрат за да ја покријат „сеницата“ на свирачите. Мајовци од утредента, практично се преселуваа во дворот на зетот, а сеницата беше нивното избрано место во кое ги засолнуваа и ги чуваа свирките на тапаните и починуваа, дремнуваа во деновите дури траеше свадбата.

Во богатиот ритуал на свадбите најпотресно од сè не беа *невестинското* и *свекрвинското*, не беше „одењето на вода“ – туку онаа до драма болна егзија што се свире на селските гробишта зетот дури ги кани мртвите да му дојдат на свадба! „Смртта на прв поглед е некој вид живот во кој, на овој или оној начин, продолжува индивидуалниот живот. Погледната од таа перспектива, смртта не претставува една „идеја“, туку, како што би рекол Башлар, една „слика“, една метафора на животот, еден миг, ако сакате. Навистина, во најстарите забележани вокабулари смртта уште не постои како поим: за неа се говори како за сон, како за патување, раѓање, болест, несрекен случај, урок, а најчесто се зборува за сето тоа истовремено“. (Е. Морен, „Човекот и смртта“ БГЗ, 1981/27–28). И уште „Духовниот живот не е живот кој се ужасува пред смртта и кој успева во целост да се зачува од тоа пустошење, туку овој живот што ја поднесува смртта и се одржува во неа. („Хегел“, *иб.*, 28). Па сепак: канењето на мртвите, како дел од ритуалот на мијачките свадби, има аспекти и на стоичката филозофија, за смртта: „Во текот на својата еволуција, стоич-

ката филозофија сè повеќе ќе ја става во заднина својата космогонија, својот пантеизам. ... како практичен став, како подготовка за смртта... Мораме да научиме да бидеме подготвени да умреме, зашто смртта можеме да ја поразиме само и доколку секогаш бидеме готови да умреме. „На тој начин од единката, но и од колективот, се бара да бидат рамнодушни кон сè што не зависи од нивната свест. Стоичката филозофија тврди дека таквата свест е и најголемата реалност: епската езија на Мајовци, создавана низ долго животно искуство, тоа добро го потврдува. Таа езија тука не е преселена од друг простор, туку е создавана тука како опсесија која се храни и со мислата за можната смрт. Мајовата езија на гробишта како идеја во многу што е блиска и потсетува на фолклорен препис на Бетовеновата еротика: искушенијата низ кои минува храброста, смртта и бесконечниот, со страв исполнет посмртен марш, игрите во Елисејските Полиња и човековиот занес и неговата победа над смртта. Мајовата езија – ги брише острите граници меѓу животот и смртта и во многу што нив ги гледа во едно космичко единство. Затоа се канат мртвите на свадба; смртта е само дел од животот...

Нашиот бесконечно надарен Живко Чинго како да пишува за Мајовци, а не за неговиот пасквелски Зурло: „Таа година свадбите во Пасквелија како да минаа молчаливо и глуво. Не се слушна свирката на Зурло, што можеше да ги пробуди луѓето и од најтежок сон. Луѓето со тага си спомнуваа за тој златен глас што излегуваше од Зурловата грнета... А ветерот долго шумеше низ градините ширејќи го златниот глас на Зурловата грнета. И секогаш во пролет кога доаѓа овој ветер луѓето помислуваат дека тоа е Зурловата душа, неизнавирана, неизнапена...”

И уште еднаш да му благодариме на нашиот Цепенко: Мајовци како свирачи беа цел оркестар: три свирки, тројца свирачи, два тапани. Некојпат, на големите и богати свадби, овие состави се двојуваа, второјуваа. Мајо свиреше на сурла. „Првата сурла се вика каба, втората орта и третата цура. Кабата свира најдебело, ортата средно и цурата најтенко. Местото од устната се вика шапка, третото цуун (писка) и пршлен“. Уште попречишно: кабата и цу-

рата свират со писките. Писката има едно колпе од коска. На тапанот тапаше Мајовиот брат Исак: „тапанот е една штица завиткана, од костен или од орев и се вика луб. Кожа голица од брав или теле навиткана на обрач. Обрачот врзан со ортома на обата обрачи. Ремен за на рамо. Тумпало (тапанарка) – дрво што го бие тапано; прачка што се бие со левата рака...”

Една огромна месечина во летна ноќ кружеше над огниот на чергарите...

И една друга, поинаква слика за Циганите е зачувана во монте сеќавања. Лазарополе, меѓу двете светски војни, беше едно од најголемите села во Македонија: со бакалница, со фурни, со занаетчиски дуќани, со аптека, со голема српска жандармериска станица. Меѓу жандармите се izdelуваше некојси Гуро, исклучително строг и нетолерантен човек, страв и трепет за нас, децата. Мајките со него не будеа – со него не успиваа. Организацијата „Црна рука“ во селото – мир немаше од него.

Во 1937-та ли, во 1938-та ли, летно пладне и одеднаш селото се вознемири: првин општинскиот телал ги повика сите возрасни да се збираат пред жандармериската станица, а веднаш потоа следеа и неколку истрели од пушка. Тоа беше знак дека нешто исклучително сериозно се случува. И се растрчаа селаните, жените се покажаа по прозорците, се собираа во купчиња по сокаците и сретселото. Што се случило? Голема чергарска тајфа се покажала некаде зад Водениците, кај патот за Тресонче, забрала многу добиток и го повела преку планините за да излезе на Јама и Извор, Кичевско.

Се пуштија селаните, жандармите, со пушки, со стапови. Ние децата оддалеку го следевме во живо првиот кавнојски филм: парталави старички – Циганки, Цигани од секоја возрасна доба, боси дечиња – се искачуваа по стрминот каменар, бегаша низ полето за да се дофатат и да си навлезат во орманот.

Попладнето, пред жандармериската станица беа приведени многу Цигани. Со врзани раце, парталави, натоварени коњи со котли и корита, со партали

и тенџериња, со кокошки и јагниња во кошовите. Еден младич со искривена кошула пие вода од стомнето што му го подале децата. Што воопшто се случи потоа со нив – исчезнало од секавањата. Едно само не исчезна: прекрасната летна циганска ноќ во Лазарополе... Саноќ пееја покрај огновите, саноќ трептеше селото од хармоники и песни. Во секавањата е запечатена сликата на ѓтаричките околу огнот, голите Циганчиња полегнати и небаре прегрнати со јагненцата, кученцата околу огнот... Тие слики излегуваат од потсвеста и кружат низ самата смисла за слободата на човекот.

Така, во живо пред нас ги гледавме Еѓупците кои „ќе те фатат ќе те земат и ќе те однесат со нив. Ќе останеш без мајка. Ќе те стават во голема каџа за да не можеш да излезеш. Ќе ти ја пијат крвта...“ Во живо пред нас гледавме гатачки, бајачки, гледавме волшебни синџирчиња и белегзии, гледавме прстенчиња кои ги усрекуваат момите, гледавме една огромна месечина во таа летна ноќ која кружеше над огновите на чергарите, ја поземаше нивната песна и почнуваше од неа и самата да зацрвенува и да гори...

***Космичкото значење на свеста ми стана јасно.
Недовршеното – уметноста ќе го усоврши....***

Кон крајот на седумдесетите години дојдов на идеја да се направи документарен филм за чергарите. Со недели барав соодветен амбиент и чергарска тајфа. Во есента на 1978-мата во тоа ми помогна одличниот филмски организатор на „Вардар филм“, Ристо Теофиловски, една прекрасна личност по потекло од селата на Копачијата, чесен, исклучително совесен и одговорен работник. Без неколку прсти на рацете: спомен од НОБ на Македонија. Сиромав – до немајкаде... Совесен и чесен – до немајкаде... Е, тој Ристо, некаде на Косово, откри еден идеален чергарски состав: голем – колку едно помало село, старци, дечиња, доенчиња, моми и момчи, бајачи и гатачи, коњи и кучиња, коли и јагниња, пијаници и пејачи... Со еден збор – идеален социолошки и психолошки издиференциран цигански ентитет. Беа некаде од областа на Ку-

тин, залогорени покрај Ситница, со многу шатори, врева и песни... Стапивме во разговор и постапно се спријателивме. Открија во нашата екипа некаква шанса да дојдат до некој динар. Ни рекоа отворено: ќе правиме сè што ви треба, снимајте сè што ви треба, но – ќе платите. Се договоривме.

Не сакавме да губиме ниту еден миг. Во само два часа снимање – практично беше обезбеден костурот на идниот филм. Беше јасно: талентирана и опитна рака на режисер, од снимениот материјал ќе може да направи атрактивен документарец. Ние, се разбира, не одевме на некоја посприцна фабула: снимахме без ред сè она за кое ќе проценевме дека е необично, несекојдневно, на самиот раб помеѓу реалноста и фантазијата. И зошто навраќам јас на овој повод?

Тоа е, пред сè, исклучителната дарба на тој цигански колектив за миг да излезе од реалниот стереотип и да се насели во психолошки и духовен простор – поблизок до илузијата и митот и подалеку од секојдневноста. Само за миг тој колектив: и деца, и старци, и девојки, и баби, се пресоздаде во најмодерен театар, во еден крајно импулсивен организам, во еден единствен но инспириран артист, во едно импресивно доживување. Моє беше само да ги замолам: во случај кога би биле христијани – со каков ритуал и со какви молитви би го молеле Исуса или некој друг меѓу светците. И на големо изненадување на сите нас – тие за час се собраа во една ливада покрај шаторите, се поставија во полукруг, проговорија нешто меѓу себе, почнаа да се расправаат, да скокаат на место, и, што се случи: најстариот застава на колена и почна да прави некои поклони, се веднеше до земјата, застануваше, ќе се исправаше, ќе ги подадеше рацете нагоре на молитва и одново започнуваше да се ведне, да лежи на земјата. Постапно, еден по еден, во идеален ритам, како тоа да е вежбано со месеци, неговите постапки почнаа да ги имитираат сите и отпрво стивнато а потоа сè посилено и сè појасно почна да се распознава обликот на една дотогаш непостојна молитва. Во неа се спомнуваа Исус и свети Василија. Неочекувано надојде и луња, дотогаш вжареното небо за час се смрачи, надојде некој топол ветар а потоа и – вистинска летна луња: светкавици, ветришта, грмотевици, надојдов водени буици, и она што е незаборавно: луѓето, наспроти сè, не се

одделуваа од молитвата и од раскалената земја. Се идентификуваа со неа. Најдоа свој медиум во кој се остварија, во кој најдоа големо задоволство. Во нив и со нив не владееше ниједен бог, туку тие владееше со него, и владееше некоја волја и план, – туку некоја недофатна цел. Им завидуваа на смислата со толку голема надеж да пагуваат кон митот, да се остваруваат во него, да докажуваат на најдобар можен начин дека човекот, а не нешто друго – е неопходен за создавањето: Бог ги создаде нив – тие го создаваат Бога и сите други Бжји нешта. Нечуен, неразбран, неосмислен би останал човекот без таа негова дарба, би се предал само во јадење и раѓање, умирање, исчезнување. Светот би потонал во најдлабока нок која би траела со милениуми години, сè до некое конечно исчезнување во непознатиот крај на Карл Јунг: „космичкото значење на свеста ми стана сосема јасно. Она што природата ќе го остави недовршено – уметноста ќе го усоврши“.

Човекот, низ невидлив чин на создавање, на светот му втиснал знак на совршенство, подарувајќи му на тој начин објективна егзистенција. Тој чин обично го припишуваме на самиот творец, не сфаќајќи дека на тој начин го согледуваме животот како машина која е пресметана до последен детал и која заедно со човековата психа бесмислено се движи, ветувајќи однапред познати и предопремени правила. Во таа стусена, однапред позната фантазија ја нема драмата на човекот, светот и Бога: нема никаков „нов ден“ кој води до „нови брегови“, туку една злодејност на пресметан тек“.

Со други зборови: целиот цигански колектив издемонстрира натчовечка дарба за имитирање. Со зачудувачка леснотија имитираа длабоки психолошки процеси, имитираа изрази на лица, движења, држења кои возбуждаат. Таква емотивна експлозија досега не сум видел: некој далечен архетип управува со човекот и Богот и демонот во него...

Утредента во мугрите стигнавме во циганскиот логор. Постарите беа веќе будни, поседнати околу огновите пред шаторите, со цигари в раце и загледани во сè уште немоќното сонце кое изгреваше. Загледани во него тие ја споделуваат драмата на неговото раѓање: пред нив беше еден голем контраст: над нив

сонцето – пред нив мракот на густата шума... Животот постапно: дел по дел, гранка по гранка и камче по камче, излегуваше од мракот и се населуваше во светлината. „Тогај сфатив дека во душата, од нејзините примордијални почетоци, е вкоренет порив за светлина и нужда да се излезе од првобитниот мрак. Во нокта се поприми мирис на длабока потиштеност: тоа се гледа во очите на сè – во очите на човекот, добитокот, свепот! Во очите на сè постои некоја тешка тага и осаменост. Таа тага е мајчинска тајна... Изгревот носи спас и олеснување... Тоа е тој архетип. Поривот за светлина е порив за свест“. Долго го преповторувам Јунг во себеси. Откривам самиот дека светлината е порив за свест.

Утрината, значи, продолживме со снимањето. Три нешта баравме до нив: прво, да снимиме шатор кој гори. Таа метафора одлично би ни се вклопила во дефинитивниот концепт; второ, баравме момче и девојка кои водат љубов, и трето: сите заедно – деца, мајки, старци, добиток – да изведат некој ритуал на чистење во надојдената река. На наше големо изненадување, отпор немаше за ниједно наше барање. Сами го запалија шаторот, а игрите околу него прераснаа во неповторлива магија и ритуал. Како да ја палеа смислата на целиот свој живот: и тагата, и осаменоста, и залудноста. Го изведоа сето тоа на најмаестрален начин, за да остане таа слика засекогаш во свеста. Кога дојде на ред наредната сцена – љубовта, ние доживеавме нешто кое не може повторно да се доживее: сите девојки наизлегоа од шаторите, застапаа пред најстариот, тој долго ги демнеше и според неговиот порив – ја одбраа навистина најубавата девојка во логорот. Ја облекоа во долг бел фустан од свила и ја наружаа со цветчиња во косата. Младичот беше едно цврсто, набиено момче, со високи скорни и бела свилена кошула. Ја зеде за рака момата и испратени со песни се загубија во долот. Нашата камера ги следеше. Подоцна, камерманот ме уверуваше дека дошло до класичен контус (!) меѓу нив. И навистина: на филмот тоа добро се гледаше! За појаснување само: тие снимки – не се правени со скриена камера – туку со знаење и со согласност на „љубените“. Се уверивме подоцна дека тие не се ниту маж и жена, ниту свршени. Едноставно: глумејќи љубов – тие се престорија во љубов!

И најпосле: сцената во надојдената река. Од обилните врнежи вчерадента и ноќта, беше надојдена, студена и матна, но независно од сè: таборот, едноставно, се пресели во реката! Голи или полуоблечени, старички и дечиња, коњи и кучиња. Пливаа, се бореа во реката, се љубеа, се топеа и влечеа за коси, за нозе. Реката се престори во нов театар и нов ритуал: прилегаше на уште невидена сцена на очистување. Режисерот Столе Попов, оваа сцена подоцна ја надгради во една антологиска, динамична сцена, истакана од импресивни филмски метафори.

Така беше создаден документарниот филм „Дас“ (Мајка), кој стигна и до официјална промоција за наградата „Оскар!“ Идеалната режија на Столе Попов и животворната камера на Мишо Самоиловски, автентичната и девствена тонска кулиса на Јордан Јаневски — со овој филм ставија еден од најавтентичните потписи врз македонскиот филм, воопшто. Некои сцени од „Дас“ подоцна беа изобразени и трансформирани во филмот на Кустурица „Дом за бесење“. Големиот Сем Пекимпот за овој филм соопшти: „Тоа е најубавото што во областа на филмското творештво го видов последниве 20 години“. Доколку ова воопшто нешто значи за злобата населена во човекот!

*

И не само овие поводи досега: одделни песни на Ацо Шопов, Гане Тодоровски, импресивни сцени од творештвото на Живко Чинго и Јован Стрезовски, маестралните остварувања на Никола Мартиновски на цигански теми — беа директни поводи за овој есеј. Поводи тие остануваат и натаму.

Но, што знаеме за Циганите денес?

За нив се напишани стотици томови. И насекаде. Особено во нашиот век. Организацијата на обединетите нации ги именува како *Роми*, Русите — како *Цигани*, Англичаните *Gypsies* или *Romies*, Французите — *Tsiganes*, Шпанците *Citanos*, Германците *Gifler* и *Zigeuner*, Унгарците *Cigapok*, Турците *Kipti*, Грците *Jifti*, Албанците *Evgit*. Ние, Македонците, нив ги викаме и Еѓупци и Цигани. Од неодамна, во официјалниот државен и политички речник, егзистираат како Роми.

Ромската култура одразува трајност и неподатливост на асимилација

За Ромите се тврди дека се погрешно сфатени и злонамерно третирани, дека се жртви на предрасуди и прогон, дека се изложени на жестоко загрозување од другите култури и дека севкупниот ромски идентитет се наоѓа на распаке: каде и како понатаму? Други проценуваат дека благодарение на нивната упорност и издржливост, и покрај сите лутања и талкања, Ромите си ја зачувале својата автентичност. Не се претопиле и не исчезнале, укажува Амаду М'Бо и никојпат физички не се вкорениле во земјата каде што живеат! И доколку веќе не постои култура од втор ред, и доколку веќе секој народ, независно од неговата политичка, економска или бројна сила има право да се ослободи од секаква етничка или лингвистичка дискриминација, тогаш е природно да не може да се воспоставува хиерархија меѓу малцинските култури: можеби и најскромната култура да носи вистини кои и' се нужни на целата наша цивилизација. Во ова смисла, ромската култура одразува трајност и неподатливост на асимилација.

Но, каква е нивната етногенеза?

До скоро за нивното потекло се конструираа најразлични претпоставки. Факт кој внесе нова светлина во создавањето на нивното потекло беше изучувањето на нивниот јазик. Кон крајот на XVIII век, на научниците им појде од рака врз научна основа да го утврдат нивниот етногенетски корен. Франсоа де Во де Фолетие укажува дека граматиката и речникот на ромскиот јазик се блиски на граматиката и речникот на санскритот и живите јазици: кашмирскиот, хиндскиот, гударатскиот и непалскиот. Врз основа на овие проучувања, со сигурност е утврдено дека нивната древна татковина е Индија, но тоа не е достатно за да бидат дорасветлени нивното етничко потекло и група, општествената класа на која и' припаѓале, како и почетокот на нивните најрани миграции.

Де Фолетие доаѓа до заклучок дека за нивните први миграции на Запад има поточни податоци во два персиски текста во кои се мешаат историјата и

легендата. Божем, кон средината на X век, Хамза од Исхафан опишал доаѓање во Персија на 12.000 Зоти-музичари. Патем, Зотите уште ги именувалат и како Цати, Лули, Нури или Доми. Истата приказна, половина век подоцна, ја запишува и персискиот поет и хроничар Фирдуси, автор на Епот за краловите. Оваа приказна говори за многу Роми дојдени од Индија во Персија, познати како музичари и со одбојност кон земјоделството, податливи на номадски живот и ситни кражби.

Познатите ромисти Раде Ухлик и поетот Бранко В. Радичевиќ, ја поткрепуваат ова теза: „Треба да се побараат и да се најдат. Излет во дамината кој не е секогаш сигурен. Се симнува една по една кожа од непојаснетото. И многу појави ќе ни станат блиски и денешни“.

Постојат народи чие потекло до неодамна не беше утврдено. И за Циганите не се знаело од каде потекнуваат. Некои сметале дека се од Месопотамија, други тврделе дека потекнуваат од Египет, Нубија, Етиопија, и уште подалечни земји. Најпосле, во втората половина на минатиот век е решена и таа етнографско-историска загатка. Одгатката гласи: Циганите водат потекло од Индија!

Во текот на големите преселби на азиските народи, кои трасале со стотици години, дошло до големи судири на масите, особено на меѓата на жолтата и белата раса, на границите на Иран и Туран и соседните области. Брановите на инвазијата кога се насочиле кон југ, дошло до вознемирување и меѓу племињата на северна Индија. И малиот цигански народ се отцепил од својата заедница. Живеел на големата врата која води кон Индија, во подножјето на Памир („Покривот на светот“). Бидејќи не можеле да им се противстават на освојувачите, циганските племиња ја напуштиле својата татковина и тргнале во неизвесност. Персискиот поет Фирдуси, кој живеел околу 1000-тата година на новата ера во својата Шахнаме, го прикажува егзодусот на Циганите... Се разбира, тоа е поетско видување. Во тоа дело се говори за персискиот крал Бахрам Гура (V век на нашата ера), кој го замолил индискиот крал Шанкла да му испрати десетина илјади свирачи кои со песни и свирка ќе го утешат и развеселат неговиот народ кој живеел во голема сиромаштија. Наскоро Циганите

ќе станат неподнослив товар за Персија, која и инаку била сиромашна земја. Луриите постапно почнале да ја напуштаат. Нивниот крај станува трагичен. Според зборовите на поетот – им се придружиле на „дивите кучиња“ и на „волците“; талкале по царски друмови, плачкале по царски друмови, правеле безброј зулumi. И поетот Хамза ал Исхафани, кој живеел половина век пред Фирдуси, нема зборови за судбината на сиромашното циганско племе. Создадена е таканаречената „Лурска легенда“, која им е посветена на Циганите. И ден-денес постои голема покраина во Иран која се вика Луристан. Во неа живеат номадски племиња од цигански тип.

Оваа приказна денес се дополнува со егзактни лингвистички докази. Франсоа де Во де Фолетие укажува дека Ромите својот јазик во Персија го збогатиле со многу зборови кои подоцна ќе се забележат во сите европски дијалекти.

Така, низ голема несигурност и страдање, од Персија во две групи (според англискиот лингвист Џон Семпсон) тргнуваат: едните кон Запад и југо-исток, другите кон северозапад. Оваа, втората група, стигнува во Ерменија, под врвот на Арарат. Ерменија, раскрсница на три древни култури и трговски центри: Месопотамија, Елада и Мисир, била прекрасно место за овој обездомен народ. Оттука, од Ерменија, под притисок на туранските племиња, Циганите продолжиле уште по запад. Во беспатните предели на Курдистан и Анадолија, Циганите ја доживеале својата анабаза. Кон крајот на IX век тие веќе стигнале и во пределите на Византија и избиле на бреговите на Егејското Море: една компактна група се населува во јужните делови на Грција, на Пелопонез, поради што е наречен „Мал Египет“. За ова сведочат урнатините од некогашните цигански населби *џифтокастри*. Некаде кон XV век, големи цигански тајфи ја минуваат Босфорската Теснина и следејќи ја северозападната насока се населуваат сè до Балтикот и Англија, на запад до Шпанија, а оттука до Бразил и целиот хиспаноамерикански континент.

Бројни текстови, особено записите на оние кои оделе во Светата земја, ги поткрепуваат овие народи. Во многу од овие записи се говори, на пример,

АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

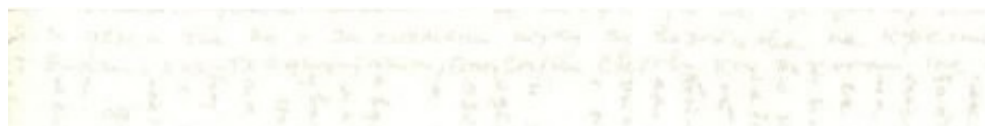
дека исповедале источни православни обреди, дека живееле како Арапите во ниски, црни шатори или во пештери. Се говори дека биле црни како Етиопјани, дека претежно се занимавале со препродажба на коњи, со вражање и пророкувања на судбината. Отпрво биле пагани. Доаѓајќи во Византија биле веднаш христијанизирани, но тој процес не течел ниту лесно ниту брзо, туку се одвивал низ меч и оган. Независно што биле христијанизирани, тие често му се навраќале на идолопоклонството. Одеде на долги ацилаци по светот.

Овој голем круг, кој започнува од нивната прататковина и се затвора до Кина, илјадниците километри минати низ вековите, го потврдуваат и социо-лингвистичките истражувања: насекаде каде што минувале, тие позајмувале од лексичкиот фонд на другите народи од Ерменците, Персијците, Арапите, Грците, и, зошто не и од Македонците?

Името Цигани, кое е претежно застапено во словенските и други јазици, се претпоставува дека доаѓа од Чангар. Тоа е име на индиски народ кој живее во Кашмир и чиј говор и денес се совпаѓа со јазикот на Циганите во Европа. Низ Европа за нив има и други имиња: Цан, Ценги, Наувара, Нут, Карачи, Зоти, Татари, Црнци и Сарацени! Нека претставува дури и богохулство оваа моја размисла – природно се наметнува прашањето: со оглед на раното населување на циганските племиња по бреговите на Медитеранот и Византија, да не би мисијата на браќата Кирил и Методиј меѓу Сарацените – да подразбира – меѓу Циганите?! Се разбира: една ваква теза е повеќе од храбра но, барем, нека се исклучи!

Зошто, меѓу другото, допуштаме ваква можност?

Според сите досегашни сознанија, името Сарацени не е сосема јасно и одгатнато. Според Птоломеј, името Сарацени му припаѓа на население кое живее на Синај и во западна и јужна Арабија! Етимолошки ова име се изведувало од арапскиот јазик што значи *источни* и се однесувало за некое скитничко племе во пустините на источна Арабија. Според наводите во ЕЛЗ (Загреб, 1969, том 5/615) „во нешто потесно, за нас вообичаено значење, С. се оние Арапи кои продирајќи од сев. Африка ги освоиле Малта, Сицилија, Корзика,

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО: еден бут – во грците

Срдинија, и Калабрија, пљачкајќи ги соседните земји сè до Алпите“. Патем, Птоломеј живее во вториот век од н.е. а персискиот епски поет Фирдуси, кој живеел пред околу еден милениум, во своето дело Шах Нама, говори за егзодусот на Циганите: персискиот крал Бахрам Гура, 420 г. н.е. го замолил индискиот крал Шанкал, да му испрати десетина илјади свирачи кои со песни и свирки ќе го утешат и развеселат неговиот народ кој живеел во голема сиромаштија. Индискиот крал се одзвал на оваа молба и му испратил племе именувано Лури – Цигани!

Колата – центар на циганското семејство:

во неа се сместени и лебот, и нажитот, и ножот...

Веќе рековме: истражувањата во областа на антропологијата и социо-лингвистиката докажаа дека Циганите имаат индоариевско потекло. При ова, сè уште не се утврдени докрај врските меѓу Циганите и разните етнички групи кои живеат во северозападна Индија. Номадската група Гадулија Лохари од Радастан се смета дека има многу сличности со циганските групи во Европа. Тие сличности видливи се, пред сè – во јазикот, во структурата на семејството, облеката, народното творештво, воопшто.

Гадулија значи – кола која се влече; лохар значи – ковач. Името на племето Гадулија Лохар би подразбирало номадски ковачи, ковачи-номади. Доколку веќе во Персија биле испратени 12.000 свирачи и пејачи, нормално е да биле пратени поцивилизирани тајфи, а такви биле точно овие ковачи-номади.

И колата која доаѓа во Европа, во основа е адаптиран технички препис на индиската гадулија: долга руда и страки за впрегнување добиток, растоки, прагови и она што ќе изненади: секоја кола, од левата и десната страна, има *браниши* или *литри*. На цигански јазик овие странични браниши се викаат – *лотри*! Лотрите, (кај нас – литрите) тркалата, биле украсувани. Зар еднаш сме се загледувале во колите на Циганите? Украсени со бронзени плочки. Секое циганско семејство на свој начин и според сопствен вкус ги украсувало лит-

рите. Најчесто тоа биле квадрати или ромбови, стилизирани цветови. Точно според овие украси се постигнувала и автентичноста на секоја кола.

Колата и кај Гадулија Лохари и кај нашите чергари е центар на семејството. Во колата е сместено целото богатство на семејството: и парите, и накитот, и лебот, и црвилото, и ножот! Колата е и семеен трезор и подвижна улица со повеќе занаети! И гинеколошка клиника и богомолна. Семејниот живот, значи, се одвива на колата, под колата и околу колата, и во зависност од временските карактеристики и поднебјето во кое живеат, се определува нивното скитање од место до место: штом настигнат дождовите престанува номадскиот живот кој трае околу осум месеци во годината. Скапо е платено животното искуство, па затоа и толку бавно се менуваат принципите на нивното живеење. Не остануваат долго во населбите кои ги посетуваат, не се задржуваат долго со селаните, па затоа и толку бавно ги менуваат и навиките: накитот, облеката, поттрижувањето и бричењето, начинот на исхраната, нивните обреди, раѓањата, женидбите, умирачките, си имаат еден, речиси, неменлив тек. Сепак, веков на кој му припаѓаме, побрзо од сè ги забрза и процесите на дехомогенизацијата и декултуризацијата и на номадите – чергари. Како да се зачува нивната културно-етничка посебност – е прашање на кое допрва треба да се одговори.

Циганот, независно каде живее, ја сонува својата прататковина

На Циганите им биле давани безброј имиња и им биле припишувани безброј особини кои не биле нивни. Во принцип – насекаде биле тешко прифатани. Тешки погроми и прогонства ги следеле низ вековите. Суеверието го правело своето: се зборувало дека прават магии, дека носат помории и чуми, дека усмртуваат деца... Црквата, феудалците – ширум Европа издавале наредби сите Цигани да бидат обесени или живи да се запалат кај ќе се најдат. Стотици илјади Цигани, тврдат Р. Ухлик и Бранко В. Радичевиќ, платиле со живот во средните векови на Европа. Така не настрадале и во налетот на дивите турански племиња. Тоа се најкрвавите денови во нивната историја.

Постапно ги губеле и навиките и обичаите. Настојувале да ги прикријат обележјата на својата раса. Се маскирале во сè она што не биле. Само за да живеат. Можеби прва им дала азил Марија Терезија, но под услов да ја обработуваат земјата, да посетуваат училишта, да служат војска, да го забораваат мајчиниот јазик и да не се занимаваат со свирење... Да се знае: во тешките мигови за племето и ден-денес, последен збор има *phuri daj*, или старата мајка. Требало сето тоа да се издржи, и, пак да се остане – свој!

Да се зачуваат обичаите, и јазикот, и сонот за некое дамнешно постоење... И тој сон стануваше сè потежок и поморничав, зашто не беше хранет со надеж за враќање... Нешто постоеше во дамнината, но тоа беше многу далеку... Сега постои само сознанието за бегството. Коњи и бегство! Живот пресоздаден во јурење и независност.

И уште дамнешните нивни божества Дел и Бенг, создатели на небото и на злото, биле посилен од Исуса и Мохамеда. Со амајли кои во потсвеста ја заменуваат силата на овие пагански божества, Циганот, независно од кој дел на земјата, и ден-денешен ја сонува својата прататковина во која никојпат, ниту тој ниту пак неговите идни поколенија, некогаш ќе се вратат. И независно од сè, независно од сите социјални и други погроми, циганскиот јазик опстојува. На тој јазик е напишано сосема малку. За тој јазик се цени дека претставува еден новонидиски идиом кој се развивал од средноидискиот јазик *пракрт*, сродство на *санскритот*. Се здобивал со заемки од персискиот јазик, подоцна од ерменскиот, по доаѓањето на Циганите на Балканот, на нивниот јазик во лексичка смисла назначено влијание имале и јазиците на Јужните Словени, на Грците, Романците, Унгарците.

За циганскиот јазик се тврди дека е од синтетичен тип со богата морфологија. Во тој јазик е зачуван членот, осум падежи, а нема инфинитив. Најверен на циганската јазична традиција остана чергарот. „Крстосува низ светот како човек без татковина“. Негов дом е – целиот свет: по нивјето, покрај бреговите, по пештерите и монтажните куќи, шаторите. Живеат на маргините во општеството, во несигурна егзистенција. Лесно и брзо се адаптираат, но нетрпели-

воста на средината кон нив е сè уште голема. Земјата во која доаѓаат бара ред и почитување на нејзините норми и во животот и во однесувањето, а Циганите, со сето свое минато, градат отпор кон сè што ја разурнува нивната личност.

Но, да се вратиме на јазикот.

Ѓулио Соравија, укажувајќи дека цел живот се расфрлани во дијаспора – нив ги обединува само нивното потекло. Доказ за тоа, според него, е нивниот јазик. Расцепкан на онолку дијалекти колку што има ромски групи на светот, тој заеднички јазик носи печат на патувањата и ги поврзува со нивната древна татковина Индија. Она што ги изненадило проучувачите на нивниот јазик е постојаноста на граматичките облици (слични на обличите на индоевропските јазици) кои се говорат и денес во Индија, како и основниот речник, кој, и покрај определени фонетски промени, содржи зборови кои постојат во хиндскиот, пенџапскиот и дардирскиот јазик. „Тоа не е чудно, вели Соравија, со векови живееле со народи со најразлични јазици и традиции, од кои позајмувале определени културни и лингвистички елементи. Но, доволно долго тие не се задржувале во тие земји за да бидат целосно асимилирани или до тој степен интегрирани за да го загубат својот идентитет“. И Циганот во Скопје и оној од Истанбул, Келн или Бразил ќе ви каже дека *прстен* на цигански се вели *angustri*, *коњ* – *grast*, *куќа* – *ker*, итн. итн.

Не сакаат војска и војниклак

Ром во превод значи човек! Тој човек повеќе од десет века талка од немило до недраго, во клешти помеѓу инстинктот да се зачува таков како што е, и реалноста постојано да се приспособува во услови на најпротивречни социјални средини, традиции, јазици... Човек со безброј имиња. Наведнат над купинштата ѓубре во големите градови или јунак на традиционалните карвани и патешествија полни со независности. Човек кој умее да калаисува, да кове метални предмети, што собира старо железо и стари партали, што свира на свадби, што го чека созревањето и берењето грозје, овошни плодови. Што

торбари, вража, крпири. Што ги учи мечките да покажуваат како се шминка момата, како се напнува и набелува, како летнува со момчето. Што чергари и врши ситни крајби. Ретко се решава и на убиства.

Досетлив. Со задоволство подлажува. Некои – сушат! Во Европа ги сметаат за неработници и бедници, скитници, продавачи и препродавачи по панаѓури и пазари, особено на коњи и „златни“ синџирчиња, минигушки, прстени. Не сакаат војска и војниклак, но со најдлабоки емоции им свират и пеат на оние кои одат во војска. Плетат кошници, метли, рогозини. Прават свончиња. Се занимаваат и со ситен криминал. Живеат во гета. Слободни – како птици. Пеат и глумат. Продавани се и како робје. Особено во Молдавија. Начелото и распределбата во таборот е единствен и автентичен демократски принцип: спечалените пари се делат рамноправно, независно кој колку се заложил и придонел во тоа. Болниот прима дел рамноправно со сите. Бабата ги чува внуците. Првин се мажи најстарата девојка. Невестата „мора“ да биде чиста, т.е. *невина*! Тоа е должна да го потврди најстарата жена во таборот: првата брачна ноќ „мора“ да покаже доказ: окрвавен чаршаф... Навечер сите мора да седнат покрај огнот. Ноќта се пречекува со егзотична волшебност на ромската песна и игра, исполнети со тага и со бесконечна сета.

Оралната традиција – извор на морални вредности

Размислувајќи за посебностите на номадската култура, М'Бо укажува дека оралната традиција, или усното предание, во голема мера придонесла за виталноста на африканските народи, за одржувањето на нивната духовна култура и достоинство. Во оваа смисла, оралната традиција и на ромската култура претставува јатка на опстојувањето, браник од тешките повреди што на Ромите можела да им ги нанесе историјата. Пренесувана со љубов од поколение на поколение, оралната традиција им овозможила на Ромите да си останат верни себеси. Затоа за Ромите денес се цени дека се еден од најпостојаните народи во поглед на етничките и естетските принципи; останувајќи верни себеси, со

ореол на легенда, останале автентичен народ и субјект на сопствената историја. Доколку судбината определила да се измени нивниот начин на живот – нивната орална традиција ќе остане и натаму извор на морални вредности, која, на целиот свет му говори за исклучително оригиналниот придонес.

Половина милион Роми – жртви на фашистичкиот терор

Денес се оперира со податок дека половина милион Роми станаа жртви на фашистичкиот терор. Депортирањето или интернирањето на секој Ром кој не можел да го докаже своето германско потекло, започнало оној час Хитлер кога доаѓа на чело на Германија, во 1933-тата. Д-р Ханс Глобе во 1936-тата изјавува дека „Ромите се туѓа крв, многу опасна за чистотијата на германската раса“. Во 1937-та бил донесен и закон според кој Ромите биле прогласени за „окоравени злосторници“. Во 1938-та продолжуваат масовните апсења и биле отворени специјални одделенија за Роми по концентрационите логори. Оние кои по некоја случајност останувале живи биле изложени на стерилизација! Според Мирјам Нович, три методи биле карактеристични за спроведување на геноцидот над Ромите: стерилизација, депортација и физичка ликвидација. Најчесто, како отворени колективни гробници на Ромите се спомнуваат Аушвиц, Бухенвалд, Треблинка, Мајданек... Историчарот Јозеф Тененбаум тврди дека биле ликвидирани најмалку 500.000 Роми, а Феликс Гранде афирмира заклучок дека во Втората светска војна, како жртви на фашистичката агресија, нацистите ликвидирале сразмерно повеќе Цигани и Евреи!

Песната – возвишена и трагична молитва, А колективното памтење – бесконечна тага

Гладни, на самиот раб помеѓу животот и смртта, мајките и татковците – Цигани, се собирале во групи и ги храбреле своите деца по логорите пеејќи

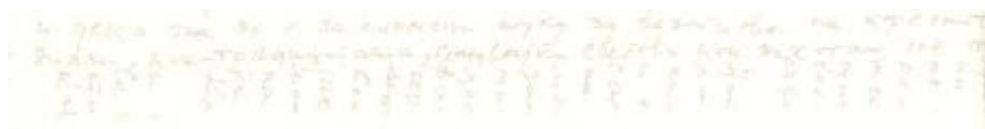
им, играјќи, веселејќи се. Во таа надреалност, најголемиот број меѓу нив умреле со песна на устата, изгорувале меѓу песната и надежта. Сличен феномен видовме и во многузначниот долготражен филм на Коле Манев „Тулгеш“, каде што македонските мајки ги видовме во улога на земски богородици: нивните браќа или мажи распнати како Исуси и оставени на голините на Грамос, Вичо и Кајмакчалан, а тие забрадени во црно – им пеат на децата за да ги оздрават, развеселат, за да им влезат надеж и верба! Сцени од самото битие на легендата и митот!

Песната и свирката на Циганите, надвор од сета егзотика и волшебност, надвор од сета автентичност и стереотипија, не можат да се замислат без нивниот толкувач, без нивниот интерпретатор. Тој ним им дава душа, тој во песната го става својот траен духовен печат и затоа, една и иста песна меѓу двајца или десет толкувачи е друга песна и друго доживување. Толкувачот се вградува себеси во песната: така таа станува возвишена и трагична молитва, оживотворена и страсна. Колективното памтење во песната е запишано како бесконечна тага. Каде се корените на таа тага? Тој вкус на жешка крв на усните?

На бреговите на Ганг, силно и убаво племе, надарено со песна, со темпераментно, хармонично и ритмично чувствување на животот и сеќавање на предците, пред околу 5.000 години ја започна својата бесконечна одисеја и се насели до кај Бог ја создаде земјата. Уметноста, значи, како што тоа убаво ќе го рече поетот Рајко Ѓуриќ, била причина за одисејата на Ромите.

Циганите пеејќи ја откриваат својата прататковина

На многу места, во инаку бесконечната историографска литература за походот на Александар Македонски, се говори за доаѓањето на големи толпи свирачи и пејачи од Индија во Персија, чија задача била да го развеселуваат народот... Повеќе, значи од 2.300 години трае и продолжува егзодусот на Ци-

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

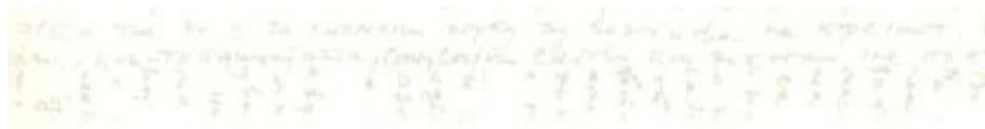
ганите, кои, играјќи и пеејќи, сè уште ја бараат својата прататковина. Од неа останале само траги низ генот.

Според легендата, душата на овој народ пуштила корење во скитањата: Бог за казна пуштил силен ветар кој ги распрснал и коњите, и реките, и колите, и луѓето. Кога стивнала бурата, луѓето погледнале околу себе и не верувале: се наоѓале расфрлани на незнајни места и меѓу непознати луѓе. Никој не знаел каде е нивната земја и дали воопшто постоела. Независно од сите вкоренети предрасуди, Ромите инспирирале многу уметници, а според мислењето на Р. Ѓурик, постојат и цели епохи кои биле во знак на овој народ: постојано прогонувани – прогонствата ја потиснувале свеста за нивното потекло и сèкавање на родниот крај, се затворале патиштата, исчезнувале трагите. Следеле бројни погроми.

Го зачувале својот јазик – сеесно што немале свое писмо. Многу народи имале и писмо, па сепак не го зачувале својот јазик. Изложени на безброј погроми, останале и без дом и без гроб. Победници над смртта! Затоа и немаат гробишта! Небаре никој уште не умрел, небаре сите се населиле во некој бесконечен живот.

Нивната раскошна дарба и суровиот живот ги научиле да не се откажуваат од своите навики, упорно да ја чуваат својата традиција и легенди. Нивната мелодија е украсена со обилни фигурации и орнаменти. Постои таканаречена циганска музичка скала, под што треба да се подразбере скала зголемена и пролонгирана за цели две секунди... Развиена им е усната литература, во која најпознати се лирските песни, баладите, приказните, сказните. Во расказите доминира мотивот за итриот Ѓуптин што умее да го надлаже и ѓаволот. Во бајките доминира белата змија со круна на главата, која се јавува час како пријател на Циганот, час – како ѓавол. Во македонското народно творештво бројни се мотивите на приказни во кои Циганот е претставен ту како лажго, ту како смешен цар, најчесто исмеан и немоќен.

Во нивното севкупно творештво доминираат символите на амајлијата – врската помеѓу оној што ја носи и силата што ја претставува: скарабеј, јазол, адаптиран крст, клуч; тапанот – објава на првобитниот звук и ритам на космо-

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО – еден брст – во срцето

сот кој психолошки го смалува отпорот на непријателот; коњот Шаман – сила на плодноста, гласник на громовите; јазолот – одврзувањето, ослободувањето. Многу религии го забрануваат неговото носење, но таа забрана Циганите не ја почитуваат:

– Кој ќе ми претскаже што ќе се случи утре?

Кој ќе ми го одврзе јазолот на шамичево?

Кој ќе ми го одврзе јазолот на душата што ми го врза?

(циганска балада)

Значаен символ е и купот: неисцрпен извор на изобилие, потоа дојката: десната – сонце, левата – месечина; долината е духовен пат, празна и отворена, исполнета со гробници. Нивин символ е и музиката: Кадмо, Орфеј, Озирис, Брахма. Питагорејците: музиката е благогласна на бројките и на космосот. Тоа се звучни бројки. Космосот е вечен концерт! Омилени симболи им се уште: колибата и колата, чеканот и наковалната. Да не говориме за – коњот. Колибата како засолниште на прогонетите, колата – како пат кој ги поврзува сонцето и месечината со земјата. Коњот – сонце впретнато во кола која шета низ ѕвездите, пријател на огнот, на земјата и на водата, минува со леснотија од ден во ноќ. Колата: цврсто пријателство во заедничката судбина, заеднички живот, верност. Колепката – мајчина утроба! Низ која се плови... Наковалната: жена на ковачот!

Ова не се сите – но се најчести меѓу символите застапени во циганското народно творештво, особено во нивната народна песна.

Во македонското народно творештво мотивот на Циганот е богато застапен

Животот на Циганите, сите белези на нивната душа, нешто за ова соопштивме и претходно, се достатна причина за еден спонтан интерес на творечкиот чин. Во македонското народно творештво, мотивот за Циганите е богато застапен: во приказните, во народните песни. Тоа се мошне богати асоцијации

кои поаѓаат од животот и настануваат крајно реалистички: час – снаодлив и итар. Мошне суптилно ја доловуваат богатата циганска психологија. Марко Цепенко и Кузман Шапкарев и во оваа област оставиле свој творечки печат.

Но, одразите на циганскиот живот, нивниот темперамент, нивната спонтаност и емотивен оган, биле мотив и на Пушкин, Толстој, Виктор Иго, Лорка, Горки, Хемингвеј, Сервантес, Борисав Станковиќ, Проспер Мериме, Ана Ахматова. Трагедијата на жената која го губи својот сакан, мудроста според која е подобро да се искрвави до смрт – отколку да не се послуша пораката на срцето; бедните и фрлени од животот, душата на еден народ, чии корења длабоко се врзале во судбината на скитањето, бунтовната природа на вљубениот кој љуби до нож и оган – ете тоа се мотивите кој најчесто се обработуваат. Најистакнатите шекспиролози откриваат големи тематски подрачја директно мотивирани од циганскиот живот: песната во „Како што милувате“, „Ромео и Јулија“, „Антонио и Клеопатра“, „Отело“... Шамичето што и го дава Отело на Дездемона е – цигански мотив.

Па сепак. Она што плени – тоа е циганската поезија. Ќе се задржиме на неколку нејзини аспекти.

Она што го барав од Бога – Бог ми го даде...

И одново ги повикуваме на припомош почитуваните Раде Ухлик и Бранко В. Радичевиќ. Тие соопштуваат дека песните на нивната циганска поезија „се кажувани“ „директно во перо“. Нив ги кажувале самите „пејачи“. Досетувајќи се, и, импровизирајќи. И без желба да ја запамтат песната и во кој и да е постојан облик да ја зачуваат... Се случувало еден поет да ја започне – друг да ја прифати и доразвие темата. Во песната нема епски широчини. Негрижа, миговен блесок, краток здив. Поретки се романсите и баладите. Ќе се насетат фабула, настан. Одеднаш сè се менува... Циганот – поет ја злоупотребува поетската слобода. Доколку веднаш не ја открие сопствената рима – тој ќе го

осакати зборот, така што песната станува неразбирлива... Обично „гурбет“ ја најавува песната, а тогаш место стихови ќе потече празно плаголење без каков и да е ритам. Но, тој тврди дека тоа е песна. Можеби тоа некогаш и да било песна. Гурбетот ја запамтил. Тој се присетува и прераскажува. А кога ќе погоди – почнува да пее или да рецитира. Меѓутоа, штом почувствува дека песната не е dostatно силна за да искаже определени чувства, тој на самото место ја „дотерува“. Некогаш – среќно, некогаш – ќе ја доразголи и доосиромаша. Неможен, напати, песната да ја допее, продолжува да ја раскажува со најобични зборови. Еве една покарактеристична песна на Циганите:

Молба

*Нема како тебе Господине Боже.
Помогни му на несреќниот Циган:
Целиот свет нека испокрка.
А ти, Боже, да надживееш сè.
И ум во главата
одново кога ќе го создаваш светот!*

И веднаш по оваа молба, Бог како да се вразумува: низ седумнаесет долги редови Циганот пак му се жали дека јаде само расол и дека нема никого кому да му се довери освен на Господ за да биде усреќен:

*Ме слушна Господ и убаво среќа ми даде:
шарен грав и месо со расол!*

Колку навидум обична, па сепак недостижна човекова среќа! Што треба друго да се додава за социјалниот животен статус на Циганите? Но, песните на Циганите знаат да остварат и неочекуван, напати жесток пресврт и во една спокојна, кроки поетска нарација. Точно тој пресврт ја води динамичната линија на поетскиот верс и ја прави оваа поезија едноставна до соголупање, но со исклучителни поетски валери:

*Она што го барав од Бога
Бог ми го даде,
Едно машко дете,*

леле во пазуви,
во пазуви, мајко,
леле на града,
во пазуви, на града
та право на – гробишта!

Меѓу централните мотиви на оралната поезија кај Циганите е Бог. Во неговата Божја севкупност, во неговата неограничена моќ, Циганот открива и пријател, и другар, и сосед, и близок... На Бога му се обраќа да го извести дека јаде само расол зашто нема што друго да јаде и ќе замоли да му даде зелка со месо! Кому да му се обрати Циганот на друг освен на Бога кога веќе нема пари, нема среќа, куќарката му е две педи, жена му го напуштила, а татко му не го жали?

Што да правам? Да се удавам?
Леле, сонце, што во мене гледаш,
и тебе јадовите мои
не можам да ти ги доверам.

Ме слушна Бог и ме усреќи:
со шарен грав и месо во зелка.

Циганот на Бога ќе му се обрати и како на моќен пријател да го заштити од смртта која му се наближува, напати, таа молба ќе прерасне и во иронија за залудноста и на Божјата помош:

Што барав од Бога ми даде.
Машко дете, леле во пазува,
во пазуви, мајко, на гради,
во пазуви, на гради
па право на гробишта.

Бог, значи, му е најблискиот пријател на Циганот, единствен на кој тој може да му се довери и единствен со кого може да се разбере. На Господ може да му се каже отворено сè, со него може да се кара, може да му се префрли за многу нешта... Близкоста меѓу Циганот и Бога ги брише сите граници. Се

случува Циганот дури да си поигрува со Бога, да го обеспредметува: нарицанот во Циганот да стои повисоко над илузиите за Бога:

Симне се, Боже, на земјата
и погледни ја оваа убавина.
Стојам млад меѓу копите:
Црното злато на мојата кожа
Жолто и црно. Бело и црно.
Погледни, Господи, и поклони ми се.
Поранив и брзам кон својата девојка,
ќе се оженам за најцрната убавица,
погледај ме, Боже, и – поклони ми се.

Многу често во оваа поезија се хули, се вика по Бога. Бог на Циганот сепак му е најблизок другар, брат, сосед, пријател. И Циганот го почувува Бога: ти, горе од небесата не можеш да го видиш она што јас го гледам тука, на земјата; долу на земјата не е како на небесата; горе нема толку талкања и поигрувања со човека, затоа симни се, а кога ќе се измориш – испиј едно пиво и одново вознеси се! Бог е нивни, Бог е на Циганите. Нивни е уште откако бил дете. Бог е и сосед и сопатник, и љубовица, и инаетчија. Бог е и заборавен човек кој не сакајќи греша...

Не казнувај, Боже, никого
мене како што ме казни:
Врз' ми:
земја црна, трева зелена...

И што понатаму? Имам жена и четири деца – и сега можам спокојно да умрам. Но, децата претходно треба да израснат низ посонки, низ успивни:

Распнав лулка под сливата
и добро му е на детето...

Ситно врне, ќе го избеава,
лисјето паѓа – ќе го покрие,

*козата мише – ќе го надон,
ветар ќе подувне – ќе го заспие.*

*Спиј ми сине, мирно спиј,
слушај мајка и не плачи...*

Бог е оној на кој целосно може да му се довери циганската судбина. Од него се бара да спушти мрак за сите а за Циганот – месечина, за тој секогаш да гледа а него никој: за да тргне во кражба! Циганот без формалности говори со Бога, без етикеции. Циганот и Бог се на „ТИ“:

*Слушаи ли Боже
што ти кажувам:
јас секогаш други лажам
па и доколку сум излажал
– тебе не сум те излажал!*

Одлично се разбираат Бог и Циганот: „Јас лажам – ти молчиш, слушам – а ти молчиш. Дај Боже да умре оној што лаже...“

Бог е оној кој ги слуша жалбите на Циганот за лошата жена, за болниот коњ, за испокришената кола. На Бога му се префрла што гледа рамнодушно Циганот дури се кара со газдата наместо да му помогне. Бог треба да биде молен за ситни и едноставни нешта, за оние работи што ги имаат сите – освен Циганот: здравје, на пладни да руча, навечер да си легне. Меѓутоа: Циганот е и посебен човек: украде коњ, му ја грабнал жената на другиот и сега, зар поради тоа – тој не смее да се напије црно вино?

И има длабок човечки сон, една човечка исповед: Бог да му даде црн коњ и ам кован од никел кој да се сјај. И да му даде кола, колата да биде жолта, здрава наружана, нашарана и со железо искована. И еден покрив за козата од трска да му даде, да лее од небесата а тој, Циганот, гласно да запее. И уште: два коња да му даде, а коњчињата да се белни, да се сјајни и да имаат голема грива...

И затоа: пијте и јадете! Но не заборавајте на Бога! Наш бил и наш ќе биде, со нас бил уште кога бил дете! Браќа: бидете заедно сите, живејте во љубов и слога! Бог не сака да чуе за колежи но, доколку некој и згреша – Бог е наш!

***Робијата се одолжи како опустошено небо
кое нема ни мирис ни боја
и кое самото себеси се изело од глад...***

Вториот тематски круг на циганската народна поезија е – робијата, сестра на циганската младост, судбина на нивниот живот, закон на нивната крв: „да кога се опаметив – робијата се одолжи како опустошено небо, кое нема ни мирис ни боја, и кое самото себеси се изело од глад!“

Циганската песна робијата ја претставува како дребен синцир, бесконечно долг, напати – десетици и десетици години: кога се опаметив плачеше мојот грб, плачеа монте раце и низ ребрата поигруваше срцето – како сув лист на есенска вејка.

Тоа е циганската песна: робијата е од ситен синцир, и не толку ситен туку што е – студен! Долги експликации парафразираат и најситен детаљ сврзан со судбината на затворникот. Тоа се обраќања кон жена, кон љубена, кон сестра и кон мајка, напати и кон – Бога:

*Пушти ја Боже својата голема сила,
ангелите крилати, светците мустакли,
вооружи ги со гром и со меч од пламен
и дај му на твојот предводник клуч од сите катанци,
на робија сум веќе десет години.*

*Прати го сонцето да ги стопи монте окови...
Што е бре тоа за тебе, Господи?*

Како може Бог да гледа мирно на седумтемина во ќелија: седум плача извишени до небото, седум таги како големи планини? Зашто не дојде тој со своите седумдесет илјади клучеви за да ги отвори вратите на робијата:

*Седум мракони ќе трчаат по друмовите
и ќе го воспитуваат твоето име...*

Покрај обраќањето кон Бога и кон мајка, Циганот најчесто и со чувство на апсолутно право им се обраќа и на своите вљубени: Бандара, Вунѓа...

Ах мори Вунѓо
 ќе се обесам горе, на дрвото,
 на зелена гранка.

...
 Доколку не молиш
 над тебе нека се струполат
 овие големи небеса,
 доколку не молиш –
 дај Боже дојката да ти се исуши...

Да се сонува црвена боја – значи робија! И затоа: зошто ме прати, курво
 низаедна, да крадам ждребе и кокошки? Да вршам прелуба над туѓа жена,
 да ѝ го убијам момчето? Тие мали големи ситниши во крвта на Циганот се
 населени од искони: во својата сопствена крв тој го носи и огнот на љубовта и
 студот на ситните синцири на робијата и ќелијата.

... Ќе го извадам ножот од лебот
 ќе го избришам од трошките
 и ќе те погодам право – во срцето?

Наредната тема на поезијата на Циганите се тие самите: децата и месечината,
 колата и наковалната, ѕвездите и коњите, убавиците и – смртта: ама била
 убава – умот да ти застане! Кога ја виделе – земјата ја бакнувале и тревата што
 таа ги допрела во својот од. Качи ја в кола и – само терај!: Коњите се крадени
 а кокошките – посребрени.

Само – терај! Доколку одново се заскита во пределите на робијата – дојките
 да ти се исушат ако не молиш! Ваква лоша клетва: таа да биде жива,
 а поколенијата да ѝ се сушат влегува во самата суштина, во самото битие и
 смисла на љубовта! Само терај!

Со кого Циганот толку искрено да поразговара доколку не со првеното
 ждребе? Го гледа, го милува и гали за јадовите сопствени да му ги соопшти:
 паси, паси – каде што минавме ние ќе изникне цвеќе, а гранките ќе ни држат
 сенка. Тој има шест ждребиња, но како нисдно да нема: две ќе продаде за да

има за да се развесели, другите две, пак, ќе ги продаде за да си ја закопа жената,
 и ќе му останат уште две за продавање: ќе си најде нова жена, но што ќе прави – без ждребиња:

друмовите ќе админуваат
 а јас ќе стојам...

Љубовта на Циганот е нешто што не згаснува: некој и доколку умре – мора да се сфати дека над него стои и нешто повисоко: Вунѓа – не може да заспи
 зашто ја слуша неговата песна:

Двете дојки ги оставив
 на два рида...
 Мојата утроба го јаде друмот
 по кој замина...

А тој: кога ќе ги види нејзините дојки – заборава на ждребето, на коњите...
 И бега од денот да не поцрни од него, па се наметнува со мрак како со
 најтопла облека:

Добро утро, убавице!
 За твоето око што е илјадарка?
 За твоите гради десет години ќе пешачам!
 За твоите усни ќе заборавам да зборувам!
 За твоите бедра што с – робија?

Добро утро, убавице!
 За твоето око што е илјадарка?
 Качи се на зеленото коњче и потерај го во галоп!
 Јас во шумата те чекам.
 Со черга народени деца.
 Со славен и зумбули,
 постела ќе ти е мојава снага,
 перница – моево рамо.
 Добро утро убавице!

*Ако не дојдеш – ќе го извадам ножот од лебот,
 ќе го избришам од трошките
 и ќе те прободам право во – срцето...*

Ете ги Лорка, Пушкин, Шекспир...

Стравот од напуштањето на младата на својот дом е присутен во многу песни: кривката и плашлива душа на дете кое треба да се раздели од домашните, нема кому да му се обрати освен на Бога; пушти Боже, голема – луѓа, луѓа од ветришта за да не можат да стигнат сватовите. И за да не можат да стигнат сватовите и за да не можат потоа да се вратат.

И меѓу песните, се изделува како вистински лирски медалјон, познатата
Циганска невеста

*Ој невесто честита,
 висока си како свеќа,
 Ој невесто честита,*

ставата ти е како црква...

Таа невеста претходно била девојка, а на девојката најмногу ѝ прилепа да биде роза: роза ѝ расте под прозорецот, дојки ѝ растат под кошулата, ќе ја скине розата и ќе ја стави в пазуви. Момчето нека ја бара и за да ја најде – ќе мора да ја распетла кошулата на девојката!

Така по вљубениот, особено кога тој ќе ја изневери, прераснува во вистинска творечка креација:

*Коњски копита пеат љубовна песна
 но мене не ме спомнуваат.*

Попусто шаренеат дарови врз трпезата од неговите гради...

Друга жена денес ја вади „студената змија на љубовта, зелената змија на љубовта. Таа змија со студени очи никогаш не заспила, а се пресоздава во отровен заб на омраза. Што ѝ останува на навредената девојка освен да ѝ се предаде на играта, зашто во меѓувреме ѝ умрел татко ѝ, на оној што ѝ соопштува за неговата смрт – ќе му рече:

*Слушај ти белe меѓу црните,
 ако умира – нека умира,
 ако умрел – себеси умрел,
 јас не можам да ја прекинам играта!*

Што значи таткото наспроти занесот, вистината и предноста – наспроти крвта? Играта не е конечна, не е предна... Играта трае колку што трае и патот на коњот и на коњаникот: далеку, патуваат, далеку. И капка вода коњот не е напиен:

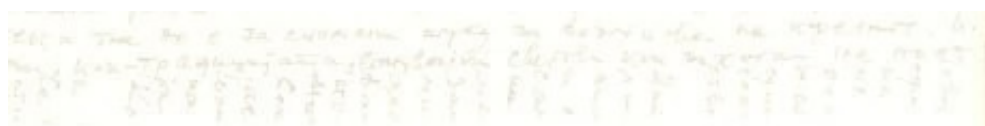
*Ајде коњче зад оној брег
 – белиот шатор на убавицата.
 Длабок бунар и златна зоб
 јади до – ѕвездите!*

Кога ќе стигнат – љубената сама ќе забележи: коњ дорија и фута за неа со злато навезана! Не случајно: а Циганот живеел во некое поинакво време: не како некогаш. Денес коњите се големи а фустаните – кратки...

**Да скиташ. Никогаш да не занокниш во исто место,
 никогаш двапати не ќе се напиеш од еден извор...**

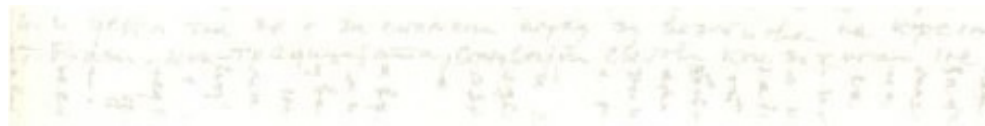
Причините зошто и како Циганите ја напуштиле Индија се предмет на безброј легенди. Низ сите нив се пробиени и повеќе факти: војната која ги присилила Циганите да ја напуштат татковината, името на нивната прататковина, правецот на нивните движења. Во сите нив централна идеја се проколувањата и надежта. Проколуват е целиот цигански народ: вечно да скиташ; никогаш да не занокниш во исто место; никогаш двапати да не се напиеш од еден извор...

На тој долг пат низ вековите, единствената „книга“ што ја понеле со себе Циганите бил нивниот јазик. „Во тој јазик е зачувана нивната колективна меморија и сведоштвото за нивните погледи кон светот“. Нивниот јазик е попис на целата материјална и духовна култура на која некогаш ѝ припаѓале. Со секојдневната употреба циганскиот јазик го надживеал текот на времето и станал клуч кој ги отвора невидливите врати на минатото.

АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

За разлика од Арапите и Кинезите, за разлика од Словените и балканските народи, Индијците, според Ц. Пандит Нехру немаат некој позначаен однос кон нивната историја. Можеби во овој факт треба да се побара причината зашто ниту еден древен индиски запис не ги спомнува Циганите. Во „Махабхарата“ се говори за некој народ Ромаках, но научниците со сигурност не можат да тврдат дека се работи за Циганите. Арабистот Јан де Гое е уверен дека предците на Циганите биле Цатите, денес селска каста која живее и во Пакистан. Епосот Шах Нама на персискиот поет Фирдуси, како и податоците кај Хамза од Исхафан, говорат во прилог дека во 420 година 12.000 музичари – од племето Лури, на повик на персискиот шах Бахрам Гура, биле испратени од Индија во Персија. Се говори, исто така, за бројни воени зафати и упади во областа на Синд и Кхорасан, Индија, од каде што завојувачите повеле голем број војни, занаетчи, градители. Точно овие би биле првичните преселби на Циганите од областа на Синд и Кхорасан во Индија. Историските извори, исто така, причините за преселбите на Циганите ги гледаат и во нападите на Цингис Кан, чии орди ја опустошиле Средна Азија. Некои научници тврдат дека точно во ова време Циганите ја напуштиле Индија. И нападите на Тамурлан предизвикале масовни преселби на Циганите. Некои научници одат до таму што тврдат дека првите преселби на Циганите од нивната прататковина Индија треба да се побараат во големата свадба на македонските војници во Суза, 324 г. пр.н.е. Среќното враќање на Александар Македонски во Суза било прославно со еден единствен празник, на кој Александар со сопствен пример покажал на кој начин го замислува мешањето на Македонците со Персијците: тоа е знаменитата свадба во Суза, кога покрај него биле венчани и неговите 80 хетери (пријатели и другари на кралот) со угледни Иранки. Истиот ден, официјално со своите ирански конкубини биле оженети и повеќе од 10.000 македонски војници. Свадбата траела со денови, со раскошни дарови и со незапомнати свирки и песни што ги изведувале свирачите и пејачите кои за тој повод биле собрани во Суза. Заедно со војските на Александар Македонски кон Персискиот Залив, а потоа по Тигар и Еуфрат, надолу се спуштиле и Циганите. Историската наука внимателно ги испитува сите овие факти.

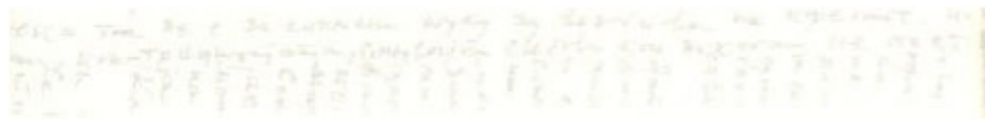
ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО: еден брџ – во својето

Циганите никојпат не ги загубиле сосема своите заеднички белези: начинот на живот, јазикот, традициите врз кои се темели нивната етничка свест. Доколку веќе не биле вешти за земјоделски работи – никој не ја негира нивната вештина како ковачи, свирачи и пејачи, акробати, дресери на животни, луѓе посветени на враќањето и на магијата.

Скитајќи по светот – тие не оставале позначајни траги. Низ мракот на вековите, како знаци на нивниот долг и мачен пат, врз нивниот јазик како судбински амулети се лепеле зборови од јазиците на оние народи со кои стапувале во врска: Ерменците, Турците, Грците, Македонците.

Нивниот вегетативен, пасивен облик на опстанок, ги направил празноверни, робови на далечната традиција. Со векови живееле во крвна јазична и обичајна заедница. Нивната гадулија, или покриена кола, била единствен дом за две или повеќе генерации и тој племенски живот тие го именувале *цара*, или черга. Во таа нивна *цара* настапувале раните цигански бракови поврзани со блиско сродство. Рајко Гуриќ би рекол: „Тие се иста крв, исти очи, иста душа, еден мев и една среќа“. Повеќе цари прават *вица*, или лоза, семејно стебло. Доколку *цара* како заедница ги собира браќата, *вица* се браќата и нивните потомства, *прстите од иста рака*. *Баривица*, или голема лоза, се прстите на двете раце – проширена патријархална заедница, составена од повеќе такви заедници. Кога ќе се здружат две или повеќе *баривници* се формира племенска група од над сто черги! Но надворешните услови и причини не дозволуваат нивно големо групирање: група Цигани задоволува едно определено подрачје, една определена заедница со производи. Големите групи би овозможиле силна конкуренција, зашто доаѓа до поголема понуда од побарувачката. Би си оделе сами против себеси. Економските закони ги принудиле да живеат во покамерни номадски заедници. Тој живот, барем за Циганите, се покажал за похармоничен, поидилчен. Полесно на овој начин се совладуваат и редот и мирот во населбата каде што ќе заседнат.

Во циганскиот јазик нема збор за „*мам*“ и за „*браќа, семејство*“. Ваква инкарнација на животната судбина со зборот – навистина е нешто волшебено и свето! Еден единствен факт кој е достатен за огромна социо-лингвистичка студија и

АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

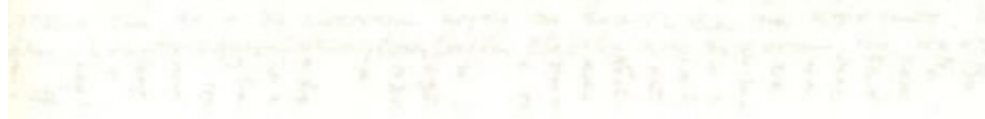
анализа! Затоа тие немаат однос кон времето, немаат смисла за историска перспектива, затоа „се дават во плитоци!“ Нивната власт е традиционална и харизматска: бароманушот (голем човек со неговиот сребрен и изгравирен *сем'и*, симбол од пет ритуални фигури: томахава, сонце, месечина, ѕвезда и крст, и сребрено јаболко на врвот – е замена за сите правно-историски феномени на државниот израз! Доколку веќе наречници ја определуваат судбината на детето – кралицата Капали им ткае кошула на добра среќа, им подарува црвени марами на децата и црвени конци околу рачињата за да ги чуваат тие во наредните 999 години, кога одново ќе се појави гигантската птица Чарани, претходно проголтана од големиот оган, и ќе се појави точно од пепелта – како Феникс! Затоа новороденото прво нека ја испица десната дојка! Десната дојка стои на убавата страна, на десно колсно иска клечи и невестата, момчето на лева, и свртени лице в лице.

Кај поетите и Циганите детството никогаш не завршува

Мајката-Циганка, распнала лулка на гранки под сливата и на детето му е многу добро...: дождот врне – ќе го измие, лисје ќе слета – ќе го покрие, коза ќе наmine – ќе го падон, ветар ќе дувне – ќе го полула...

Доколку пак поради нешто е вознемирено, ќе долета Бибијака: преубава, не зборува, не јаде, не пие, блеска како да е од злато. Таа ќе го оздрави детето, таа ќе му донесе убав сон. Потоа ќе дојде Ѓурѓовден, ќе го заколат јагнето и свртени сите кон сонцето ќе запеат: „Ах, што било мило пијан да си на Ѓурѓовден...“ Така ќе одминуваат векови сами под ѕвездите, под месечината, покрај огнот и со гитарата.

Многу што е напишано и за поетите и за Циганите. Меѓу другото, е речено дека поетот е личност која се разликува од другите според тоа што неговото детство никогаш не завршува! Цел живот има нешто детско во себеси... Детето е заклучено во свеста на поетот во златна одаја со тајни клучеви... Поезијата доаѓа кај поетот за да го продолжи неговото детство, неговата неви-

ЈА ВИК ЗА СЕМИЈАТА И ЗА НЕБОТО: еден брут – во срцето

ност... Читајќи и учејќи за Циганите, јас многу блискост откривам во душата на поетот да се чувствува и да здогледува и отаде ѕвездите, смисла на сè минливо да му се стави печат на голема болка и тага. Мокна заблуда, би рекол Лорка и одново ќе застане да гледа месечина како влегува низ прозорец и се крие во сонот на детето, месечина како влегува во ковачницата и стои како зрел плод над усвитеното железо на наковалната...

Сето ова си има една голема смисла. Доколку не би било така, не би можело да се најде валиден одговор за фактот зошто значаен дел на литературата на романтизмот беше обземен од циганските мотиви, зошто Виктор Иго и Проспер Мериме, Шарл Бодлер и Теофил Готје, зошто Пушкин и Лорка, зошто Шекспир или Валтер Скот, Пикасо или Мартиноски, Пабло Сарасате и Франц Лист, Беджих Сметана и Јохан Штраус, Жорж Бизе и Бела Барток, зошто, значи, една долга листа, исклучителна листа од сите подрачја на творештвото била опседната од циганската духовна мистерија, од нивната немирна крв, од волшебствата на нивната исконска љубов.

Непосредно со оној „нормален“ живот со векови, се одвива и еден поинаков живот на самите маргини на градовите, околу ѓубриштата. Тој живот има исти сниската како нашите, исти желби и љубов, исти права, исти опасности, надежи и очај. Во живот – на самиот раб на физичката егзистенција.

Секој Циган води два паралелни живота: секој во друга реалност. Првиот – нивната циганска судбина: живот по патиштата, шатори и беда; другиот живот: оние кои полска се доближуваат до нас и живеат како нас.

Низ целата историја Циганите биле прогонуван народ. Тие биле „виновници“ за чумата и за сите помории на средните векови, па биле горени на клади; тие му пречеа поради којзнае што и на нацизмот – па 500.000 меѓу нив завршија во логорите.

Тие кои немаат ни една и имаат најмногу татковини од сите народи, сè уште живеат со безброј предрасуди кои им нанесле толку многу страдања и патила. Ќе биде збогатен животот и наш и нивни во едно порамноправно братство и без живот во гета.

„СВЕТАТА ЗЕМЈА НА ЗБОРОТ“ – АНТОЛОГИЈА НА ЈИДИШ-ПОЕЗИЈАТА

I. ВОВЕД

Предавајќи му го овој ракопис на македонскиот читател, најблиску до она што сакам да го кажам е она што при еден сличен повод веќе го кажа господи-
ниот Шарл Добжински, француски поет и преведувач на јидиш-поезија, автор на исклучително значајната антологија на јидиш-поезијата „Отледало на еден народ“, на француски јазик:

„Овој труд е плод на долга страст, на систематска истражувачка работа и на моите лични откритија. Чуден потфат во кој се ангажирав не без компас, но со чувство дека никогаш не ќе можам да стигнам до целта, како алпинист на кој планината постојано му ги крие новите врвови. Мислев дека бликам кон остров во океан. Наидов на архипелаг. Уште повеќе: на еден широк континент, кој тешко можеше да се ограничува и чија топографија постојано ми поставу-
ваше замки и изненадувања.“

На ова метафорично и инспиративно толкување не би имало што да му се доладе; за жал, кога станува збор за мојот приод, јас сум осиромашен за оној дел кој се однесува на прашањето за „моите лични откритија“: не само поради тоа што не сум упатен во јидиш-јазикот, туку во многу нешта јас сè уште не се чувствувам доволно упатен и во историјата на еврејството и, особено, во јидиш-литературата. Сè што е направено – е направено со исклучителна љубов и со уште поголема страст. Се разбира: тоа не е dostatно за да биде човек ис-
цело задоволен, и уште да рече: го направив она што го сакам! Ова последново би требало да се замени со: го направив она што можев, свесен, при тоа, дека можело и може да се направи уште повеќе, но во поинакви услови.

Од причини кои не се ниту естетски ниту етички, непосредно инфор-
мирање за духовните посебности и духовниот придонес на еврејската цивили-
зација низ вековите, кај нас, во Македонија – нема. Кога станува збор за
Македонија – такви обиди не постојат и во Израел. И вината и загубата од тоа
е заслужена. На прсти можат да се набројат благородните и чесни напори во
оваа смисла, остварени, пред сè, во областа на историографските истражу-
вања. Поцелосни и посуптилни зафати во оваа смисла и немало. Овие окол-
ности не малку ја усложнуваа работата над оваа антологија.

Поривот да се погледа и отаде видливото; да се допре, барем во сон, прав-
та на големите духовни одисеи на еден народ; да се прошега низ пределот во
кој сонувале пророци и свездочатци; да се насети возвишеноста на еден од
големите проломи кога се раѓала човековата историја; да се наслуша ехото
на ужасните крикови на потомствата – ете, тој и таков порив, во случајов, ја
предопредели и мојата одисеја.

Но и нешто друго: мене долго и постојано ме прогонуваше и сè уште
ме прогонува непојаснет страв од сенките на предестинацијата! Августин,
Лутер, Калвин, секогаш кога размислувале на оваа тема пред себе како да ја
имале судбината и на еврејскиот и на македонскиот народ. Барем – до вчера.
Ме обземаше и сè уште ме обзема тој страв, потсвесно се насели тој во мене и
ништо тука не значи човековиот свесен отпор кон него. Од друга страна, чув-
ството дека живееме на огништата на Фригите, на Пајонците, на древните Ма-
кедонци; чувството дека шетаеме низ дворовите на нивните домови, чувството
дека ги ораме истите – и нивните и наши ниви; можеби, во некое далечно
ехо, ние ги позајмуваме дури и нивните гласови, нивните напеви и крикови;
во некој далечен одзив, можеби, глаголиме и некои нивни синтагми... Сето
тоа, значи, и многу други нешта, ме врзаа зад оваа идеја и по многу години
работа – таа антологија на јидиш-поезијата, веќе е во рацете на македонскиот
читател. Во некои од тие метафори, во бројните човекови судбини оковани на
овие страници, не е тешко да се препознаат и нашите подиректни и далечни
предци кои доаѓале во посредни или во најнепосредни допири и со судбината
на еврејските потомства.

Слична, а во многу нешта и идентична судбина ги поврзува еврејскиот и македонскиот народ: Македонија е меѓу првите татковини на еврејскиот народ по разурнувањето на Првиот ерусалимски храм, уште во шестиот век пред новата ера! Да не говориме за Александар Македонски и апостол Павле, да не говориме за идентичните прогони во времето на римското и отоманското владеење и сè – до вчера! Во 1948, ООН во ист ден решаваше за независноста на Израел и за македонската национална револуција во Егејска Македонија!

Пред дваесет и пет години, Оскар Давичо, учествувајќи на симпозиумот на Струшките вечери на поезијата, се заложи за поглед според кој оваа меѓународна манифестација треба да прераснува во современ антивавилон. При тоа, тој се повика и на поетот Х. Лејвик, јидиш-поет, и ја цитираше неговата песна „По патиштата во Сибир“. Повеќето присутни кои го следвме неговото инспиративно кажување првпат се соочивме со поимот *јидиш-литература*, односно *јидиш-поезија*. За мене тоа беше апсолутно непознат и нов поим.

Ова беше директниот повод да се заинтересирам за јидиш-поезијата. Подоцна, онака како што доаѓав до повеќе и покомпетентни сознанија за овој јазик и литература – така во мене сè повеќе созреваше и идејата за превод на еден избор од оваа поезија и на македонски јазик. Голема помош во ова ми даваше Оскар Давичо, а потоа и Данило Киш, кој ме упати на Шарл Добжински, еден од најкомпетентните познавачи на оваа поезија, потоа: Давид Албахари, Арон Аса, и пред сè – Еутен Вербер. Вербер подготвуваше и варијанта на Талмуд за превод на македонски јазик: основата требаше да остане од варијантата на Талмудот на српскохрватски јазик што ја подготви тој, *проширена со Seder Kodashim* или за *Жртвите* и *Seder Moed* или за *Празниците*. Неговото одлично познавање и на библискиот-еврејски и на германскиот му обезбедија репутација на компетентен познавач и на јидиш-литературата. Неговата директна припомош и во komponирањето на оваа антологија, и во појаснувањата на определени толкувања на поимите од еврејската историја како и неговите сутествни за препејувањето на оваа поезија – се ненадоместливи, непроценливи. Така започна мојата голема одисеја низ јидишот.

Од друга страна: барем што се однесува до Македонија – ние сè уште немаме упатени познавачи и толкувачи на јидиш-јазикот. Стануваше сè појасно дека оваа идеја ќе може да се реализира единствено преку втора рака: во претпоставка и да не се поставуваше прашањето сврзано со познавањето на јидиш-јазикот – би се отворила уште поголема бездна: како да се дојде до јидиш-оригиналот расфрлан низ светот?

Колку јас сум упатен: сè уште не постои антологија на еврејската поезија на јидиш-јазикот. Но, заедно со ова до скоро не постоеа и валидни критичко-естетски оценки за карактерот и вредностите на оваа поезија. Сепак, благодарейќи на антологискиот избор на оваа поезија што го приредија Irving Howe и Eliezer Greenberg под наслов *A Treasury of Yiddish Poetry*, New York во 1976, потоа: *The Penguin Book of Modern Yiddish Verse* 1987, приредена од Irving Howe, Ruth R. Wisse и Khone Shmeruk, и, особено: *Le miroir d'un peuple* од Charles Dobzynski, кое како второ издание излезе во 1987, ed. du Seuil, во редакција на Шарл Добжински – веќе имавме в раце крајно компетентни и високо естетски инструкции. Покрај ова, благодарейќи на исклучителната припомош на критичарот и есеист В. Огњев, дојдов и до многу корисни преводи од јидиш поезијата и на руски јазик. За жал, поголемиот дел од овој избор на руски јазик не беше од голема припомош поради познатиот идеолошки терор, кој целата суштина и естетика на оваа поезија и како избор и како дополнителни интервенции при прпевоот беше ги свел на проширни идеолошки транспаренти. Низ споредби на многу од овие текстови со преведените варијанти на англиски или француски јазик убаво се виде целата таа злоупотреба. Не смеам да ја заобиколам и огромната припомош која ми беше сутерирана и од страна на Институтот за еврејска литература, Тел Авив.

По сето ова имавме веќе убави основи за поголема надеж: располагавме со одличен компаративен материјал на јидиш-поезијата, преведена на повеќе јазици. Ни остануваше низ споредби на тие преводи да дојдеме до една можна, помакедончена варијанта на таа поезија. Таа обемна и комплексна работа, во голема инспирација, ја извршија госпоѓа Маргарита Псалтирова-Јовановиќ, проф. Милена Цекова и Ленче Забазноска, кои преведоа одделни партии

од англиски, француски и руски јазик. Нивните преводи низ споредувања ги откриваа сите специфики на оваа поезија, но ги откриваа и пристапите кон оваа поезија од страна на нејзините познавачи и толкувачи во светот. Подготвувајќи ја антологијата на јидиш-поезијата, дојдов до заклучок во име на богатиот духовен континуитет на еврејскиот народ, дека би било апсолутно комплементарно доколку и паралелно со ова се пристапи и кон подготовка на антологија на современата еврејска поезија која се пишува на поновиот еврејски – библиски јазик. За среќа, тука проблемите беа многу поедноставни.

***Спротивно на патиштата на провидението
– патиштата на преводот не се достапни***

Подготвувајќи ја антологијата на оваа поезија, се определив сите песни во врзан стих кон влегуваат во овој избор да ги препее поетот Михаил Ренцов. Тој тоа го направи исклучително успешно, со сиот порив на голем творец и со сета дарба Господ што му ја дал. Тоа најдобро ќе се види на страниците на оваа антологија. Уште да назначиме дека македонското издание на оваа антологија ги обединува сите најзначајни извори и изданија кои воопшто на оваа тема се презентирани досега во светот: „Јас никогаш не научив да преведувам. Преведувањето ме научи да живеам во јидишлендот, да истражувам и да препознавам, да го надминам секојдневниот говор, за да го заменам со сите замисли и сите реалности кои самите се корени на песната. Спротивно на патиштата на провидението – патиштата на преведувањето не се толку достапни како што се мисли. Бројни, комплексни, мистериозни, сигурно – и полни секогаш со замки.“ Еве, со овие размисли на поетот Шарл Добжински, да го привршам овој дел од мојот предговор, чија основна цел е да даде основни податоци сврзани со објавувањето на оваа антологија на јидиш-поезијата на македонски јазик.

Сепак, јидишлендот за кој говори Шарл Добжински, ни од далеку не може да се смета за изанализиран духовен простор. Тоа е само откриено подрачје

и интересот за него сè повеќе ќе расте. Нашиот пристап кон оваа антологија беше нужно да води сметка за многу нешта. Меѓу нив беше отворено и прашањето: од која етапа во развојот на јидиш-поезијата да се тргне. Се определив за варијанта која се откажува од презентирањето на древните јидиш-текстови, пишувани од X до XIX век. Доколку, евентуално, се застапуваа тие можеби ќе се добиеше од аспект на историографска информација, но чувствително ќе беше загрозен естетскиот интегритет. Овој дел од јидиш-поезијата е фолклорна, напати тривијална литература, или како тоа прекрасно би го формулирал Добжински „еден вид книжевна археологија“, која може да биде од интерес и значење само за книжевните ерудити. Со други зборови: историското сведоштво не мора да кореспондира и со естетската оригиналност.

Јидиш-поетот живее во амбиваленција: живее и создава далеку од своето историско огниште а заедно со тоа уште – создава и на мал, нов и непознат јазик – кој никој не го преведува. Имајќи го тоа предвид: во ниеден момент не смислих да се загрози индивидуалниот за сметка на колективниот портрет! Смеслата е во тоа: секогаш во вакви поводи, по сила на многу околности и потреби, во принцип се превозмогнува судбината на авторот за да може комплетно да биде скизиран духовниот амбиент на народот на кој тој му припаѓа. Настојував: со ништо да не се загрози естетскиот интегритет на авторот, определувајќи се, притоа, за оние негови текстови кои паралелно со неговиот портрет – ќе го скизираат и портретот на времето, но и на специфичната колективна судбина на еврејскиот народ.

***Да се преведува – тоа значи да се играш
за другите една друга кука во која
ќе може да се живее и во која се живее
(Шарл Добжински)***

Сериозен проблем претставуваше и еден друг факт: најголем дел од јидиш-поезијата, особено основоположниците на посовремената поезија, се

определувале за долги форми, поетски парафрази и епски верзии. Пишувани во духот на еврејскиот фолклор, многу јидиш-поети и' се предавале на фолклорната традиција, постапно исчезнувала оригиналноста на нивната авторска верзија, па нивните естетски идеи и резултати, во многу случаи, се сосем маргинални. Природно: колоквијалниот јазик во таа поезија и нејзината пренагласена транспарентност стојат повисоко од сите естетски обиди. И ние не би го ни спомнале овој факт доколку во постојните избори на англиски, француски и руски јазик не се толку присутни колку што се. Уверен сум, меѓутоа, дека на овој начин изборот на македонски стана многу поконзистентен. Неговата архитектура е многу постабилна.

Преводот на македонски јазик претставува додатен проблем: нема, или барем мене не ми е познато, име на билнгвист јидиш-македонски, кој би можел да се соочи со оваа материја. За голема среќа: го имавме исклучителниот придонес на Еуген Вербер, кој многу партии ги споредувае и со нивниот јидиш-оригинал.

Познат факт е дека секој јазик е посебен духовен и емоционален организам: она што во еден јазик е „добра поезија“ – на друг да не мора да биде тоа. Познавачите на јидиш-поезијата говорат и за специфичностите на јидиш јазикот: Добжински укажува дека „Јидиш метриката со својот силабичен и истовремено акцентиран стих, речиси секогаш римувач или во асонанса, има извесна сличност со версификацијата на германската поезија која силно влијае врз формата и структурата на строфите... Заради тоа, јидиш-поезијата нема помалку специфични и неоспорни карактеристики, колку во однос на својата метрика, системот на римите и ритамите, каде што се извршени оригинални мутации, толку и во однос на нејзиниот вокабулар со неиспрпно богатство, во кој се среќаваат хебрејски термини и изрази, но и славизми, англицизми, дури и галицизми. *Тргувајќи оттаму, преведувањето на јидишот е предизвик, неможен обид доколку човек во себе не ја чувствува неговата длабока песна, бескрајните модулации на неговите бразди во минатото и сега, неговата инструментација, и доколку, од друга страна, не се обиде, почитувајќи го*

притоа текстот, да пристапи кон вистинско препејување, што ги чини опипливи на друг јазик, преку суптилната игра на еквиваленциите, на неговите чисто поетски квалитети.“ Поради сето ова, прашањето како да се откријат тие еквиваленти во македонскиот јазик – беше прашање на голем предизвик, сеедно што моравме посредно да ги чувствуваме тие вибрации и секогаш да се потпираме само на сопствената интуиција. Таа, за жал, во голем број случаи знае да – изневери.

„Преведувањот има нешто слично со хирургот: поетското пресадување не е помалку деликатно од пресадувањето на срцето.“

Постојат бројни начини на класификација. Ние се определивме за најлогичниот: хронолошкиот начин. Не само поради тоа што е и наједноставен, туку во случајов со јидиш-поезијата, која поради многу причини е постојано современа – овој начин е и единствено прифатлив. При преведувањето од англиски, француски и руски се определивме најнапред да се добие најнепосредна *mot à mot* варијанта, ослободена од каква и да е можна „поетска“ контаминација; така добиената смисла ја споредувавме со нивната јидиш-верзија и на крајот се пристапуваше кон конечната верзија на препевот. Одново ни се чини неопходна припомота на господин Добжински со неговиот инспиративен есеј „Како да се преведува јидиш поезијата“: „Да се преведува не значи да се сведува тоа на сопствени потреби туку тоа значи да се гради за другите – и за себе – една друга кука во која ќе може да се живее и во која се живее. Нема геометриска јуксталинеарна сличност, туку подлабока сличност која може да се наметне кога, независно од разликите, јазикот започнува да живее.

За јазикот важи она што и за физиологијата: трансплантацијата на елен орган може да успее, но да не биде трајна. Сепак, доволно е срцето да чука, крвта да тече, контактот да биде воспоставен за закопанниот збор да започне да 'рти.

Преведувачот има нешто слично со хирургот и биологот: му се случува, тргнувајќи од едно живо ткиво, да пристапи кон трансплантација која на еден орган му овозможува да продолжи да живее во едно туѓо тело и да го одржува во живот. Поетското пресадување не е помалку деликатно од пресадувањето на срце. И нему му треба да се соочи со феноменот на „отфрлање“. Во секој момент тоа има задача да воспостави систем на сврзани садови меѓу јазиците, систем кој априори не постои. За да се воспостави тој систем, тоа значи прво да се измисли: тука се наоѓа делот на личната креација кој произлегува колку од науката, лингвистичка или семантичка, толку и од слободната имажинација, која не му е помалку неопходна на преведувачот, тој поет од втор ред, отколку на оригиналниот поет... *Верноста на секој превод е крајно релативен поим. Играта не е во имажинацијата или точната репродукција – тоа е утопија – на оригиналниот текст, туку во реставрацијата на поетската функција.*“

Претходно веќе укажавме: во оваа антологија, во принцип, беа одбирани песните пишувани во слободен стих. За среќа, најзначајниот дел на помодерната јидиш-поезија не е римуван. Исклучок од овој наш принцип беа оние песни кои влегуваат во класиката на јидиш-поезијата, а покрај тоа се напишани и во врзан стих. Тие песни, како што веќе говоревме, прекрасно на македонски ги препеа поетот Михаил Ренцов.

Зошто се застапувавме за тој принцип?

Јас не ја застапувам тезата дека римата во поезијата „објективно нема функција“ (Ајги); или дека таа, освен во брилијантни случаи, кои се исклучоци, претставува само „орнамент“, без каква и да е инвентивна улога во стихот (Ш. Добжински); дека е таа нешто „демодирано и конвенционално“ (С. Куниш). Смеслата на македонскиот препев беше во тоа преку деанглизирањето, дефранцузирањето и дерусизирањето јидиш-песните и да се дејудан-зираат а да се – помакедончат. Се настојуваше при тој препев да се начуе псалмичкиот напев таму кај што постои, да се зачуваат питеорескините пунктови во песната, но да и’ се обезбеди на песната автономност во македонскиот јазик. Таа автономност, речиси, во сите случаи исчезнуваше, се губеше, кога мораше песната да се римува.

И уште нешто: ние можевме само да ја насетиме убавината на оригиналот. Од многу далеку ја наслушувавме неговата библиска свеченост и сеопфатност кои ја сутерираа смислата и музиката на зборовите. Ја немаме среќата, меѓутоа, да навлеземе во неговата света вода и да сонуваме на него, како во втора мајкина постела. Времето за она што можело да се направи одамна е одминато. Сега ни остануваат само искушенијата – дали, можеби, премногу сме ја изневериле својата голема љубов кон овој јазик? Сепак: „повеќе од самите зборови битно е да се успее во пренесувањето на таа клима, која го обединува поетското ткиво.“

Живееме во надеж дека го постигнавме барем тоа.

II. КОН ДУХОВНАТА ИСТОРИЈА НА ЕВРЕЈСКИОТ НАРОД

Претставувајќи му го на македонскиот читател овој антологиски избор од еврејското поетско наследство, ценивме дека е неопходно да се презентира и увид не само во историските текови и развој на јидиш-јазикот, на кој е пишувана оваа поезија, туку засдно со тоа увид и во драматичната историја на еврејскиот народ и на еврејството како филозофска ситуираност на една национална стратегија и доктрина низ историјата.

Во севкупната духовна историја на човештвото еден и единствен е подвигот на еврејскиот народ: од искони, колективните страдања и поморни, биле негова судбина. Суштина на тие страдања бил животот откорнат од татковината. Прогонствата се негов историски легитимитет и филозофска предестинација: стравотни погроми го исправале овој народ пред опасности од цивилизациско исчезнување. И точно тој и таков очај бил постојано превозмогнудан низ колективен копнеж на тој народ да им се врати на прадедовските огништа во *Ветенаша земја*; да ги испее одново молитвите во својата *Света земја*; да ја бакне правта врз стапалките оставени во *Земјата на патријарсите и пророците*; да го исполни својот *Завет пред Месијата* и одново да ги прошепоти своите тајни пред *Сидот на плачот*... Враќањето во тој предел е враќање во епските времиња

на големите цивилизации сред кои се раѓале писмото и пророците; враќање во историското исходиште на три големи монотеистички религии. Повеќе од дваесет и пет столетија тој народ се моли и го преповторува Заветот:

*На бреговите на реките вавилонски
седевме и плачевме секавајќи се на Сион!*

*А како да ја пееме песната на Јахве
во земја туѓинска!*

*Нека ми се исуши ракава десна
ако те заборавам, о Ерусалиме!*

*Јазикот да ми се исуши, за испцето да ми се залепи,
ако некогаш те изумам,*

*О, Ерусалиме, доколку ти не си
врв на секоја радост моја!...*

Бездомници и без гробишта, реат над градовите како јата мршојади...

Предисториска прататковина на еврејскиот народ била Месопотамија — меѓуречието на двете исконски реки Тигар и Еуфрат. Големите археолошки истражувања преземени во овој предел во минатиот и во почетокот на нашиот век, предочија епохални научни сознанија за цивилизацијата на Сумерите кои ја населувале Месопотамија: географски, овој историски поим, покрива голем дел од денешната територија на Ирак, Сирија и Анадолија, во Турција. Еден од народите кој влегувал во составот на цивилизацијата на Сумерите бил и еврејскиот народ. Вавилон („Порта на боговите“, „Двери господови“), еден од центрите на сумерската цивилизација, се цени дека бил прататковина на еврејските племиња.

Околу третиот милениум пред новата ера Месопотамија била изложена на силен пробив на воинствени варварски племиња од исток — *Еламијци*, и на такви племиња од запад — *Аморијци*. Првите го основале градот Суза а Аморијците („Западните“) се населиле во и околу Вавилон. Инаку, за Аморијците, историјата оставила податоци како за „народ кој пустоши и со инстинкт на животни“; народ кој пред да стигне во Вавилон не знаел за житото и јадел живо месо; народ кој живеел од војни; народ кој се хранел со корење: „бездомници и без гробишта, реат над градовите како јата мршојади“. Точно тој народ имал историска среќа својот развој во мугрите на историјата да го ситуира сред сумерската цивилизација која оствари темелни придонеси во развојот на човештвото: изградиле импозантни градови; ја наводнувале земјата со разгранета мрежа канали; оствариле сјајни споменици во уметноста и во литературата. Една од најтрогателните сумерски песни ја одбележува катастрофата кога Сумер паѓа во рацете на Аморијците:

*Мртви луѓе а на ќерамиди испокршени
ги покриваат приодите,
сидовите зјаат, високите порти, патиштата
се затрупани со мртви. Во позафрлените улици
каде што се собираат толпи да празнуваат
— и таму лежат расфлани мртвови.
На отворените простори кои се исполнуваат
со танчари — и таму лежат на купишта.
Крв ги исполнува сите дупки на земјата
— како металот во калап;
тела распаднати како маст — стопена на сонце...*

Н. G. Wells, во „Историјата на светот“, врз археолошки податоци, гради синтеза според која исконски предци на Евреите биле Аморијците. Според библиологот Зенон Косидовски (автор, меѓу другото, и на „Сонцето кога беше бог“, „Библиски легенди“, „Сказанијата на евангелистите“), големата култур-

на и техничка цивилизација на Сумерите ја создавале древните Вавилонци, Евреите, Асирците и Персијците. Археолошките откритија во и околу градовите Ур, Вавилон, Суза, Нинива – тоа недвојбено го потврдиле.

Вавилон е потесната прататковина на Евреите. Овој град се наоѓал на мес-тото каде што Тигар и Еуфрат најмногу се доближуваат една кон друга. Тоа е пределот меѓу денешен Багдад и челото на Арапскиот Залив. „Надмоќноста на Вавилон во древниот свет, – вели Ц. Оутс во *Вавилон*, – не лежи во полагањето историско право на примат, туку во едно среќно совпаѓање на историјата и гео-графијата.“ Ц. Оутс натаму додава: „Вавилонците никогаш не пишувале исто-рија во современа смисла.“ Тоа не значи дека Вавилонците не биле свесни или не се интересирале за своето минато: „Објасненијата на запишувачите и пос-ледиците често ни изгледаат наивни, но во контекстот на нивното сфаќање на универзумот и на нивното место во него се совршено конзистентни. Сфаќање-то на себеси, толку основно за западната филозофија, во Месопотамија било од второстепена важност за разбирањето на надворешниот свет.“

При ова да додадеме уште дека најраната владејачка династија во Вави-лон била основана во почетокот на вториот милениум пред новата ера – 1894 година, од народ кој зборувал семитски, т.е. „од народ кој зборувал јазик од исто-то семејство на кое подоцна му припаѓаат подоцнежното арапско и еврејско писмо...“ (Ц. Оутс). Тоа била династија Аморијци која, речиси, два милениума владеела со Вавилон, кој до тоа време бил во сенката на Суза и „дотогаш не и давал печат на својата земја“.

Абрахам – „таткото на сите“ го поведува еврејскиот народ кон Ветената земја

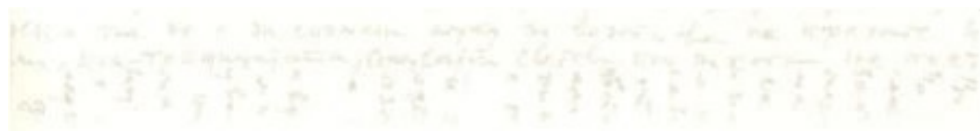
Некаде околу 1800 година пр.н.е., започнала голема преселба на еврејски-от народ од Месопотамија и Вавилон кон запад, кон бреговите на Средоземно-то Море, поточно кон Ханаан, Палестина. На чело на огромните толпи народ

кој го преминувал Еуфрат бил Аврам или Абрахам („Таткото на сите“), според Библијата првиот патријарх и прататко на еврејскиот народ. Кои биле вистин-ските причини за овие големи преселби и точно во времето кога на чело на Вавилон застанала семитска аморијска династија – науката уште не успеала исцело да одгатне. Компетентни познавачи оваа голема преселба ја толкуваат како последица на големата глад што настапила во Месопотамија. Други, оваа преселба ја толкуваат како единствен излез од ужасите што ги оставал зад себе пробивот на варварски племиња од Азија што континуирано траел во продолжение на два века. Независно кои биле вистинските причини, еврејски-те племиња со себе ги носеле и древните сумерски верувања, митови и леген-ди од Вавилон и Месопотамија. Околу 1500 години подоцна, најголемиот број од овие легенди и митови, влегле и во Стариот завет и во Библијата.

Средбата на Аврама и на неговиот еврејски народ со Ветената земја, била средба во која исконската надеж на тој народ набрзо се пресодала во несов-ладлив очај: земјата – каменеста, неплодна и сува; морето – мртво; реките пресушени; пред толпите, зад нив и во нив – бесконечна пустина! Аврам, за да го спаси своето потомство, се решава на нови искушенија и страдања: ја презема познатата библиска епопеја: ја напушта Ветената земја и се населува во Египет, во делтата на Нил.

Преминот преку пустината – најсложена стратешка операција на старите векови

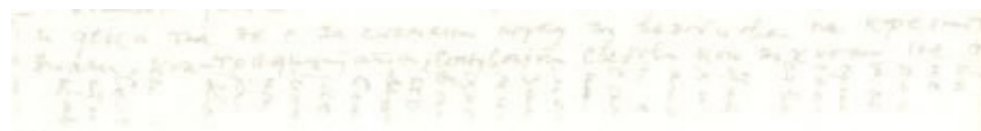
Животот на Евреите во Египет бил живот на – робови. Нивната положба особено била влошена откако египетскиот фараон заповедал да бидат погубе-ни сите машки еврејски новороденчиња! Востанијата на еврејскиот народ во продолжение на неколку векови ја потресувале египетската робовладетелска држава, но секојпат завршувале со страховити погроми. Во невидена суровост и жестини било задушено и востанието на Евреите на чело со Мојсеј 1271–

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата змија на зборот“ – антологија на хидри-поемата

1270 пр.н.е., кога Евреите биле принудени да го напуштаат Египет и да им се вратат на своите изгаснати огништа во Ветената земја. Нивниот егзодус низ Синајската Пустина, кој траел цели четириесет години, станува основа на библиските инкантации и толкувања, но основа и на темелните принципи на јудаистичката стратегија. Тоа бесконечно талкање низ пустината, за резултат имало создавање на многу дисциплинирана војска: цели четириесет години низ Синај се пробивале колони и колони двомилионски народ – мајки, деца, стари, болни и немоќни. Тоа е, веројатно, една од најсложените стратешки операции на спасување на сите времиња: според Библијата, денски, во вид на столб од облаци а ноќе како огнен столб – одел господ Бог, по него Мојсеј („Од вода изваден“) и по нив бесконечните колони на двомилионскиот народ...

Тој бесконечен пробив низ пустината не можел да остане туку-така, само обичен запис на историската меморија туку сето тоа оставило длабоки траги во свеста на еврејскиот народ низ вековите. Безбројните опасности кои го демнеле тој народ низ пустината, сонцето и ноќните студови, ноќите и свездите, смртта и раѓањето кои го придружувале тој егзодус – се населиле во генетскиот код на овој бездомуван, прогонуван и опустошуван народ, па во таа смисла не е никакво изненадување фактот дека темата на егзодусот е вечна тема на еврејското колективно и индивидуално творештво. Не случајно: во огромната Синајска Пустина во која се одвивала вистинска човечка драма во тек на четири децении, на прогонетиот народ шаторот на Мојсеј („Скинija“), бил и воен генералштаб и праоблик на првиот еврејски духовен храм: во Скинija се чувало ковчезето на „Божјиот завет“ во кое биле положени двете божји таблички со десетте божји заповеди кои Јехова му ги предал на Мојсеј на Синај. *Треба да се има предвид дека никој, почнувајќи од Мојсеј и завршувајќи со последното машко од народот во пустината кое навршило осумнаесет години – не стигнал до Ветената земја!* Се разбира: не поради тоа што Мојсеј наредил ниеден маж да не влезе во Ветената земја туку, едноставно, поради фактот што сите тие паднале прободени кај од подмолни заседи на дивите племиња, кај од глад и болести: децата и старите требало да бидат нахранети најпрво;

АНТЕ ПОПОВСКИ – избрани дела

машките возрасни – доколку воопшто нешто останело... Од друга страна, сите тие најчесто гинеле во директните и бројните судири со побунетите племиња, кои жестоко му се противставувале на враќањето на милионскиот народ на Мојсеј во нивната Ветена земја. Природно е пустината да биде тема над темите во севкупната еврејска литература низ вековите... Сепак, дел од тој народ ја допрел Ветената земја и се населил околу Ерусалим („Град на мирот“), реонот на Јудеја. Науката до денес сè уште не го открила гробот на Мојсеј: избавител и творец и на јудејската догма но и херој на јудејската драма, највозвишен трибун на легендите на Јудеите, најголем симбол на духовната и етничка индивидуалност на еврејскиот народ.

Мракот на предисториското време на Израел – не крие големи тајни

Во Ерец Израил, или Земјата на Израил, ценат библиолозите, предисториското време како да не крие големи тајни. Евреите, за разлика од многу други народи на сумерската цивилизација како и од народите на Семитите, успеале да се одржат, влегувајќи во самата суштина на легендата и на митот. Навистина, тие во периодот од 2000–1000 година пр.н.е., надживеаја големи историски проломи но – останаа. Околу илјадитата година пр.н.е. на нивно чело застанува Давид („Возлюбен“) (1004–965), а веднаш по него Соломон („Мирољубив“, 965–928). Со него е сврзан еден од најголемите факти на еврејската цивилизација – *сидењето на Првиот еврејски храм во Ерусалим*, изграден во 970 година. Во 1000 година бил основан и Ерусалим а за негов основоположник се зема кралот Давид. Тој тука го преселил својот дворец и Ковчегот на Заветот, во кој, според преданијата, се чувале оригиналните плочки со десетте божји заповеди. Така, благодареејќи на кралот Давид, Ерусалим почнал да се формира како административен и религиозен центар на Евреите. Соломон, пак, синот на Давид, воспоставил подолг и постабилен мир, земјата ја поделил на 12 административни центри, го утврдил градот со заштитни ѕидови и го изградиле величествениот Прв еврејски храм.

Со изградбата на Првиот еврејски храм, сврзани се безброј легенди на кои, природно, навраќаат и јидиш-писателите. Поточно Првиот храм, митовите и легендите за него – ќе станат опсесивна тема на творечката имажинација низ вековите. Со изградбата на Првиот храм почнала да се обликува религијата на Израел, им се става крај на паганските политеистички религиозни форми и се обликува јудаизмот како монотеистичка вера. Во Книгата на псалмите, збирка стихови настанати во периодот на Првиот еврејски храм, се опишува тоа:

*Зошто да речат безбожните:
каде им е сега Богот нивни?
Нашiot Бог е горе, на небото
и твори сè што сака
а идоли на безбожните им се среброт и златото,
дело на рацете човекови;
уста имаат – а не зборуваат,
очи имаат – а не гледаат,
уши имаат – а не слушаат,
носови имаат – но не мирисаат,
раце имаат – а не фаќаат,
нозе имаат – а не одат
не пуштаат глас од грлото свое.
(псалми: 115/2–7)*

Соломон се цени и како основоположник и на духовните корени и прапотоци и на светската масонерија – слободното ѕидарство. Не случајно во Библијата Соломон е предочен и како најмудар меѓу луѓето, при што се цитираат многу негови мисли. Ќе ги наведеме оние кои подоцна во јидиш-поетијата, многу често се слушаат како тема од која се поаѓа:

*„За сè има време; за секоја работа и во секоја работа
– има време: време кога се раѓа и време кога се умира;
време кога се сее и време кога се жиее.“*

*Има време кога се убива и време кога запелува раната;
време кога се гради и време кога се разградува;
Време на плачот и време на смеата; време за сидање
и време за играње; време кога се расфрла камењето
и време кога се собира тоа;*

*Време кога се прегрнува и време кога се напушта
прегатката; време кога се тече и време кога се
исчезнува; време кога се чува и време кога се фрла;*

*време кога се кини и време кога се крпи; време кога
се молчи и време кога се говори; време кога се љуби
и време кога се мрази;*

време на војната и време – на мирот.“

Јудејското царство во времето на владеењето на Давид и Соломон, било проширено се до денешните граници на Турција и изворите на Еуфрат. Два века подоцна, 720 г. пр.н.е., Асирците го покориле северниот дел на Израел а во 586, Навуходоносор II ја зазел и Јудеја, јужниот дел на израелското царство.

Паѓањето на Јудеја под Нововавилонското царство и Навуходоносор II е обележано со стравотни погроми: извршени биле дотогаш невидени ѕверства над еврејското население, Ерусалим бил разурнат заедно со Првиот храм на Соломон, богатствата на храмот биле однесени во Вавилон а околу 120.000 Јудејци биле одведени во ропство, исто така, во Вавилон. Тој временски период, од владеењето на Соломон до разурнувањето на Храмот во историјата се именува како период на Првиот храм.

Во меѓувреме сè повеќе зајакнувало персиското царство. Откако Персијците го зазеле Вавилон, Дариј I го освоил и Ерусалим, ги вратил назад заточениците Евреи и дозволил одново да се возобнови Храмот. Овој период во историјата се третира како *период на Вториот храм*. На тој начин била возобновена силата на јудејското свештенство како врвна каста, кое се борело

против паганските култови во соседните земји. Во тоа време се совпаѓа сè поавторитетното наложување на законите на Мојсеј, вообличени во Тората и, што е најзначајно: *започнало средувањето на канонските текстови, чија конечна редакција во форма на Библијата била завршена во четвртиот век пред новата ера*. Тој процес го започнале Ездра („Помош“) и Нехемиј („Бог утешува“). За среќа, нивниот „Стар завет“ од Библијата е зачуван во неизменет вид: без подоцнежни редакции.

Пророците никогаш не ги запишувале своите зборови; сè што знаеме за нив доаѓа од легендите и традицијата

Легендите за пророците – се суштина, колку на традиционалната и фолклорната еврејска литература – толку и на најсовремената.

Пред тоа, или паралелно со овој процес, на историската сцена оживува и учењето на древните еврејски пророци кои се објавиле против фетишизирањето на култот на Јехова. Тоа фетишизирање ја јакнело теократската власт на свештенството и на Дворот. Предводници на оваа антиеократска струја биле пророците Исаиј („Бог е спасот“), Еремиј („Бог нека помага“), Езекил („Бог е мојата сила“), Данило („Бог суди“), Амос („товар; бreme“), Захариј („Се потсети Бог“). Нивното учење поаѓало од антидогматизмот а за поголеми религиозно-етички принципи од оние кои ги проповедало и наметнувало свештенството на Ерусалимскиот храм.

Од посебно значење во учењето на пророците било застапувањето етичката страна на религијата да има поголемо значење од верските ритуали и култови. Според пророците, главен критериум на секое верување треба да биде – етичкиот! Нивниот поглед се борел против кутриот третман на Јехова, а поимот „избран народ“ не му дава посебно право и привилегии на тој народ туку му налага посебни обврски преку своето однесување да го покажува патот кон спасот. Ова учење ја претпочита личната а не колективната одговорност пред Бога; на развратот во кралските дворци и нивните богатства – му ја претпос-

тавуваат огромната беда на јудејските маси. Да додадеме: според библиологот Зенон Косидовски и христијанологот Випер, принципите кои ги застапуваат пророците во нивното учење позѓаат од духовните начела и принципи на месопотамската традиција и култура.

Пророците, духовни водачи на прогресот на јудејството, личности кои го обликувале духовниот и општествениот живот на израелската нација, по цена на сопствениот живот, најотворено им се противставувале на свештенството, дворските великодостојници, дури и на јавното мислење. Тие никогаш не ги запишувале своите зборови, според проповеди и мисли. Сè што знаеме за она што го правеле и го говореле тие – го знаеме од легендите, од книгите на царствата и народната традиција. Од овие извори разбираме дека пророците се бореле против идолопоклонството, го сметале за зло и за основа на неморалното однесување кај луѓето. Трагедиите кои се стрмоглавувале врз народот доаѓале поради недоволното верување во богот Израил и непочитувањето на неговите закони; но, пророците го критикувале и самиот Бог, самиот Израил, и се искажувале против гордоста и злото и на другите народи: Арам, Асирија, Вавилон, Египет. Пророците, покрај критикувањето, ја претскажувале и иднината на светот сè до крајот на времето; до последните часови што ги определил Бог. На тој начин тие ги определувале и целите кои кои требало да се стремат луѓето. Модерниот свет, на влезот на палатата на Обединетите нации, ги врежал зборовите на пророкот Исаија:

„...И ете, во последните денови гората на домот Господов ќе биде поставена на врвот на планината и ќе се возвиши и од ридовите; и ќе појдат кон неа сите народи. Ќе тргнат многу луѓе и ќе речат: „Дојдете да се искачине на гората Господова, домот на Богот на Јаков; тој ќе нè научи на своите патишта, и ќе одиме по патеките негови; зашто од Сион ќе излезе Законот и од Ерусалим – Словото Господово. И ќе им суди тој на народите и ќе изблочи многу племиња; ќе ги преконат мечовите свои во плутови а копјата свои во – српови: народ против народ нема да ригне меч и нема повеќе да се учат на војна.“

Род еден заминува и друг доаѓа Само земјата останува...

Состојбите кон средината на петтиот век пред новата ера во Израел се подобруваат: циклусот суши завршил, дошле дождови, реките ги исполниле исушените корита, жетвите станале пообилни. Точно тогаш во Ерусалим дошле и двајца нови и умни проповедници: летописецот Ездра кој го оформил Законот на Мојсеј и кој во еврејската традиција израснува во личност веднаш до Мојсеј. Заедно со него дејствувал Немија, кој израснал до ниво на царски гувернер (на персискиот цар Дариј I) на Ерусалим: го заштитил градот со одбранбени ѕидови, им ги простил даноците на своите граѓани; Ерусалим прераснувал во вистински политички, верски и културен центар на еврејството. Ездра израснува во духовен и културен обединител на еврејството, кое почнало да живее според принципите на Тората или Петтокнижјето. Тората е верско-етички, етнички и правен кодекс на јудејската религија. Во неа детално биле разработени прописите и нормите на семејното, имотното и кривичното право. Сепак, во свеста на еврејскиот народ Мојсеј се поима како автор на Тората.

Библијата, или Светото писмо, се третира како селектирана збирка свети книги кои го претставуваат законот на јудејската, а подоцна и на христијанската религија. Се дели на: Стар завет (39 книги), кој се зема за основа на јудејската, и Нов завет (27 книги) – основа на христијанската религија.

Еврејските закони, односно законите на Мојсеј, Евреите ги викаат Тора, а христијаните Septuaginta или Петтокнижје. Тие претставуваат кодекс на верско-етичките и на правните норми за Евреите. Прописувајќи основни правила за животот и однесувањето на припадниците на еврејската догма, Тора или Законите на Мојсеј, биле од пресудно значење за зачувувањето на духовниот и етичкиот идентитет на еврејскиот народ во текот на два и пол милениума. Законите на Мојсеј претставуваат првите пет книги од Библијата. Секоја од нив носи свој наслов според почетниот збор во текстот и во нив се обработуваат следниве подрачја:

I книга: *Бересит (Genesis)* – „Во почетокот“ или „Создавањето“ – ја содржи легендата за создавањето на светот, за првите луѓе на земјата, за потопот, за прататковците на Евреите Аврам, Исак, Јаков и сè до смртта на Јосиф во Мисир (Египет);

II книга: *Смот (Exodus)* и „Имињата“ или „Излегувањето“ – го опишува робувањето на Евреите во Египет, прогонувањето и излегувањето од Египет, скитањето низ пустината и примањето на Божјите заповеди;

III книга: *Вајикра (Leviticus)* „Ишовика...“ или Левитска – ги содржи законите за принесување жртва на Јехова, за Левитите, за чуварите на „Светиот ковчег“, за чистотијата и празниците;

IV книга: *Бамитбар (Niteri)*, „Во пустината“, или „Бројки“ е книга во која се опишани скитањата низ Синајската Пустина, страдањата на народот и неговата несигурност и двоумењата кон Јехова;

V книга: *Деварим (Deuteronomium)* или „Повторениот закон“, „Зборовите“, – ги опишува поучувањата на народот од Мојсеј, повторувањето на божјите закони и смртта на Мојсеј.

Скратена верзија на Тората еврејските мудреци формулирале подоцна и во книгата Мишна, односно во повеќето верзии на Талмудот. Точно Талмудот и неговата филозофија ги одржувал Евреите во дијаспора. Талмудот, според А. Гамс, „подигна невидлив ѕид кој ги раздели Евреите од неевреите и ги одржа расфрланите Евреи, доколку не како обединет народ – тогаш барем како посебна општествена заедница. Талмудот ги адаптира прописите на Петтокнижјето, напуштајќи ги оние кои беа превозможнати од животот: бројните прослави, поднесувањата жртви, а ги прошири оние прописи кои се сврзани со исхраната, бракот, семејството, Сабатот, празниците, хигиената, учењето... Талмудот, – додава А. Гамс, – ги поврза поединците во групи и целини, и ги поврза потоа и нив не само во локални заедници – туку и локалните заедници во една и единствена духовна заедница во светот.“

Бранови нови преселби. Останувале само светите книги...

Паралелно со Тората, Мишната и Талмудите била создавана и друга литература чија основна цел била да претпостави кога и како ќе стигне спасението. Еден таков пример е и *Книгата на Данаил*. Тоа е познатата еврејска литература именувана во науката како псевдоепиграфика, каде што на текстовите лажно биле потпишувани имињата на Јаков, Мојсеј, Давид, Соломон, Еремија. Заедно со ова се пишувале и псалми и летописи. Најпознатата таква книга во древната еврејска литература се смета Еклизијастот, – книга, чиј автор се претставува како син на Давид! Книгата започнува вака:

*Род еден заминува и друг доаѓа
а земјата останува иста.
Сонцето изгрева и заоѓа
и пак брза таму кај што изгрева...*

*Одново ќе биде она што веќе било
и пак ќе се прави она што веќе се правело:
нема ништо ново под сонцето...*

И Книгата на Макавеите и Еврејските старини подоцна, исто така, биле напишани во Израел.

Политичката независност на Јудеја, нејзиниот исклучително богат духовен живот и огромната улога која ја одиграле Првиот и Вториот еврејски храм во развојот на духовната мисла и на еврејската филозофија – од Ерец Израил меѓу Евреите во дијаспората направија вистински мит. Од крајморските градови на Мала Азија, од Вавилон и Египет, од Балканот и од другите земји на Европа, како јата птици наоѓале десетици илјади Евреи. Ерусалим израснал во апсолутен духовен центар на еврејството. Сите од дијаспората ги испраќале своите деца и внуци за да го видат Сидот на плачот и за да ја изучуваат Тората. Природно, сите тие се чувствувале органски дел на својата напуштена

татковина. И сите што доаѓале – доаѓале со големи подароци. Една од дверите на Храмот била изградена со помош на Евреите од Александрија: Дверите на Никанор. Одделни партии на Храмот биле позлатувани... Така, нашироко се разисувала славата на градот насекаде каде што живееле откорнатите Евреи по другите земји.

Ќе ти поставиме жив споменик: сите момчиња и девојчиња на Јудеја – ќе го носат твоето име

Во 332 година пред новата ера, Александар Македонски ја зазел и Палестина. Оттогаш наваму започнале вистинските бранови на преселби на еврејското население низ Медитеранот и Балканот. Посебно во Македонија, а оттука и широм Европа. Самарјаните без каков и да е отпор му се покориле на Александар Македонски и на неговата власт, но јудејските управници кои се чувствувале обврзани со заклетвата за верност кон претходните персиски владетели – одбиле да му се покорат на македонскиот владетел. Разгневен тој ги повел војските кон Ерусалим. Притоа дошло до легендарната епизода која се одиграла пред древните сидишта на еврејската престолнина: преплашени, Јудејците испратиле делегација до Александар Македонски, составена од првенци на градот и свештенослужители и го пречекале пред влезот на градот на чело со Јадуа. Сите биле облечени во велелепни свештенички одежди и со запалени факли во рацете. Александар застанал пред нив, пристапил кон Јадуа и – му се поклонил.

– Ти си највеликиот цар на земјата – му рекол генералот на македонската војска, Парменион. Зошто му се поклонуваш на овој стар Евреин?

– Кога бев уште во Македонија, мечтаев да ја покорам Азија. Тогаш на сон ми се јави привидение кое толку многу прилега на овој човек. Тој ме охрабри да го преземам овој поход... Сакам значи, да бидам великодушен кон народот на кој му припаѓаат и овие свештенослужители.

Веднаш потоа, Александар Македонски, заедно со Јадуа, влегол во Ерусалим за да му принесе жртва на израилскиот бог во Храмот. Освојувајќи ја израилската земја, А. Македонски им дал целосни верски и политички слободи на Евреите.

Александар Македонски мудро го користел хеленизмот за да го придобие населението во освојените земји. По освојувањето на Палестина во 332 година пр.н.е., бројно јудејско население било одведено како робје на делтата на Нил за да го подигне новиот град – Александрија. Точно затоа тука била голема еврејската заедница. Здобивајќи се со довербата на освојените народи, почитувајќи ја нивната религиозна исповед, настојувајќи да го оствари својот голем сон: да ги обедини Исток и Запад, Александар Македонски го сметаше за свето она – кое беше свето за народот. Еден детаљ во оваа смисла е мошне интересен:

*Од големото духовно огниште
– останал само Сидот на плачот...*

Освојувајќи ја Палестина, по средбата со ерусалимските претставници на свештенството, Александар побарал неговиот лик или биста да бидат поставени во Ерусалимскиот храм. Првосвештеникот тоа го одбил како несоодветна желба според законите на еврејската вера:

– Ние, Евреите, ќе ти поставиме друг, поинаков споменик, – рекол првосвештеникот – сите момчиња и девојчиња кои ќе се родат оваа година во Јудеја ќе го носат твоето име: Александар и Александра...

„Александар Македонски ги негувал највозвишените цели и идеали за социјално, морално и политичко преуредување на човештвото. Се стремел да ги обедини сите држави во големо и сложено семејство на народи кои ќе живеат во мир, заедништво и заеднички развој... Не стигнал сето тоа да го оствари: умрел премногу млад, на 32 години.“

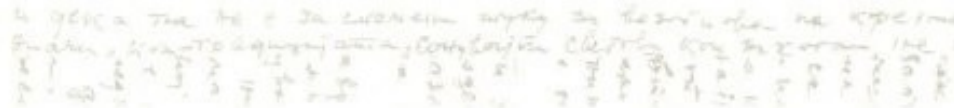
(Енциклопедија МИХЛАЛ, Т. I/стр. 133, Ерусалим 1955)

Натаму сè е познато и знајно околу случувањата со историјата на Евреите: по смртта на Александар, 323 година пр.н.е., со Палестина владее династијата на Птоломеите, потоа на Селеукидите, доаѓа до возобнова на самостојноста на јудејската држава со која владееле потомците на Макавенте... Во 63 година пр.н.е. Ерусалим по неколкумесечна опсада бил заземен од римскиот војсководец Помпеј, а со тоа се востановува и почетокот на римското владеење над Палестина. Тоа е еден од најсуровите периоди во еврејската национална историја. Се менувале прокуратори од Понтиј Пилат (личност со која се сврзани најголемите и најсурови насилства во Јудеја, меѓу кои и распнувањето на Исус Христос), преку Веспасијан, Титус, Хадријан... Во 73 година на нашата ера залудна била и надежта на народот да го одбрани Вториот еврејски храм: на илјадници Зелоти, востаници, со своите тела направиле жив сид пред сидиштата на храмот! Заедно со Храмот биле изгорени и тие! Од големото духовно огниште – останал само Сидот на плачот! Врз тој сид подоцна оставија свои траги и Византиското царство (306–1453), и Османлиската империја, и англиската окупација на Палестина, 1917, сè до 1948 година, кога е формирана државата Израел, како историски идеал на севкупната еврејска драма низ вековите.

ИИИ. ЗА ЈАЗИКОТ И ЗА ПИСМОТО НА ЕВРЕИТЕ

Месопотамија („Меѓуречје“), земјата во која имало „повеќе коњи од сламки“, е и прататковина на Евреите, но и на првото човеково писмо, како најдревен облик на кој биле фиксирани ментални и други содржини. Тука, во тој предел, бил остварен ингениозниот систем на пиктографското писмо што го изумиле вавилонските свештеници, со цел да им обезбедат уште помистериозни содржини на своите пораки; да им обезбедат подолгорочна меморија на своите проповеди. Првичната верзија на тоа писмо – пиктографската, постапно ѝ го отстапувала своето место на идеографската верзија, при што сè поназначено било користењето на метафорички и симболички идеограми.

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

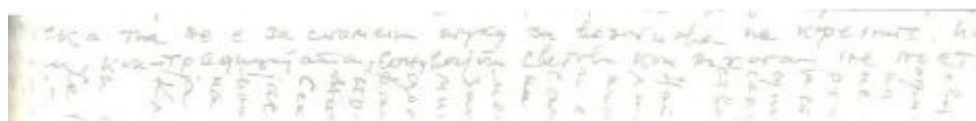
Во Ур, Вавилон, Суза, Нинива, највлијателните градови на сумерската цивилизација, во царските палати на овие градови, откриени се и целосно дешифрирани илјадници плочки испишани со пиктографското клинесто писмо. Голем број од овие плочки се пишувани на раните семитски јазици, длабоко поврзани со јазикот на аморејските племиња, за кој пред ова нешто веќе беше речено: Вавилонците, значи, освен некои историски алузии кои се наоѓаат меѓу текстовите на овие плочки – не фиксирале историски коментар туку опишувале бележити знаменија, хроники и преписки, религиозни митови, легенди и епови. Меѓу нив и најстариот еп на човештвото за – Гилгамеш, сумерски јунак. (Овој еп, второ и надополнето издание го имаме и на македонски јазик, во брилијантен прелеп на поетот Михаил Ренцов.)

Куката со плочки – прва образовна институција на човештвото

Наследството што ни го остави вавилонската цивилизација е непроценливо. Едуба, т.е. „куката со плочки“, е прва образовна институција на човештвото, која ги зачува сите знаења и култури на Месопотамија. Само низ „куката со плочки“ можеше да се роди една таква литература каква што е „Урмината палма“, „Лето-то и зимата“, „Орачот и плугот“, епот за Гилгамеш, епот за Создавањето.

Преку таа литература идеалот не за апстрактна туку за реална правда ќе прерасне во незаменлива филозофска и етичка премиса на човековата егзистенција: и во религијата, и во магиските и окултни активности, во медицината и во основите на правната наука, на математиката, астрономијата, хороскопската астрологија и технологија. За Вавилонците се тврди дека покажувале исклучителна математичка компетенција; еден нивен текст ја антиципира и теоремата на Питагора за правиот агол!

Одново да повториме: еврејскиот народ имал огромна историска среќа својот развој во мутрите на историјата да го ситуира сред сумерската цивили-

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

зација. И додека другите народи на таа цивилизација постапно исчезнувале во историските проблеми и погроми – еврејскиот народ го продолжува својот незаменлив придонес.

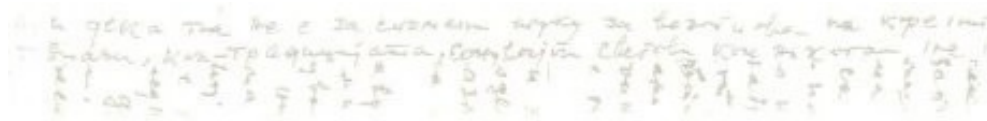
Најстарите еврејски текстови (XI–X век пр.н.е.), биле фиксирани на староеврејско писмо, кое и’ припаѓало на групата на семитските писма и во многу нешта било блиско или идентично со писмото на околните семитски (ханаански) народи. Староеврејското писмо компетентни компаративисти го доведуваат во врска со египетските хиероглифи (преку синајската верзија), дури и со некои влијанија на вавилонското клинесто писмо.

Подоцна, во текот на вавилонското ропство (Навуходоносор II, 587–520), Евреите постапно го позајмуваат арамејското писмо, од кое се развило *квадратното еврејско писмо*, кое останало во употреба сè до најново време, така што и ден-денес, на тоа писмо се печатат текстови на новоеврејски јазик. Квадратното писмо, исто како и староеврејското и другите семитски писма, се пишува оддесно налево и во основа претставува консонантно писмо: самогласките отпрво не се пишувале туку во нивна функција бил воведен систем на цртички, запирки и точки, место вокални знаци.

Во натамошниот развој, квадратното писмо ја добило и својата курзивна форма – *раши писмо*, со што при печатењето и натаму се применува квадратното писмо, а во пишувањето обичното – *раши курзивно писмо*. Еврејскиот алфавет, составен од дваесет и два знака, се употребува во сите варијанти на еврејските јазици: јидишот, еврејско-шпанскиот – ладино, еврејско-татарскиот, еврејско-персискиот и др.

Арамејскиот јазик извршил најголемо влијание врз староеврејскиот; на арамејскиот говорел и Исус Христос

Еврејскиот јазик е гранка на семитското јазично стебло, на кое му припаѓаат и другите, сродни на еврејскиот, јазици на ханаанските народи. Рековме претходно: од Месопотамија, населувајќи се во Ханаан (Палестина), во перио-

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕСОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

дот од околу 2000–1500 година пр.н.е., Евреите го прифатиле јазикот на соседните ханаански племиња. Библијата тој јазик го именува *sefat* или *loshon kana-an*. Синоними му се уште: *loshon hakodesh* или свет јазик, или староеврейски. Овој јазик владеел цел еден милениум и тоа е јазикот на Стариот завет.

Од 538 година пр.н.е. тој јазик морал да коегзистира со други јазици и дијалекти, кои не се слушале во молитвениот дом, но затоа пак се слушале по улиците и пазарите, во секојдневниот живот, и низ децениите на вавилонското прогонство на Евреите. Меѓу овие јазици, *арамејскиот* извршил најголемо влијание врз староеврейскиот јазик. Тоа бил јазик кој бил близок на феникиските јазични споменици и уште јазик на светите книги, на библиските книги, создавани низ долг временски период. Овој јазик го именуваат *свет јазик*: врз староеврейскиот јазик биле надградувани влијанија на дневниот арамејски јазик. Тоа е новоеврейскиот јазик кој целосно го заменува староеврейскиот и прераснува во литературен и литургиски јазик.

Арамејскиот јазик е јазик кој изумира. Јазик со големо библиско минато. На овој јазик, пред нешто повеќе од две илјади години, зборувал и Исус Христос. И ден-денес, во некои села на Сирија, педесетина километри оддалечени од Дамаск, околу петнаесетина илјади население зборува арамејски идиом, ишаран со арапски лексички орнаменти. На овој јазик, меѓу осмото столетие на старата и четвртото столетие на новата ера, говорел најголемиот дел од населението на Средниот Исток. Денешниот арамејски идиом се смета дека е дијалект на Самарјаните. Делови од старозаветните книги на Ездра и Даниел биле пишувани на арамејскиот. Модерниот еврејски или *ivrit*, кој се развил во Палестина кон крајот на XVIII и XIX век, се темели врз староеврейска основа со засмки од арамејскиот, арапскиот, службениот англиски и многу други европски современи јазици. Честите војни кои се одвивале во овој историски простор, резултирале со завојувања вршени и над еврејскиот народ. Овие освојувања се причина за континуираниот прогон на Евреите од нивната татковина и како резултат на тоа се одвивал двоен процес на асимилација: од една страна – освојувачите го наложувале својот службен јазик над еврејскиот, и,

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

од друга – принудени на континуиран егзил, Евреите биле изложени и на асимилација: насекаде каде што живееле: Азија, Африка, Европа, Америка.

Во најмала рака тие биле принудени на билингвизам, кој како процес не се одвивал мирно: ортодоксите се бореле против сите можни облици на пенетрација на локалните влијанија во стандардниот новоеврейски јазик. Но, еврејскиот живот бил распнат и раскинуван: ништо свето немало во нивниот егзодус, особено по тешките опустошувања и ликвидации на еврејските колективи низ Европа. Дијаспората која се одвивала, особено по освојувањето на Палестина од страна на Александар Македонски во 332, во периодот на римската доминација добиле свој дефинитивен и драматичен тек.

Моделите на тој билингвизам биле ситуирани од самите освојувачи. Правејќи еден генерален увид во овие модели на еврејскиот билингвизам, редоследот би можел да изгледа вака:

– Од XI–VI век пр.н.е. во употреба бил *староеврейскиот* или Светниот јазик (*loshon hakodesh*);

– Од VI век пр.н.е. наваму, меѓу Евреите во Палестина и оние во егзил (Месопотамија - Вавилон, и другите земји), сè почесто влегува во употреба *арамејскиот*, *библиски* или *литургиски јазик*, а паралелно со него се одвивал и процес на билингвизам: *еврејско-грчкиот модел*, кој го употребувале Евреите кои живееле под влијание на хеленската култура по освојувањето на Александар Македонски (Египет, Сирија, Мала Азија, Грција). Тоа бил грчкиот народен (*koine*) јазик, проникнат со еврејски – арамејски, кој се одржал и меѓу Евреите кои живееле под Византија сè до доаѓањето на османлиите на Балканот и на Блискиот Исток;

– *Еврејско-персискиот* е комбинација на новоперсиски дијалект со кој говореле Евреите во Персија и околу неа. Основа на овој дијалект бил арамејскиот-еврејски, чии зборови биле облечени во персиски форми, а покрај нив и арапски, турски, кавкаски и бухара влијанија; *еврејско-арапскиот*, кој содржи евреизми кои се арабизирани; *еврејско-шпански* или *ladino*, е јазик на протераните Евреи кон крајот на XV в. на н.е. во Шпанија. Тоа се потомци на

Sefardite во северна Африка, Турција, Израел и балканските земји; *еврејско-италијански јазик*, тоа се застарени јазични форми кои се говореле во Рим, Умбрија, Маркама. Литература на овој јазик била пишувана уште во XIII век на н.е. И како најистакната форма на паралела со *еврејско-арамејскиот јазик* доаѓа *јидиш-јазикот*.

**Јидиш-јазикот, единствено оружје
против асимилацијата
на Евреите во егзил**

Веќе рековме: по освојувањата на Навуходоносор II и особено на Александар Македонски, започнува драматичен процес на иселување на еврејскиот народ, првин по бреговите на Медитеранот, Шпанија и Балканот, а потоа и низ цела Европа: Германија, Полска, Украина, Русија, Белорусија, прибалтичките земји, особено Литванија, во Холандија, Данска.

Еврејскиот народ, во новата историска ситуација во која се нашол, расфрлан и откорнат од својата татковина, отуѓен и осаман, го демнеле исклучително сериозни опасности од целосна асимилација. Сконцентриран во гета, тој со векови им се противставувал на таквите тенденции. Во оваа смисла, како најсилно и најефикасно оружје против асимилацијата, било формирањето и употребата на јидиш-јазикот.

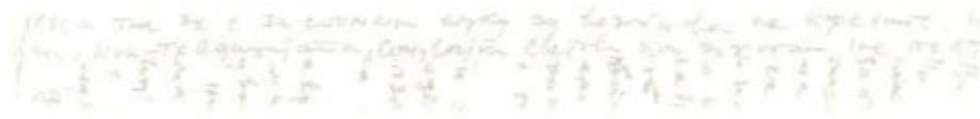
Јидиш-јазикот почнал да се развива меѓу X и XII век на новата ера, во областа на Рајна, јужните делови на Германија, каде што се говорел *високиот-германски*, или стандардниот германски јазик. Во основите на новиот, јидиш-јазикот, влегува новоеврејскиот јазик, во кој бил влезен голем лексички фонд позајмен од германскиот јазик. Тој нов јазик, и покрај големите отпори во сопствената еврејска средина, за кратко време прераснал во јазик кој претставувал значајна лингвистичка целина: тоа бил јазик во кој германските зборови биле транслитерирани во хебру писмо и подведени под формите и принципите на арамејскиот јазик. Подоцна, оригиналниот германски јазик,

претрпел значајни измени во изговорот и синтаксата. Арамејскиот-еврејски, во меѓувреме, служел како извор од кој се прпеле секавања и асоцијации. Еврејскиот-арамејски останал јазик на националните свечености, на црковната служба и традицијата, а јидиш-јазикот – јазик на денот.

Така, постапно, се создавал нов вокабулар, кој ги одразува потребите на еврејскиот етнички корпус, во согласност со новите услови во кои се нашла еврејската заедница во Европа. Во вокабуларот на тој јазик постапно, покрај германизми, влегувале и романизми и славизми. Веднаш по еврејските и германските зборови, најзначајна лексичка компонента на јидишот се славизмите. Компетентните познавачи на овој јазик се согласни во оценката дека јидиш-јазикот изградил мошне цврста и научно фундирана фонетска и морфолошка структура. Јидишот се пишува со фонетски букви на еврејскиот алфабет.

**Евреите, бескрајно еkleктичен народ,
не допуштале да го загубат својот идентитет**

Природно: низ текот на формирањето и развојот на јидиш-јазикот, постоела назначена тензија меѓу библискиот-еврејски и јидишот. Сепак, двата јазика биле суштински поврзани меѓу себе. Еврејскиот билингвизам и билингвизмот во Европа во тоа време имаа и нешто слично: латинскиот веќе беше мртов јазик и со него се служеле само свештениците и учениците. Со еврејскиот-арамејски, и во најдраматичните искушенија на Евреите, и покрај постоењето на паралелниот „делничен“ јидиш, сè уште се служеле многу Евреи. Еврејската заедница не била сосем подготвена да ја прифати идејата на религиозен дискурс: на еврејскиот-арамејски, тие ги глаголеа своите молитви и го читале Талмудот. Тоа било неопходно така да биде: Евреите ги демнел огромен ризик доколку не се потпирале на својот свет јазик. Од друга страна: и самите корени на еврејската традиција беа толку длабоки што во ниеден момент едноставно не било можно да се заборави нивниот еврејско-арамејски. На тој јазик Евреите ги одржувале врските со Талмудот и со нивниот сабат, со

своите најдлабоки духовни традиции. Најголема казна за Евреите се сметала забораването на библискиот еврејски јазик! Отпрво јидиш-јазикот не можел да претставува комплетна замена за тој јазик, туку само негова надолна.

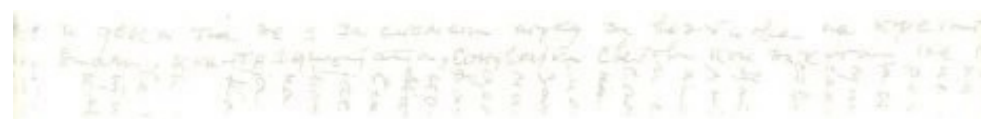
Неколку генерални опсервации за еврејската литература

Поимот еврејска литература ја обединува вкупната литература пишувана на кој и да е од еврејските јазици, како и литературата сврзана со животот на Евреите, независно каде живееле или живеат и независно на кој јазик е создавана. Најстарата, но и најзначајна книга на еврејската национална литература е Библијата – *TENAH*, т.е. Петтокнижјето на Мојсеј – *NEBIM*, организирана од пророците Ездра и Нехемија, и *KETUBIM*, т.е. списите и записите.

Многу значаен период за еврејската литература претставува периодот на владеењето на Македонската династија, кога е направен и преводот на еврејската Библија на грчки јазик СЕПТУАГИНТА, која заедно со христијанството подоцна се шири низ целиот грчко-римски свет.

Веднаш по овој период настапува талмудско-мидријашкиот период, II–VI век на новата ера, кој започнува со библиските коментари – *MIDRASHIM*, т.е. период на собирање на усната литература што го вршат *TANAITI*-те. Записите на усната литература се познати како период на *MISHNA*. Коментаторите на Мишна биле Аморејци, а нивните коментари во книжевната наука се именуват како *GEMARA*. Мишната и гемарата, заедно се викаат Талмуд. Најпознати се двата талмуда: палестинскиот, или ерусалимскиот, и вавилонскиот, кои подоцна се трансформирале во бројни паралелни преписи, колективни или индивидуални адаптации на Талмудот.

Исклучително значаен период во развојот на еврејската литература е таканаречената златна шпанска епоха, кога до завидно ниво се развиваат и издигнуваат поезијата, граматиката на еврејскиот јазик, верската филозофија и природните науки. Центри во кои се одвива овој значаен период од развојот

на еврејската книжевност се Кордоба и Герон. Од тој период, X–XII век на новата ера, се познати исклучително голем број книжевни записи, патописи, поетски верзии на религиозни теми и теми од еврејската историја. Тоа е и период на силен пробив на Библијата и на Талмудот.

По златната, шпанска епоха, настапува период на декаденција, кој ќе трае од XII сè до XVII век. Постојаните прогони на Евреите, горењето на сите еврејски ракописи, непрекинати принудни преселби на еврејското население – од место до место и од земја во земја, запоставувањето на Библијата – сето тоа и многу други нешта, биле причини за прекинувањето на континуитетот на еврејската литература. Па сепак: наместо подзаборавената и запоставена Библија – се појавува Кабалата, зачувани се голем број инкунабили, се шири преводната литература, се појавуваат и првите книги со поучна и забавна литература. Евреите во Европа, особено источноевропските, живееле во строга рабинска ортодоксност: по многу векови тие се обиделе да си ја вратат моралната основа врз која се потпираа нивната етничка и духовна автономност.

Во втората половина на XVIII век се појавиле и првите знаци на промени, првин низ движењето на религиозниот ентузијазам – хасидизмот, а подоцна и преку просветното движење кое постапно почнало да ја шири контаминацијата со световниот живот.

Хасидизмот и хаскалахот ги бришеа аскетските инклинации

Хасидизмот сè понагласено прераснувал во движење на еврејскиот религиозен ентузијазам со примеси на фундаменталистички доктрини, кое настојувало да го извлече еврејскиот народ од конзервативните догми на религиозна изолација. Хаскалахот, пак, прераснувал во посредник меѓу верското и световното. Проповедал облик на романтична етика. Полека ги бришел аскетските инклинации на еврејската популација: тој народ почнал „малку и да игра и да потпивнува, влегуваше во некој вид невинна екстаза. Се стеснуваше јазот меѓу

профаното и светото“ – ќе забележи по тој повод поетот Х. Лејвик. „Хасидизмот понуди визија на раскин со ортодоксната спиритуалност и подотвори врати кон животот. Понуди емоционално освежување и ја возобнови на поинакви основи семејната интима. Литературата почна рд се развива...“ – додава за оваа ситуација Исак Баашевис Сингер. Ирвин Хоу, еден од најкомпетентните интерпретатори на еврејската историја и литература, ќе додаде: „Дојде до отворен судир: навидум непријатели меѓу себе – хасидизмот и хаскалахот – тие, всушност, од спротивни страни ја бомбардираа тврдината на заглупеното минато: хаскалахот со оружјата на разумот – хасидизмот со оружјето на срцето и сентиментот.“ Хасидизмот бил формиран како пиетистична и мистична еврејска секта во Источна Европа. Ова движење подготвило почва да се пишуваше на модерниот јидиш-јазик. Поетите кои први почнале на овој јазик биле поети на љубовни саги, чии алегии и параболи влегоа во темелите на модерната јидиш-поезија. Хаскалахот само го подразбира тој процес: го охрабри, му даде крилја, низ компарирања со европската ситуација успеа да наложи резон на неопходност од модерниот јидиш-јазик. Хаскалахот ги отстрануваше оклопите на суеверието, проповедаше образование кое ќе се потпира на најсовремени принципи. Тој ги помири ортодоксниот јудаизам со модерната мисла во филозофијата и науката; ја подотвори затворената еврејска традиција; ги изложи Евреите на стимулативните алијанија – колку од Исток толку и од Запад. Порастот на националното чувствување во Европа – ја понесе и еврејската средина: истакнати историчари и толкувачи на еврејскиот егзил, хаскалахот го ценат како движење кое им претходело на ционизмот и на социјализмот, подоцна.

Јидишкејтот ги обедини сите компетентни интелектуални тенденции на еврејството во Европа

Хасидистичките ортодокси веруваа дека определени недоразбирања кои природно се појавија помеѓу двете движења – ќе доведат до пукнатини во

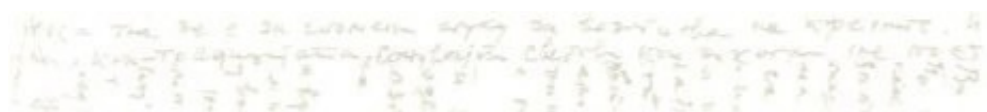
монолитноста на верата и на јазикот, а тоа заедно, денес или утре, ќе доведе и до голем расцеп и до разурнувачки поделби. Хасидистите се определуваат за еволутивна, а не за радикална промена во животот на Евреите. Исак Баашевис Сингер, во оваа смисла, кратко заклучи: „За голема среќа на сите нас – Евреите, тие недоразбирања помеѓу хаскалахот и хасидизмот не прераснаа во омраза. Јидиш литературата им донесе голема, брилијантна победа и на едниите и на другите.“

Благодарение на јидиш-литературата, подоцна се појави и движењето *Yiddishkayt*, кое ги обедини сите компетентни интелектуални тенденции на еврејството чијаш основна задача беше: да се надживеат нацизмот и сталинизмот, но и префинетите облици на асимилација на Евреите во Америка.

Основен фактор кој го сподвижи процесот на еврејското обединување и го забрза развојот на јидиш-литературата беше вистинската еврејска интелигенција.

Свесни за непостоењето на сопствена еврејска држава, јидиш-писателите, преку Јидишкејтот, ја наложија премисата дека опстанокот на еврејството е едно исто што и опстанокот на јидиш-литературата. Ортодоксните верници со сопствени очи го гледаа и го следеа постојаниот раст на секуларното пишување: „И од камен да беше срцето – ќе распукаше ако не го чуеше, ако не го прочитае или ако не го прераскажеше полудувачкиот хумор на Шолем Алејкем! Тој хумор ја губеше сета своја логика доколку би бил напишан на старозаветниот јазик. Тој хумор можеше да се искаже само на јидиш. Сите секуларни писатели мојот татко ги сметаше за еретици, за најпрни безбожници. Патем, повеќето меѓу нив, ние – тоа и - бевме“ (И. Б. Сингер).

Интелектуалците, младите, ќерките и синовите на рабини и кантори по синагогите или во сопствениите домови, го прифатија јидишот со голем, речиси – романтичен занес; јидишот стана најсветото во свеста на секој Евреин; единствената опишана трошка од Светата земја на нивните дедовци и прадедовци!

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

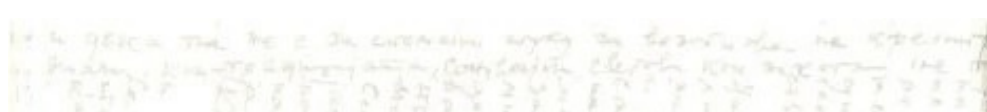
**„Јидиш-јазикот и јидиш-литературата,
повеќе од потреба отколку по избор,
мора да функционираат како замена
на можна татковина**

(Б. Ривкин)

Во Черновиц, Романија, 1908-та, била одржана толку значајната јидиш-конференција, на која, меѓу другите, присуствувале и самите класици на јидиш-литературата: Перец, Рајзен, Аш, Номберг, Житловски. На оваа конференција бил донесен и заклучок според кој „Првата конференција посветена на јидиш-јазикот, го призна јидиш-јазикот како национален јазик на еврејскиот народ и постави барање за негова политичка, општествена и културна рамноправност со стариот еврејски јазик.“

Во вековите на своето прогонство, Евреите беа принудени да го прифатат, или, просто, да го „јудаизираат јазикот на средината“. Древниот еврејско-арамејски, никогаш не го загубил статусот на нешто свето и свечено. Едноставно, Евреите во прогонство, импровизираа други јазици со цел да ја зачуваат интактна надмоќта на древниот еврејско-арамејски јазик“, ќе забележи Рут Р. Вајс. Јидиш-јазикот сè повеќе прераснуваше во јазик на домот, на улицата, на семејната кореспонденција; прерасна во незаменлив фактор во безизлезот и драмата во која се најде Евреинот во егзил. Библискиот еврејски ги изразуваа највисоките идеали – и интелектуални и религиозни на сите Евреи. Тој претставуваше универзална врска со традицијата и светите книги и коментари. Беше јазик на моралната сгзлација, во владеење неизменет низ вековите.

Постапно јидиш-јазикот, прерасна во официјален инструмент на јидиш-литературата, која се потпираше на три основни извори: на традиционалната, пиетистичка литература (создавана на библискиот еврејско-аморејски јазик); на секуларниот живот, во кој суптилно беше вклобено влијанието на фолклорот на народите сред кои живеат Евреите во егзил; и, како трет извор – претставуваше литературата која веќе беше создадена на јидиш-јазикот, во текот на вековите на еврејското прогонство. Врз овие три извори, во период кој траел повеќе

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

од осум векови, се формира јидиш-литературата. „Јидиш-јазикот и јидиш-литературата – ќе забележи поетот Б. Ривкин, повеќе од потреба отколку како избор, мораше и мора да функционираат како замена на можна татковина.“

Тоа модерната јидиш-литература и навистина го оствари: се ослободи од скаменетиот јазик на библиските легенди, од приказните за Аврам, Исак, Јосиф, и на јазик во чија основа и натаму остана древноеврејскиот-арамејски, на новите потомства Евреи уште повеќе и појарко им ја доближи неповторливата, исконски чистата молитва која ја глаголет и Исус! Но на јазик ослободен од – скаменетоста и ортодоксијата на одминатите векови.

**Најраната етапа на јидиш-литературата е орална;
хумани модуляции од еврејската традиција**

Најраната етапа од развојот на јидиш-литературата е орална: меѓу средноевропските Евреи било развиено рецитирањето и пеењето што го изведувале бардови од спиман-фабулите. Овие популарни германски романи биле адаптирани на јидиш-јазикот, и пеени или рецитирани од Евреи-трубадури. Постапно, во спиман-фабулите било вградувано и автентично еврејско чувство: елиминиран бил вулгарниот христијански мит и ритуал, елиминирани биле витештвата и насилствата, заканите и борбите и заменети со хумани модуляции од еврејската традиција.

Така, спиман-фабулите се преобразиле во инкогнентни манифестации на трагичното еврејско чувство. Еврејските трубадури и препишувачи црпеле од сопствената фолклорна и духовна традиција: јидиш-лиричарите го изразуваа копнежот по домот, тежината на човекот поради прекинатиот религиозен живот во прогонство. Биле преведувани и библиски глоси и теми, пословици и легенди, хумор и сатирични текстови, кои се ширеле од штетл до штетл (штетл: населба со хомогено еврејско население). Трубадурите или минстрелите, свирачи и пејачи – Евреи, во принцип биле пообразовани меѓу Евреите и огнени проповедници на јидиш-јазикот. Како што рековме: тие сами ги пи-

шувале текстовите па постапно нивната функција прераснувала во модерна школа на традиционални балади. Подоцна, минстрелите почнале да пеат и народни песни и легенди. Преведени на јидиш, тоа многу придонесло во развојот на јидиш-јазикот; помогнало да се одржува традицијата и љубовта кон сопствените еврејски легенди.

Природно е првите облици на јидиш-литературата да претставуваат обиди на првите автори да се остваруваат во попримитивни поетски изрази форми: периодот од околу 1400–1800 година е литература пишувана на стариот јидиш, препознатлив според својата фолклорна едноставност и преткнижевен верс; од околу 1800–1900 година се цени како период на источноевропскиот јидиш во кој доминира презентирањето на хашидистички легенди и популарни еврејски народни песни; и, најпосле, модерниот јидиш – етапа на презентирање на индивидуалното творештво на авторите: Перец – Фруг А. Рајсен и сè до Абрахам Суцкевер и помладите.

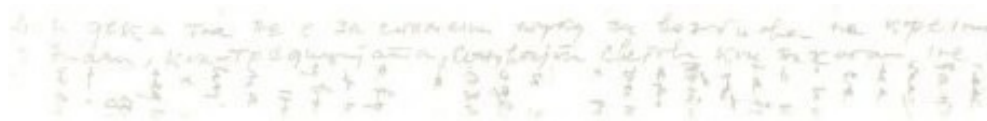
Прво зачувано дело на јидиш-литературата е Smuel book или Книгата за Самуел, пишувана во XV век, поема, која обработува библиски преданија за легендарниот еврејски крал Давид. Ова дело конечно раскрсти со сите претпоставки и неизвесности: тоа недвојбено потврди дека на јидиш-јазикот може успешно да се создава и мисли, и дека тој јазик е достатно формиран и напреднат. Подоцна сè повеќе се пишувале библиски теми или коментари за нив, егзегези и парафрази на легенди, коментари на Талмудот.

Импозантен книжевен корпус остварен во нецели два века

Импозантен книжевен корпус, со автентична етничка и естетска автономност, е остварен на јидиш-јазикот во сè на сè век и пол – два! Дотолку потрагично е сознанието дека сме сведоци на чинот на постапното згаснување на еден огромен подем кој в раце ја држеше целата историја на еден голем дух и на еден исклучително и сестрано надарен народ.

Во суштина: сè она што е остварено во јидиш-литературата е остварено од средината на минатиот век до денес. Повнимателно кога би се проследил текот на тој развој нема да биде тешко да се заклучи дека јидиш-литературата, покрај своите, имплицитно – еврејски внатрешни проблеми, поназначено од другите литератури кои паралелно со неа се создаваа во Европа – го чувствуваше проблемот на дисперзираниот културен континуитет на својот народ и на својата еврејска традиција. Авторите кои ја создаваа јидиш-литературата своите дела ги започнуваа на библиско-арамејскиот, за да ги продолжат на јидиш; ги започнуваа на јидиш за да ги продолжат на германски или руски јазик: тоа е карактеристична ситуација во која во исто време се создаваа и јазикот и литературата! Одвај во почетокот на нашиот век јидиш-јазикот, беше востановен како книжевен и национален јазик на сите Евреи. Поради тоа не треба да збунува фактот дека за раната етапа на јидиш-литературата, повеќе може да се говори како за премин од оралната книжевна традиција отколку за издиференцирана творечка самостојност. Природно е поради тоа да биде пролонгирана колоквијалната форма на јидишот пред да се издигне до степен на висока стилизација. Природно е, исто така, јидиш-литературата да биде поостварена во прозата, зашто прозата е во можност да апсорбира поголеми блокови колоквијален говор.

Повеќето меѓу јидиш-поетите, својата книжевна кариера ја започнале пишувајќи на еврејско-арамејскиот. Не случајно: тоа биле синови и ќерки на поугледни семејства, на рабини и кантори. Од друга страна: еврејско-арамејскиот и јидишот формираат единствен лингвистички и културен континуитет; единствена традиција ги поврзува и единствена цел ги обединува: да се зачува еврејството. Се разбира: основна компонента на нивната поезија е, сепак, духот на митот и на молитвата. Синовите и ќерките на рабините и канторите наизуст знаеле огромен список молитви и црковни псалми; со нив легнувале и со нив се буделе; низ нив плачеле и низ нив се радувале. Од Рајзен и Зише Ландау, Менделе и Перец Маркиш, Каим Бијалик и Ури Цви Гринберг, Аарон Цајтлин и Габриела Прил, – секој одделно и сите заедно живееле живот на

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

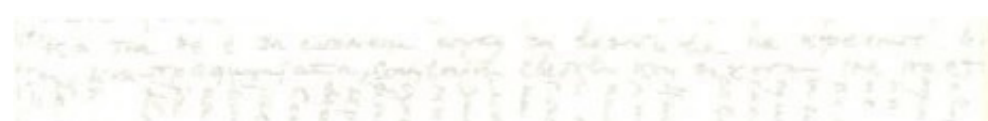
двојна амбиваленција: ја љубеа земјата во која социјално беа згрижени – со-нуваа по Светата земја; пишуваа и говореа на јидиш – а сите молитви и песни ги глаголеа на еврејско-арамејскиот!

*„Помогни ми, о Боже,
да плукиам на светот, на Тебе
и на себеси...“*

(М. Л. Халперн)

Во развојот на јидиш-поезијата, во кус временски период беа превозможни сите естетски етапи низ кои минуваше светската поезија во XIX и XX век. Неоромантичарите на Die Yunge се натпреваруваа со виталната експресионистичка книжевна група Chaliastra; припадниците на Chaliastra-та ги предизвикуваа со своите остварувања другарите од групата In Zikh кои се застапуваа за естетска автономија со која ќе се евоцира горчливата реалност на еврејскиот духовен опит а против нежниот романтизам и метричката конвенционалност; – Абрахам Рајзен ги боготвореше Лермонтов и Хајне и нивниот сентиментализам – Переш Маркиш и Ици Карик се колнеа во футуристичкиот манир на Мајаковски; Јозеф Ролник, Габриела Прил и Х. Лејвик се воодушевуваа од широкиот пев на Витмен, од пасторалите на Роберт Фрост, од едноставноста на В. Стивенс! Кратката историја на јидиш-поезијата е исполнета со литературни групи, книжевни школи и тенденции. Сите – краткотрајни и минливи. И, што е сосем природно: нивните политички гледања беа фрлени во големата сенка на единствениот идеал: да му служат на својот еврејски народ и на неговата духовна традиција. На еден или друг начин – сите беа неимари на големиот, на Третиот еврејски храм: јидиш-јазикот и јидиш-литературата.

Сè што постигна јидиш-поезијата е дело на творци исцело посветени на прогресот. Сè она што го постигнаа тие – го постигнаа во услови на големи стресови и неподносливи фрустрации: најголемиот дел меѓу нив завршија по гетата и по логорите на XX век. Многу личности, и буквално, беа скршени од

АНТЕ ПОПОСКОЌИ избрани дела

тежината на историјата на овој век! Репрезентативни фигури „се уништени во симетрични ако не и синхронизирани терори на хитлеризмот и сталинизмот. Тоа е етапа на голем шок и трагични последици. Исчезнаа цели генерации писатели... Кон крајот на XX век историчарите ќе бидат соочени со меланхолична задача да го признаат крајот на јидиш-литературата.“ Ова е исказ на големиот вљубеник и коментатор на јидиш поезијата Ш. Добжински. Независно од тоа: јидиш-литературата обележува голема етапа на модерната еврејска историја, во која јидишот бил доминантна духовна категорија на милиони Евреи.

Тадеуш Ружевиц, по погибјата на околу шест милиони Евреи во II светска војна, ќе дојде до заклучок „дека поезијата натаму нема никаква смисла: сега поезијата е – дамина...“ – ќе рече во голема резигнација поетот. „Само молчењето може да претставува соодветен одговор: холокаустот во поезијата е – крај!“ – ќе заклучи Ј. Глетштајн, а М. Л. Халперн, ќе му се обрати на Бога и ќе извика:

*Помогни ми, о Боже,
да плукиам на светот, на Тебе
и на себеси...*

Во апсолутно право беа и Т. Ружевиц, и Ш. Добжински, и Ј. Глетштајн, и М. Л. Халперн, зашто сите тие го имаа предвид фактот што направи Сталин на 12 август 1952 година со Бергелсон, Маркиш, Хофштајн, Квитко, Фефер, Шмуел, Перцов... „поезијата сега е дамина!“

**Евреите не можеле да бидат прогонети никаде:
во себе ги носеле својот јазик и својата древна култура**

Но, што значи јидишот за еврејството и еврејската филозофија, воопшто? Есеистот и аналитичар на јудаизмот и неговите модерни текови, Шломо Бирнбаум, укажува дека има многу Евреи кои целиот свој живот го живеат со минимум еврејство во себеси; „тие со душа и земја живеат туѓ начин на жи-

вот. Би било нормално да се очекува тие да го напуштиле и својот јазик. Но, тоа не се случува: јидишот на тие Евреи им е единствена врска со еврејството. Јидишот ним им е – единствен идеал!”

Јидишот не е дело на современи лингвистички или социјални теории. Бирнбаум: „Не еврејската сепарација – вели тој – туку еврејскиот народ, народот на јудаизмот и на еврејскиот начин на живот го создадоа јидишот...”

Јидишот израснал од потребите; Евреите, оттурнати од општиот културен живот, сè што остваруваа како култура – го остваруваа преку верата. „Точно затоа тие и не можеле да бидат прогонети никаде бидејќи длабоко во себе ги носеле својот јазик и својата велика древна култура“ – ќе заклучи Бирнбаум. Според него, не постои разлика меѓу јидишот и еврејскиот-арамејски, еврејско-арапскиот и еврејско-шпанскиот. Разликата е само во тоа што јидишот го опфаќа најголемиот процент од еврејскиот народ, едноставно поради тоа што меѓу сите еврејски јазици е „најсамостоен, најсвој. Другите јазици помалку се разликуваат од нивните неевропски паралелни јазици и ниту еден од нив не се издиференцирал со толку голема самостојност и автентичност. Јидишот е единствен кој живее во еврејската свест и традиција како и историски поста-риот еврејско-арамејскиот, библскиот.“

Во отсуство на културни, образовни и научни институции преку кои ќе заживее јидишот – единствена негова шанса остануваат само верата и ли-тературата. „Таму кај што завршува верата и нејзиното влијание – таму завршува и креативниот културен процес“ и точно поради тоа сите напори беа насочени јидишот да се вметне, да стане составка на Тората и синагогата. Така тој му се доближува на народот, така тој се пресоздаваше во молитва и песна. Божјата заповед има сопствена смисла доколку се проповеда на сите јазици, па според тоа и – на јидишот! Така, преку верата, јидишот го одржува-ше еврејскиот народ и буден и единствен; на собир. За да успее во тоа, придо-несоа и други околности меѓу кои најзначајна беше што од поодамна светиот јазик веќе тешко се разбираше. Така, јидишот во религиозниот живот влезе не само преку емоциите туку и преку – разумот. И бидејќи сето тоа е еден

волшебен круг (како ќе се соопштаат молитви, како ќе се проповеда Тората доколку нема преводи на јидиш?) – точно во јазлите на тој круг израстуваа и самиот јидиш!

Јидиш-јазикот е социјален одраз на еврејството во дијаспора: народ откор-нат од родната почва; фанатизмот на христијанската и муслиманската тради-ција во средините во кои живеел; забраните еврејскиот народ да се здобива со право на сопственост на земја што ќе ја обработува; животот во изолирани гета; синхронизираниите националистички и шовинистички напади против еврејс-твото... Се формирал цел еден милениум, коегзистирал со другите јазици во Европа, еволуирал, постапно за да прерасне во посредник на национално-кул-турниот идеал на Евреите. На тој јазик се формираше еден нов хуманизам кој повикуваше на еврејската традиција: „Доколку веќе тој хуманизам не можеше да ги постигне своите цели во секојдневниот живот – во јидиш литературата тој ги оствари, – ќе рече Б. Ривкин и ќе ја повтори неговата позната теза според која – јидиш-литературата, повеќе од потреба отколку од избор мора да функциони-ра како замена за можна територија, за можна нација. Тоа значи дека многу од општествените потреби што другите народи ги решавале преку нацијата – Ев-реите тоа мора да го решаваат преку литературата.“ Се разбира: идејата на Б. Ривкин не беше нова. Оваа идеја беше водечко гесло на романтизмот.

Поезијата ги обединува и надежта и очајот; јидиш-поетот е избран: неговото срце е ветено...

Во недостиг, значи, на слободен и кохерентен национален живот, јидиш-литературата имаше задача да обезбеди услови за развој на националниот идентитет: од една страна таа литература известуваше за суровите реалности на секојдневниот живот, најчесто – потресни, депресивни, а од друга – таа мораше да ги храни и егзалтираните колективни аспирации на еврејството!

Основната дистинкција на јидиш-поезијата е во тоа што таа ги обединува и надежта и очајот. Јидиш-поетот е избран. Неговото срце е ветено. Но тоа

не му е ветено на Бога ниту на светот – туку на еврејскиот народ и на неговата национална кауза, чија визија се идентификува со визијата на Бога. Затоа јидиш-поезијата останува во континуитетот со древната духовна култура и традиција на еврејството. Затоа таа претставува и незаменлив ресурс на фолклорната традиција и на историската меморија. Таа поезија не допира до оној кој не ја почитува еврејската традиција. *Бналик, говорејќи за јидиш-поезијата, ќе рече: „секој превод на оваа поезија е како дја се бакинува невеста преку нејзиниот превоз.“*

Еврејската култура, па во рамките на тоа и еврејската литература, од исхонин заврзуваат на почвата на еврејското верување, на почвата на еврејската вера. Таа нивна вера го создаде и јидишот. Впрочем, тоа не е исклучок: верата и кај другите народи го креира јазикот.

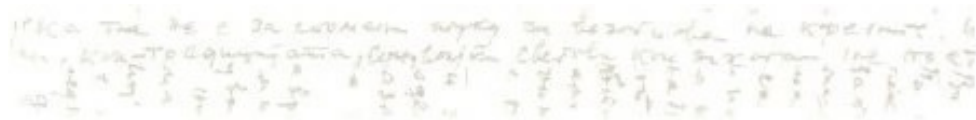
Суптилните аналитичари на јидиш-поезијата Irvin Howe, Ruth R. Wisse и Khone Sumerus ќе укажат дека нејзин препознатлив и носечки знак се осамееноста и бездомството. Седно како е презентирана – во кратки или распеани форми, минијатури или епски експликации, таа поезија тргнува од откорнувањето како опсесивна тема на откорнатикот. Еврејниот или неговите потомства никогаш не се оставени сами на себеси: тие се содржани во просторите на јазикот и на традицијата; тие секојпат стојат допрени врз сидот на својот фиктивен дом сосида од камењето на Сион; стојат пред прагот на својот утописки дом изграден во Светата земја; ги палат свеќите спроти Сабат; ги слушаат молитвите во еврејскиот храм; се загледуваат во старичките седнати пред порти и загледи во пустината пред нив. Во пустината тие ја здогледуваат огромната сенка на толпите низ историјата како се нишаат низ Синај; го препознаваат Мојсеј и се мачат да му го откријат гробот; се загледуваат во Аврам дури се искачува по ридот за да му го подаде како жртва својот син на Јехова... Пред старичките седнати на прагот се ниша сенката на карванот во пустината; раскопуваат во своите дворови папируси исполнети со знаци што врз нив ги оставиле пророците; го слушаат гласот од пепелта на своите синови и ќерки во Аушвиц и Сибир...

Не се оставени сами на себе, значи, Евреите. Во секој од нив е населен и кружи низ неговата крв огромен духовен корпус. И точно поради тоа: на јидиш-поезијата не и остануваше ништо друго освен низ голема творечка имагинација откорнатиот Евреин да го вљуби во фиктивниот дом што му го сосида таа. Наспроти гетата и историските бедни, наспроти безизлезноста во која се најдоа секој одделно и сите заедно како колективна историска судбина – јидиш-поезијата, во улога на голем неимар, на сите нив им изида величествен дом од кој излегуваа и влегуваа во модерниот свет.

Постојаните асоцијации на јидиш-поетите на својата Древна земја не се резултат само на историската меморија на тој народ, туку и пред сè прашање на нивната историска перспектива, прашање на опстанокот на еврејската нација: преку поезијата, на својот откорнат и расфрлан народ, му обезбедиле, барем, илузија на сопствен дом и сопствена татковина. Тоа можело да се оствари само и исклучително – во битието на јазикот и на неговите форми – празниците: верските празници се дел од поезијата, како што и самата поезија е составка на празникот. Луѓето и молитвите во тој имагинативен, но од поезијата јудаизиран пејзаж, навистина се чувствувале како во свој дом: и оние во Галиција, отаде Карпатите, и оние во Литванија и Белорусија, и оние во Германија и Холандија.

Над могилиците во Мајданек јас убаво ја видов и распознав пепелта на нашите празници...

Но Сабатот, или седно кој друг празник на Евреите, не можел да значи многу доколку не бил ситуиран барем во имагинарниот пејзаж на традицијата. Зошто? Бидејќи „неповратно беа исчезнати пејзажите! Пејзажите беа органски дел од атмосферата на празниците во моето детство. Кога застанав над могилиците во Мајданек јас убаво ја видов и ја распознав пепелта на нашите празници, на нашиот Сабат! Што значи тоа да се изгори во пепел, што мислат

тие: дека ќе изгори и пепелта на нашиот Сабат? На нашите празници? Не! Пејзажот сред кој опстојуваат нашите празници - ние го носиме во себеси!“ (И. Мангер).

Не постои оган, значи, кој може да ги изгори јазикот и празниците; заборавот нема никаква моќ над нив!

Така, секавајќи се на празниците, на молитвите, на ритуалите, на игрите - јидиш-поетите на осамениот Евреин му го доближија, му го вратија насилно одземениот пејзаж и сега тој осаменик, низ страниците на поезијата имаше еден утописки но сепак – облик на својата татковина! Јидиш-поезијата ја врати сликата на далечните и заборавени колички по патиштата и полињата; ја врати сликата на впрегнатите исушени, мршави магаренца; ги врати довиците на старите препродавачи на книги; го врати библискиот пејзаж на карваните низ пустината; ги врати свездочатците; ги врати дечињата кои крадат овошја во Гетсиманската градина; одново можеа да се здогледаат пламенчињата по синагогите; ги врати ноките покрај огништата во домот: „Ској еврејски дом е прекрасна Рембрантова слика, со нашите мајки во средината.“ (И. Мангер)

КОН ВОДИЧОТ НИЗ ЕРУСАЛИМ

Не води ме.

Сам можам да си го најдам патот.

Тука сум дома, запомни го тоа,

нема да се загубам, нема да заскитам,

главата ми е навикната на тврдо визглавје,

окото – на овие древни самраци,

во душа го носам златниот клуч

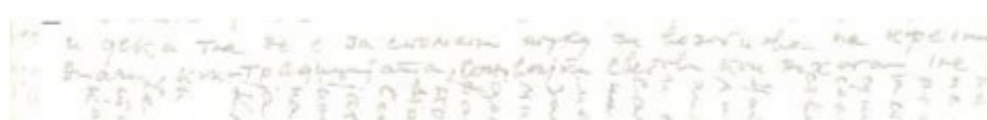
со кој ги одгатнувам знаменијата

врз облеките на старците

и со кој ги отклучувам брадосаните ликови

наведнати врз Натура карта.

(Маер Стикер)

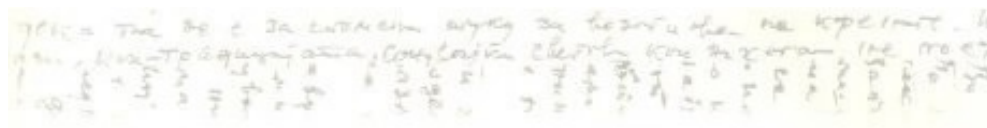
Јидиш-поетот никогаш не прошетал низ тесните улички на Ерусалим и Хеброн; никогаш неговите очи уште не виделе рабини пред Сидот на плачот; не допреле ниедно стебло во Гетсиманската градина; никогаш како деца не прошетале низ Синајските гори... Па сепак: клучот со кој се одгатнуваат сите знаменија на прадедовската земја тие го носат во себеси уште од раѓањето; тоа е најголемото богатство со кое ги дарила судбината.

На тој начин јидиш-поезијата, поезијата на бездомството и осамата, паралелно со јазикот, ги врати и празниците. Евреите на тој начин, независно каде ги расфрлала судбината: меѓу Словените или Германците и Литванците – веќе беа во свој, сопствен дом а празниците не се вратија како питачи на врата – туку сами ја отклучија вратата на сопствениот дом и точно со клучот на нивната судбина.

Јидиш-поезијата си изгради автономен, класично еврејски стил; врз секоја песна втиснат еврејски печат. Така на древниот еврејски стил беше надграден и современиот – јидиш стил. Но и двата стила, древно-еврејскиот и јидишот, не исчезнаа од природна смрт, од презреаност; древниот еврејски стил беше брутално отсечен од мечот на Римјаните; јидиш-стилот – садистички беше погубен од германскиот нацистички меч“ (Ицик Мангер). Па и оваа антологија е концептирана во етапа кога дефинитивно исчезнува јидишот; откако тој брилијантно си ја изврши својата ненадоместлива историска мисија:

...Ветрот ќе остане,
и слепилото на слепиот човек,
и нишката од пена – белег на морето,
и дел од облак ќе остане
меѓу гранките

и зборот зелен
како genesis кој прави тревата да расте...

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

А надвор одминуваше век на стравотни погиби преселен од страниците на Библијата

Во домот што му го изидаа јидиш-неимарите, Евреинот можеше да остане заробенник на самиот себеси доволку не го подотвореше прозорецот на Пастернак за да види кој век одминува надвор. А надвор одминуваше век на стравотни погубни преселени од страниците на Библијата. Тој век јидиш-поетите, секој на свој начин, се обидоа да го прераскажат:

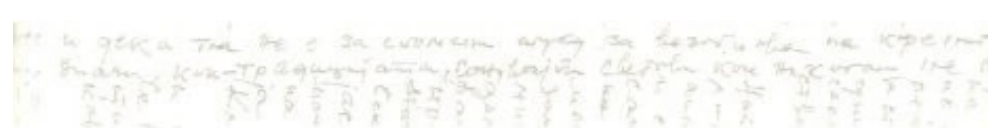
*Колку може да зафати една шака?
Грутка бакар, сребро или злато
но ништо од сето тоа јас не сакам.
Сакам,
сред пепелта во мојот двор
птица со сини очи
уште еднаш да ми пропее...*

(Маер Стикер)

Јидиш-поетот, водејќи сметка за општото ниво на својот брат Евреин, неписмен или полуписмен, со цел да му ја доближи својата душа, својата мисла и размисла, честопати ја жртвуваше перфекцијата на стихот и му го подаваше својот ракопис недооформен, мошне често и грубо измоделиран но со јасна идеја и со назначена транспарентност. Уште почесто јидиш-поетот тоа го правеше во облик на напев позајмен од фолклорната традиција во кој вметнуваше некоја своја поетска мисла и идеја – сè со цел таа размисла, тој негов збор да допре до оној на кој му е наменет. Најчесто, јидиш-поетот, во огнот на својот творечки занес, се фрлаше во монолог со себеси но не преку зборови туку преку истражувања внатре, во зборот, во јазикот. Несвесно создаваше неологизми кои, можеби, немаа свое рационално покритие но затоа предизвикуваа бројни и длабоко емоционални асоцијации:

– М д г б?

– Б г д м...

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

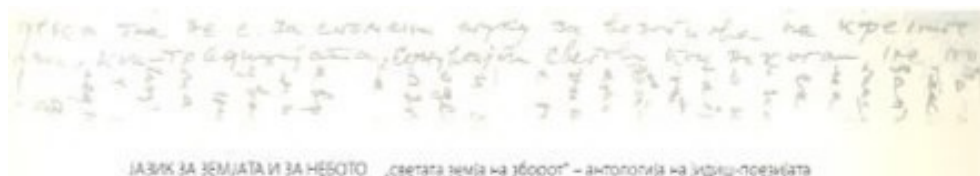
– М б?

– Д г...

– ?

Неологизам (како што тврди нејзиниот автор Х. Кац), или пак формалистичка авантура, сеедно, јидиш-поетите во ниеден миг не се ограничија само на практикување на традиционалистичката постапка во поезијата туку настојуваа да усогласат дел од својата имажинација со духовното богатство на нивната традиција. Така, за нас понеупатените во оваа материја, буквите зад кои стои прашалникот и буквите зад кои стојат трите точки – може да не значат ништо и да не предизвикуваат никакви асоцијации: за поупатените, меѓутоа, тоа не е никаква формалистичка гравура туку суштинска надградба на некои идеи од бројните кабалистички лавиринти: во нашиов конкретен случај, примерот сугерирал разговор помеѓу момче и девојче: не е загубена надежта; ќе се сретнат!

И уште нешто. Напати, јидиш-поетот, било достатно да им ја измени местоположбата само на буква-две во зборот за да добие тој значење кое го разбираше и поимаше само фантазијата на поетот и сосем ретко и – некој друг. „Одвезано со сонитата“, на пример, со измена на местоположбата само на една буква во зборот се трансформирало во „Одвезано со љубовта“! Нешто било и веќе го нема! Збришано! Нешто како сон, нешто како – никогаш и да не било! За да се стигне до една таква дилема, во еден од паралелните еврејски јазици била достатно само една единствена буква да ја измени својата местоположба во зборот, значењето на синтагмата малку или сосем за да се измени. Таа потрага по зборовите, час – егзалтација и екстаза, час – творечка заблуда и игра, е потрага по непостоен но можен двојник на зборот. Потрага по близина на зборот. Во тој збор поетот открива сублимна поетска содржина и предел на бесконечни асоцијации. Тоа е вовед во сите искушенија со кои ќе се соочи во текот на создавањето на песната. Така јидиш-поетите, откриваа дотогаш непознати зборови во кои бил населен творечкиот имажинарен свет кој се пресоздавал во составка на еврејската меморија. Во тој свет на поетот

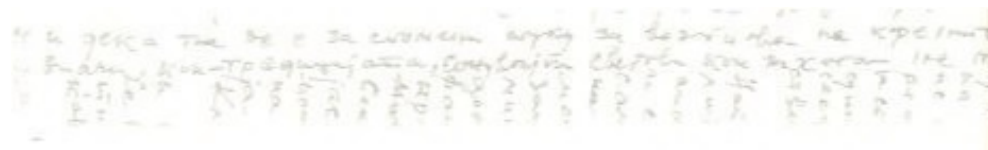
ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

пред холокаустот; беа населени домови и дворчиња, улички и гратчиња во кои бликал живот: „Сега песната е завршена и одзива само нејзиното ехо. И ниту еден пријател не може да го понесе со себеси ехото, бидејќи тоа е длабоко закотвено во неговото поетско срце“ – ќе рече Ш. Цалман.

Јазикот на визијата – е јазик на сите јазици

Животот кој бликаше во гратчињата засидани од јидиш-поетите, не беше никаква илузија: луѓето кои шетаа по улиците, кои се молеа по синагогите, кои палеа свеќи спроти Сабат - беа ликови од поетската меморија: поеднакво и реалност - и сон. Тие ликови беа преписи од дедовниот дом, од улицата, тоа беа ликови кои претходно го допреле или видот или слухот на поетот, или пак нивните сенки прошетале низ неговите соништа, низ неговата имажинација. Нивните облеку или нивните предмети, книгата или часовникот, свештеникот, шамијата заврзана околу глава, везот и шарите на веленцата, ликот на јагнето или на кравата, камењето и тревките – сè на свој начин влезе во јидиш-поезијата. Тие поети садеа стебленца меѓу псалми и ниту ги полеваа ниту пак го корнеа дивото билје околу нив – па сепак тие растеа, извишуваа, зашто беа нешто кое стои на самиот раб меѓу надежта и очајот. Секој меѓу поетите се обидуваа да придонесе со својот јазик, јазик кој би отворил нова визија: „Јазикот на визијата, – велеше големиот Бијалик – е јазик на сите јазици. Тој е потивок јазик, јазик на мистеријата... Ниту глас, ниту звук, туку сè е пресо-зладено во бои. Боните имаа своја магија, волшебност, мноштва асоцијации. На овој јазик Бог себеси му се открива на својот избраник“ (А. Цалман).

Тој јазик на визијата на јидиш-поетите е најзначајна духовна инвестиција на модерното еврејство: таа визија откри проекции кои дотогаш не фигурираа во свеста на Евреинот, кој веќе и беше предаден на судбината. Тој јазик, јазикот на Ајнштајн и на Суцкевер, на Марк Шагал и на Целија Дропкин, е пророчки глас во еврејската пустина на XX век и дефинитивен раскин на Евреите

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

со историјата на погромот! По јидиш-поезијата – сè она што ќе се случува натаму – ќе се случува со целото човештво а не само со – Евреите!

Одиде заедно светот и јас: јас ја носам – торбата, тој го носи – очајот

Природно: јидиш-поетот во име на една таква визија не ја изделуваше еврејската судбина надвор од судбината на светот:

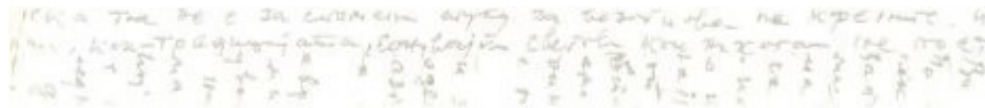
Низ тивко поле скитам јас
таму кај што маките ме носат
стојам, чекам, сам без глас
светските нсоли ме носат.

(Абрахам Рајсен)

Покрај седмокракиот свеќник, искован од парченце злато и украсен со цвеќе и пупки како расцутен багрем, покрај таа менора, значи, единствениот извор на светлина во Шаторот на Мојсеј, јидиш-поетот почна да става и предмети за кои до вчера и не смеел да помисли! Тоа беа предмети или идеи на луѓето со поинакво минато, со поинаква историска меморија. Покрај имињата на еврејските месеци – стоеја и другите, поинаквите имиња на месеците! Човекот и светот беа една и иста судбина. Евреинот ја преповторуваше и буден и на сон молитвата на Мојсеј: „Ќе ги благословам оние кои тебе ќе те благословат, и ќе ги проколнам оние кои тебе ќе те проколнат; и во тебе ќе бидат благословени сите племиња на земјата...“

Х. Лејвик пророчки согледа дека иднината на еврејството не е во неговата изолација туку во обединувањето, здружувањето на неговата судбина со судбината на светот:

Нокта е темна а јас - слеп,
со бел стап во рацете
излижан од ветровите.

Торбата ми е празна – срцето пусто,
сонцето и клуч и тајна
и сè заедно – неподносливо.

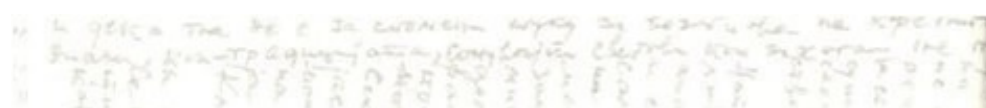
Го слушам допирот на нечија рака:
ај допушти ми
да ти го поносам товарот...

Одиде заедно светот и јас
Јас ја носам – торбата,
тој го носи – очајот...

Само како далечно насетување во заедничката судбина на светот може да се здогледа карактерот на еврејската погипија: Х. Лејвик како да ја подготвуваше еврејската судбина за средба со апокалиптичкиот мрак:

Ковај со чеканот,
ковај синцир, ковај,
на пат за робија
каде без синцири?
Во еден од моите ормани
врзоп со кошула и чевли
и молитва
и јас секогаш подготвен
за еден нов погром...

Во врзопот, значи: кошула, чевли и – лист од светата книга! Постојано за да го препрочитува оној бесконечно човечен и бесконечно актуелен псалм: „Поради љубовта се нафрлаат на мене и јас за нив се молам“! Тука е и Рајзел Цихлинска и Либ Квитко и Халпери... И сите тие, рака за рака со Лејвик, се подготвуваша за еден нов погром, но длабоко беа уверени дека и смртта, сама по себе, се разликува од смртта и уште смртта дека може да се степенува:

Руската смрт
е смрт над сите смрти
руската болка
е болка над сите болки.

Ах, таа жива рана на светот.
Како е твоето срце сега?
Прашај кое било дете,
прашај кое било Еврејче...

Руската смрт
е смрт над сите смрти...
Руската болка
е болка над сите болки...

(Либ Квитко)

Руската смрт, значи, е смрт над сите смрти, а руската болка – болка над сите болки! Ниеден збор на поетот не е случаен! Украинскиот Евреин од Олесково, заколниот сподвижувач на Октомвриската револуција, поетот кој почувствува дека меѓу смрт и смрт и болка и болка има големи разлики, пророкот кој претскажува дека руската смрт е смрт над сите смрти – своето пророштво го потпиша со својата сопствена смрт: Сталин, него, заедно со група јидиш-поети, го погуби! Но, Сталин не го погуби Либ Квитко: Сталин ја погуби најкосмополитската составка на јидиш-поезијата, по Суцкевер! Виртуоз на краткиот исказ, инвентивен, предодреден да и лamentsира на правдата и на слободата. На овој ист јазик Бијалик се довикуваше со пепелта на својот татко, Шагал со пепелта на својот татко... Тоа е поезија во која претежнува злото на живите над – живите!

Сето тоа, одамна пред Квитко, го согледа и основоположникот на јидиш-поезијата, Јехоаш:

Сега само неколку моќни и помалку од многуте
и глеј, небото станува посветло, бескрајно,

*и сè уште сите одиме здружени, заедно,
зближени, искачувајќи се каде што
секому од нас ќе му се даде неговиот дел од височината
потоа ќе ги турнеме скалите под нас
и ќе стоиме сами споделувајќи ги
секој своите страдања...*

Внимателно застанувајќи над стиховите на Јехоаш и споредувајќи со дел од поетското творештво на Л. Квитко на оваа тема, нема да ни биде тешко да согледаме дека постои апсолутен континуитет на неколку тематски подрачја во кои се опитале, речиси, сите јидиш-поети. Животот и смртта, минливоста и вечноста, земјата како филозофска категорија, празниците и молитвите – тоа се тематски подрачја во кои со векови и векови се остварувале метафизичките начела на еден духовен корпус. Напати, тоа се апокалиптички визији, напати сензуални и спиритуални сеанси, суптилно изнијансирани филозофии, сентиментални и елегични изливи на безброј теми, но сето тоа заедно го формира трагичниот поетски дигнитет на еден народ:

*О, велик Боже, она по кое копнеам
не е нешто огромно - туку дребно, ситно;
гроб дај ми, тивок и мал,
и дај врз него да капне
солзата од моето дете...*

Тоа е молитва синот да го надживее татка си за да има чија солза да капне над човскиот оземјен копнеж. „Свиреп е – ќе продолжи Ејнхорн – да се умре во некој трап, во некој ров крај патот за да не се знае никогаш чие стапало чија глава ќе гази!“ Затоа, секавањата на патиштата во Сибир е едно од големите предупредувања на живите:

*На патиштата во Сибир
и денес би можеле да ја најдете врвцата*

*од еден од моите искинати чевли,
кожен ремен, остатоци од стомне,
лист скинат од светите книги.*

*И денес во реките на Сибир
би можеле да најдете некои траги:
од мојот потонат сплав,
дел од моето окрвавено јаже во шумата,
и во снегот – моите замрзнати стапалки...*

Суптилна имагинистичка алузија во поетскиот простор исполнет со пророштва

Моше – Либ Халперн, поетот од зад Карпатите, кој се формирал во Германија, поетот кој дури и својата поетска кариера ја започнал во и на германски јазик, не ја доживеа војната, но идеално прецизно, со најголема математичка строгост ги здогледа сите нејзини последици. Си замина од овој живот без да загуби ништо зашто и на живите по него тој живот не им понуди поинаква судбина од неговата. Си замина, значи, здогледувајќи го сè она што го видовме самите потоа, и нè фрли одново во размисла како може нештата од пред Навуходоносор и по нас во влакно да не се разликуваат меѓу себе! Моше – Либ Халперн си замина од животот потпишувајќи пред тоа неколку апокалиптички визији, препишани, веројатно – од иднината:

*Ќе поверуваш дека тоа е пустина
во која
околу голем камен
кружи болен лав
и си одбира место кај да умре.*

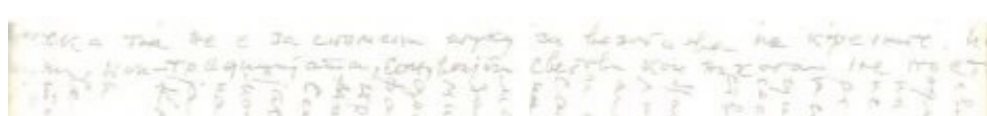
*Всушност, тоа беше
еден пуст град*

низ кој луд човек
лазеше помешечки
околу урнатина на кука
и влечеше зад себе
врзан за канџа човечки череп...

Меѓу најистакнатите автори на јидиш-поезијата, секако, претставуваат Ана Марголин, Целија Дропкин, Рајзел Циклинска, Дора Тетелбоим, Кадија Молодовски, Рахела Корн, Малка Тусман, Ривка Басман, Рахела Фишман, Мирјам Улиновер и многу, многу други. Сите тие, секоја на свој начин, во јидиш-поезијата, открија широк простор кој може да се именува и како национално-духовна доктрина на еврејскиот народ; висока етапа на национален препород; голема творечка проекција која се надгради врз најносечкото во духовниот капитал на еврејската историја и на човештвото, посебно. Донесоа специфични молови; широка елегична гама која може да ја испее само дупата на жена и мајка; населија суптилна имажинистичка алузија во поетскиот простор исполнет со пророштва, црнила и страв.

Доколку поетската слика во јидиш-поезијата станува препознатлив белег – тој белег во поезијата на жените јидиш-поетеси прераснува во правило. Не случајно: еврејската духовна традиција го елиминира директното обраќање. Мајката или жената е таа – која воопшто во овој принцип не смее да се огреши: „И рече Бог: навистина, Сара, жената твоја ќе ти роди син, и ќе го викаш Исак; и ќе го ставам заветот свој со Исака и семето негово по него да биде вечно... (Мојсеј 1/17,19)“. И уште: „Го гледам, но не сега; го гледам но не одблиску...“ (Мојсеј 4/24,17). „Го“ а не „него“ - х или у; „Тој“ – ќе рече македонската жена ама името нема да му го каже! Името е – свето! Тоа не смее туку-така да се изговори, освен, скраја да е, – кога надоаѓа смртта! Тогаш жената ќе се пресоздаде себеси во крик и во тага и постојано ќе го преповторува името на нејзиниот љубен. Најљубен меѓу сите е Бог, а тој нема своја каква и да е друга изобразба освен – себеси! Алузијата, според тоа, надградена врз

имагинистичката претпоставка на поетот, го заградува кругот на една елегична интонација исполнета со метафори и метафрази.

**Љубовта на поетот кон татковинат
е нешто природно.
Неприродно е зошто таа не му возвраќа нему...**

Јидиш-литературата, споделувајќи ја судбината на својот народ, и самата го носеше проклетството да се формира во услови на апсолутна дисперзија; јидиш-поетите создавале отаде Карпатите, на Бродвеј, во Литванија и Полска, во Германија и Белорусија; создавале, значи, во меѓу себе поларизирани средини, со големи разлики на духовниот потенцијал од народ до народ и од традиција до традиција. Но вистинскиот апсурд се крие точно во тоа: јидиш-поезијата во едно исто време беше во допир со сите книжевни струи и процеси кои се одвиваа во светската литература. Тоа значи дека таа во кратко време се приспособуваше на таа контаминација, на тие благотворни проникнувања и меѓувлијанија. Не постоеше никаква опасност тие влијанија во што и да е да ја загрозат а најмалку да ја деперсонализираат еврејската национална литература, а во таа смисла и јидиш-поезијата, едноставно поради тоа што таа литература своите длабоки корени ги напојуваше во водите на својата старозаветна традиција.

Модерната мимеза на јидиш-литературата и' даваше и формално функција на нешто живо и жилаво. За јидиш-поезијата тоа беше една продолжена симултана позиција во која едновременно егзистираа и се натпреваруваа меѓу себе сите модерни стилови во литературата: јидиш-интроспективистите на In Zikh групата од Њујорк (Ј. Глетштајн, Аарон Гланц, М. Лејлс), евоцирајќи ја горчливата реалност на сопственото и еврејското историско искуство – му се спротивставуваа на крвниот и нежен романтизам и на неговата метричка конвенционалност; групата на јидиш-поетите од Киев (Давид Бергелсон, П. Маркиш, Д. Хофштајн, Либ Квитко, А. Кушниров) јидиш-поезијата ја прогласи за „дете на Октомвриската револуција“, нивното големо поетско дело

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

кое се движеше од идили на детството до неконтролирана ламентација на револуцијата, од одбрана на јидиш-експресионизмот до облици на идеолошки радикализам – заврши трагично: во 1952 година, заедно со уште неколкумина јидиш-поети, беа погубени од Сталин; поетската група „Младо Вилно“, прерасна во импозантен мост кој ја поврзуваше европската култура со тековите во литературата кои се одвиваа во Америка: преку оваа група, или во најголем дел преку неа, во Европа се населуваа Р. Фрост, Е. Паунд, Елиот, В. Стивенс, Маријана Мур... Овие и многу други автори беа преведувани на јидиш-јазикот тогаш кога во другите јазици од нивната поезија немаше ниту трага.

**Светот е ништо – човекот е сè;
Во тебе е законот на целата природа.**

Затоа е многу тешко јидиш-поезијата да се сведе на стереотипи кои можеби имаат своја функција во други национални литератури. За јидиш-поезијата, речиси, фиктивно е прашањето за модернитетот, односно за нејзината традиционалност. Развивајќи се во услови на апсолутна дисперзија, јидиш-поезијата во текот на целиот нејзин развој со едната нога стоеше во еврејската духовна традиција, а со другата беше во самото битие на модерниот процес, независно каде и да се одвиваше тој.

Јидиш-поезијата отсекогаш беше и остана современа. Оттука и нејзината препознатливост: стремеж и отвореност кон сите облици мимеза и проникнување: И. Шпигел, А. Суцкевер, Р. Потап, А. Шамри, М. Јунгман, Ј. Фридман, Глетштајн, Рубинштајн, Цихлинска, Молодовски, Каим Грејд – сите тие, но секој на свој начин, стојеа зад Емерсон: „Светот е ништо – човекот е сè; во тебе е законот на целата природа; му се поклонувам на секојдневието и на обичното; му се поклонувам на млекото во ведрото, на брашното во ноќвите, на песната од улицата...!“ Исто така, сите тие и секој од нив одделно, како можат да имаат друга и поинаква тема доколку погромот и смртта се единствена нивна природа? Не случајно Суцкевер ќе дојде до заклучок дека „прозодијата е најблиска

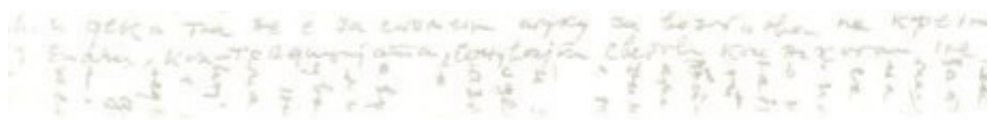
АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

до структурата на библиската реч“, и не случајно уште ќе се определи за силна реторичка фраза која, доколку исцело не ги елиминира – тогаш сигурно ги фрла во сенка демодираниите метрички принципи кои „директно атакуваат на мислата а преку неа и на смислата во и на поезијата.“ Доколку го имаме предвид сето ова, тогаш не би требало да нè изненадат паралелните конструкции во неговата поезија, неговите реторички дублети, бројните алитерации и асонанси.

**Големата песна за небото е напишана;
за земјата – сè уште не**

Две теоретски струи постојано го напојуваа живото ткиво на јидиш-поезијата: естетичките процеси кои се одвиваа во Америка кон крајот на минатиот и во овој век и процесите кои се одвиваа во тоа исто време во европските литератури. Првата, врзана за својата млада традиција (Сандберг, Фрост, Е. Дикинсон, Е. Паунд, Т. С. Елиот, Витмен), втората, европската, врзана за богатото и автентично поетско творештво создадено низ векови во бројните национални литератури. Тие проникнувања се одвиваа преку јидиш-книжевните групи формирани низ Европа и Америка, и пред се преку: Die Yunge („Млади-те“) кое функционираше и во Европа и во Америка, Chaliastra („Група“), In Zikh (Ин-троспективисти“), „Младите од Вилно“ и други. Овие групи беа директен мост меѓу Америка и Европа, кои извршија ненадоместлива улога колку за развојот на јидиш-поезијата толку и за развојот на националните литератури во Европа.

Модерната јидиш-поезија, свеста за традицијата во творештвото ја поима како естетичка категорија: „за мене ништо не значат пасажите на древните пророци населени во бездарни книги...“ – ќе рече Суцкевер и ќе го допојасни своето гледање: „Близок ми е Стивенс: големите песни за небото се напишани, за земјата сè уште – не!“ Близки му се и Елиот и Паунд, но тезата дека поезијата е составена од „тврди и јасни слики“ кои би биле резултат на хармонично обединување на интелектот со сензуалното, „кората на мозокот со срцето“, Суцкевер ја става во корелација со еврејската духовна ситуација: „Сликата ќе

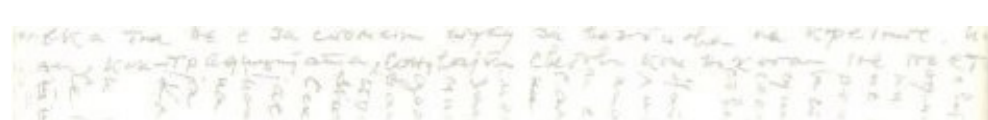
ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО „светата земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата

биде и тврда и јасна и во случај кога таа внимателно се подзасенчува со невиноста на молитвата или, исто така внимателно, ќе се доосветли со блесокот на мечот од митовите“. Суцкевер, Волф, Дропки, најметафизичарите сред модерната јидиш-поезија стојат цврсто зад Елиот и Е. Пунд, дека поетот има сила песната постојано да ја преобразува во модел според кој „ерудицијата и метафората да ѝ станат нејзини хемиски составки. Нивно гесло е: „сетилата да ја отклучуваат мислата“, тезата на Чарлс Олсон: „ГЛАВАТА преку УВОТО кон СЛОГОТ“ ја подупростуваат и ја ситуираат попрагматична модулација: преку ритмот, преку музиката (увото на Ч. Олсон!) не само кората на мозокот туку и срцето треба да копнее кон стихот.

Секој убав стих е единица живот

Јидиш-поетите не можеа да ја заобиколат мислата на Блејк дека „секој убав стих е единица живот“. Тие оваа мисла ја преведоа и ја прифатија како сопствен теоретски практикум во кој ги обединуваа најзначајните теоретски стојалишта за модерната поезија на XX век. Се определија за „поезија поблиску до коската“, за „поезија без обосни придавки“ кои ја замаглуваат и ја разводнуваат мислата, а со тоа и нејзината ударна сила; се определија за поезија според која нашиот ден го населуваат во митот а не обратно: еврејската судбина бара човекот сам да се открива во ритуалите на одминатите времиња. Затоа симболите на Суцкевер имаат богата асоцијативна ирадијација која се протегнува надвор од семантичките значења.

Филозофијата на јидиш-поезијата поучува дека животот биолошки продолжува само во хармонијата на убавиот стих! Тој е определен како облик на паралелно постоење со лингвистичкото. Ритамите позајмени од аурата што ја формира припекот во пустината; прошетките на поетот низ трагите оставени на дното на Црвеното Море; одгатнувањето на шепотот на вековите скаменет врз Сидот на плачот, тоа и уште облиците на пустош населен во човекот пред неговото спелување кај Аушвиц – ете тоа се моделите преку кои јидиш-пое-

АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

зијата успеа преку хиперболи на човековите страдања да ја потпише големата автобиографија на еврејскиот народ. Колоквијалниот идиом кој напати се населува во поетската структура на јидишот не му одзема ништо ниту на редот ниту пак на илузијата дека нештата нема да се преповторат:

*Татковината (О, Patria) не е ништо друго туку само
сјај и 'рѓа, шарена закрпа што ги обојува едрата
на пловилата. Со што може да се спореди тоа освен
со кентаур кој ги проголта сите патници, слободни
или не, шверцери или не, злосторници или не...
Еден морнар од посадата, разголен, седнат покрај
Кормилото ја зема мандолината и ги весели галебите...
Му заблагодаруваат тие со својата сарабанда во круг
додека не зајде сонцето а потоа – Шалом! Збогум.
– Назад кон нивната татковина. А ние?*

(А. Суцкевер)

А ние? Ние гледаме дека земјата се уште се врти; времето дека сè уште има моќ над секавањата; океаните ни стануваат мера – и нам и на нашите одисеи; но – каде пловиме? Ние никогаш не ја победивме сопствената Троја: островот на нашите скитања не победи нас! Можен одговор на тоа прашање ќе се обиде да ни понуди и Дора Тетелбоим:

*Каква е оваа пештера? Со реки, со фосфор во нивните корита,
огромен весник во кој земјата
својата историја ја испишува
пomeѓу черепите, скелетите, отпечатоците
од постарите битки на човекот со животните,
од стадата разбегани од страв
од пештера во пештера;
пomeѓу хиероглифите, коските на времето,
ги дешифрирам денес писмото и знакот
на мојата генерација. Но што? Што од тоа?*

Можеби има зошто: некоја надеж сè уште постои. Ривка Басман можеби не ја разрешува таа дилема – но барем ја претпоставува можноста да се здогледа нешто и отаде непостојното:

*Не е ли можно одново
да раззелени пустината?
Јас сум зелена пустина,
изгореното во мене одново расцутува,
монте згаснати ѕвезди
ми го осветлуваат погледот
и јас сега во песокот
гледам развесани траги –
кој ќе ги открие?
Позволете ми одново да ве запрашам
може ли пустината да раззелени?*

Дијалогот што меѓу себе го водат Суцкевер и Ривка Басман не е само дијалог меѓу нив. Тој и таков дијалог и за бројни други прашања водат меѓу себе сите јидиш-поети. Во конкретниов случај, на прашањето на Р. Басман одговор одново може да ни даде Суцкевер:

*Во градината меѓу стеблата овошки
е бунарот. Врз гредата околу која
е навиткано јажето
со нож е издлабено:
тука лежат селаните
кои беа запалени дури беа
на молитва во синагогата!
Дете кое го оставило записот
врз гредата на бунарот
се искачи по јажето нагоре*

*се покажа од водата,
и откако разгледа наоколу
пак си се врати долу,
во бунарот.*

Една од големите митски слики на XX век! Затоа рековме: нашиот ден да се врати во митот и низ него да ги откриваат ритамите на животот. Залудни се обраќањата и молбите на Кадија Молодовски кон Бога:

*О, милостив Боже, за извесно време
избери си друг народ, уморни сме веќе од смрт,
немаме веќе молитви. За извесно време
избери си друг народ зашто и крв веќе немаме
за нови жртви...*

Во некои нешта што ги може нечовекот – немоќен е и самиот Бог! Во оваа смисла во јидиш-поезијата постојат големи комплекси – и истражени и неистражени, кои на филозофска основа човекот го поставуваат над Бога едноставно поради тоа што точно Бог се покажа понемоќен од човекот! Тоа да се случеше еднаш или двапати, век или два – ќе поверувавме дека Бог ја испитува нашата човечка преданост кон него. Вака, станува сè појасно дека и нему треба да му се помогне:

*Што чекате? Не гледате како ослепува
да не нè гледа? Како му се скаменува
говорот за да не ни проговори?
Што чекате?*

Укорот на Катценелсон кон нас не е случаен! Не е случајна и огромната река нихилистички изливи со библиски референции за човековата надмоќ над Бога!

Тоа е еден од најинтересните теоретски и филозофски аспекти преку кои се анализира јидиш-поезијата. Ова прашање подоцна стана едно од најактуелните теоретски иницијативи кои ја анализираат смислата и функцијата на творештвото по холокаустот и сето она што уследи по него на тема – катаклизма.

*О, милостив Боже, за извесно време
избери си друг народ, уморни сме веќе од смртти,
немаме веќе молитви. За извесно време
избери си друг народ зашто и крв веќе немаме
за нови жртви. Нашите домови се пресоздадоа
во пустини и не остана место за споменици
нигу за тажаленки од древните писма.*

Од опитот и филозофијата на јидиш-поезијата, станува сè појасно дека колку е помалуброен некој народ - толку повеќе ќе и' се свртува на поезијата; колку потрагична историја има – толку покарактеристична е и неговата поезија; и колку е посиромав – толку е и позатворен неговиот јазик и неговата мисла. Но точно таа и таква посебност поезијата ја прави уште поавтентична и понеопходна за културниот и цивилизацискиот круг во кој се создава.

Освен за ерудитите – оваа поезија е непозната, нова

Животот не ме облагороди со радоста поезијата во оваа книга да ја препеам директно од јидиш-јазикот, на кој е напишана таа. Независно што еврејската поезија во македонскиот јазик овојпат доаѓа од втора рака, ние, сепак, сме во можност да ги насетиме епските времиња на Библијата и да ги здогледаме вековите расфрлани низ пустината. Сред таа пустина, свездочатци и рабини, ги пречекувале зорите и ги плаголеа псалмите пред Сидот на плачот. Некогаш, сред тој пејзаж, Исус и пророците пред него, на арамејскиот-еврејски јазик ја ширеле својата проповед.

Освен за ерудитите – оваа поезија е непозната; нова. Поетот, кој и инаку е зачуван само во јазикот и во традицијата – тој и нема друг излез освен да се населува во јазикот и во традициите на другите. Така, зборовите на поетот – Евреин, од денес натаму, ќе си најдат свое место и во пазувите на македонскиот

јазик и во македонската традиција. Во нив тој ќе се пресоздаде и ќе се пресоздава низ времето и сè подлабоко легендата за својот народ ќе ја втиснува и во нашето, македонското сеќавање. Така, на тој начин, можеби, ќе подзаборави на сопствената и колективната еврејска екстерминација, зашто, и нему, и на неговиот еврејски народ, Македонија им е – меѓу првите историски татковини.

Само во вакви, заеднички книги, поетите Евреи, живеат еден до друг и еден покрај друг. На сите нив судбината им предодредила живот во осама и далеку од прадедовското огниште во Светата земја. Страниците на овие книги ним им се и пустини низ кои талкаат – и празници на кои се радуваат. Отсега и натаму, гласот на јидиш-поетот нема да исчезнува низ пустината на времето, туку ќе опстојува населен и во македонскиот јазик. Јазиците се – како и луѓето: колку се помали тие – толку повеќе се предодредени да си помагаат еден на друг, кругот на семантичките значења – да го шират од предел во предел и од традиција – во традиција. Да не речам: од епоха – во епоха. Така, во македонската историска свест, постапно ќе се населуваат нови семантички кругови и нови – сеќавања. Зборовите втиснати во тие сеќавања нема да бидат само етички сувенири – туку тие одново ќе раззеленат и ќе заврзат во нов и благороден предел: во – македонскиот јазик.

Тоа е поезија на далечни библиски реминисценции, на долга историска меморија и многуслојна култура. Тоа е поезија на медитации и елегични напеви, кои низ времето се пресоздаваат во препис на далечни и сегашни апокалиптички погроми. Поезијата на псалмодични каденци и повеќеслојни метафори; тажачки и молитви втиснати во историското сеќавање на еден народ; постојана и отворена ламентација на човековите слободи.

Секоја преведена поезија е поезија на двајца поети: оној првиот и оној – последниот. Да се преведе – значи да се влезе во битието на една и иста психолошка драма; да се влезе во тајните на една и иста семантичка магија; во пејзажите на една и иста творечка имажинација. Преводот – нов и отворен круг околу Мртвото Море и сибилите на зборот. Да се насетуваат фрески на свештени напеви сред кои светкаат далечните искри на едно сечовечко духовно огниште – еврејското...

ВНАТРЕШНО ПИСМО

Во чест на Јехуда Амихај, добитник на Златниот венец на Струшките вечери на поезијата во 1995 година

Скриено во нас, безоблично и неразбирливо, тоа секогаш и насекаде нè придружува. Не знаеме од каква материја е создадено и каков облик има. Блее низ нашето јаве, шета низ нашиот сон, разговара со нас, не подучува, не неверува. Некоја далечна шифра, некое тајно писмо е тоа дамнините што го засолниле во нас, напишано со јазикот на хемијата и затворено во заветното ковчеже на нашиот ген. Тоа безоблично и неразбирливо нешто, тоа наше внатрешно писмо, час е некоја јарка светлина, час е некој непојаслив страв што потреперува на чувствителната линија која го дели свесното од несвесното, разумот од интуицијата и инстинктот.

„Земи го в раце записот од твојот прадедо!“ – заповеда твоето внатрешно писмо. И ти го земаш записот: пожелтени ракописни ливчиња, хартијата – подебела, извалкана од чести допири на раце: патопис од Солун до Ерусалим. Прави редови пишуваани како под конец; полуустановно писмо кое клони кон курзив. Јазикот – македонски, дијалект – мијачки, време – втора половина на минатиот век, писмото – црковнословенско, мастилото – црно.

„Прочитај го записот од твојот прадедо!“ – заповеда твоето внатрешно писмо. И ти, по којзнае кој пат, го правиш тоа. Сам во ноќта, само со писокот на ветровите од планината и само со пеперутката која облетува околу ламбата пред тебе. И почнуваш да читаш на глас: „От Света Гора до Солун и от Солун до Јерусалим и от Јерусалим до Лазарополе“.

Една мисла во почетокот на записот се изделува: „Здравојживо стигнах во Јерусалим и се поклоних на Божиј гроб... Есента се вратих при своите. Коде су бил и како било тамо овде поведат...“

Читаш и читајќи откриваш нешто чудно: ти никогаш и со поглед не си го допрел својот прадедо – а прстите твои веќе го паметат, никогаш не си го чул – а слухот твој убаво му го распознава гласот! Ја следиш залудната игра на пеперутката. Кружи таа, облетува околу ламбата, и се умилкува на светлината, ќе подзастане, ќе ги подопри крилцата – и одново ќе почне да кружи, да игра. Знае ли ова невинно суштество дека векот му трае само овој ден?

Вознемирен си поради нешто. Скокаш од страница на страница во записот на твојот прадедо: убаво го распознаваш во ноќта мирисот на билките и на цветовите од кои твојот прадедо ја исцедил бојата со која ги обликувал своите зборови врз хартијата: топлиот црвеникав мирис на милот доаѓа од левата страница, на другата – издолжени стракчиња букви и врз нив и околу нив – заоблени и зрели плодови на вокалите, меѓу кои нашето мијачко „О“ како малечко сонце ги опрлило другите букви па сè на страницата замирисува на нане и гороцвет.

Ги читаш последните редови од записот на твојот прадедо: „... И нужно је секој да појет коде Гробот Божиј и да му се поклонит.“ На крајот на записот, веднаш покрај своето име, мојот прадедо населил и едно еленче и високо над него – птица. Пред клунот на птицата – неколку точки. Не можеш да одгатнеш: трошки што ги колве птицата или пак – ѕвезди? Подоцна осознаваш: птицата е заробена на овој лист подолго од еден век. Па од трошките не би останало ни трага! Ѕвезди се тоа... Но, со кого разговара еленчето: со птицата или пак – со ѕвездите?

Љубовна долина на елените

Пролети, од врвоите на Бистра, од Лазарополе, од мојата Света Гора, тргнувам кон Љубовната долина на елените. Денес тргнувам за Ерусалим. Не post mortem, фатен рака за рака со тибетските мртви или Црни Талии, туку одам со белата птица на Авицена во рацете: има црвеникави дамки и небесно-сини крилца. Пролетуваме од Софија до Тел Авив (Род на пролетта!): најценет трезор на овој град го сметаат патот кој тргнува оттука кон Ерусалим.

Полетувајќи, летајќи и слетувајќи, авионот ќе запише невидлив, но убав лак. Волшебен лак. Тој лак, меѓу сите патници ќе можам да го видам и да му се радувам само јас: тој лак ќе биде жив препис на скокот од еленот од нашиот мијачки крај; ќе потсетува на Еленскок, извишен во Љубовната долина на елените. Тој лак што го запишал еленот со продорен рик скокајќи од едниот до другиот брег на Мала Река – е скок од едниот до другиот брег на сонот: волшебен запис за љубовниот порив на дивината, химна на ритмите на младоста и на радоста нејзина: рикнал за да се затресе гората и за да го запамети таа него; и воскликнал на својата неизлечлива љубовна болка, се згрчиле тетивите на неговите мускули, се оптегнале како лакот на стрелата и во величествен скок полетал за од високо да ја гледа надојдената стихија на реката во која останало заробено телото на неговата љубов. Еленот се задал од источниот брег на реката, од брегот каде што веќе било зора и доскочил на другиот брег на кој сè уште не било разденето. Така еленот и не знаејќи ја запишал беседата на светлината со времето. Тој негов скок, тој волшебен лак на љубовниот порив, Мијачите го поплочиле со сив бигор. Во малите и скришени пештери на бигорот тие скриле безброј легенди... Раскажуваа некогаш покрај огниште во мојот дом дека тоа исто еленче едно пролетно утро прошетало низ нашето село, се изнаиграло, протрчало по дворовите и се скрило низ нас, децата: извалкано, со тревки и крунички и жолти цветови, залепени околу муцката, скита тоа низ нашите соништа сè до ден денешен.

И еве: до ден денешен јас не одгатнав што бара еленчето во записите на мојот прадело. Истиот елен ли е тоа што го извишил лакот над Мала Река? Зошто мојот прадело го заробил него и го врзал за последната страница за своето име? Да не би да страдало од иста љубовна болка, да не би да горело во ист љубовен оган? И во што е заглаван тој елен: во птицата или во – ѕвездите?

Боингот ги надлетува Пангајските Гори, златните рудници на Филип II – Македонецот, ја надлетува сенката на големите фаланги, ги допира боровите во татковината на Орфеј. Капетанот на пловидбата дури и на овие височини ја слуша флештата на ова момче како се разлива над Кавала, Драма, Серез, Света

Гора, Солун... Сите тие остануваат десно од нас. Еве го и Тасос! Само ми се причинува или пак навистина се распознаваат јагленосаните траги од прватаклада што ја запалил апостол Павле во Македонија? По патот кој се искачува кон Пангајските Гори најдобро се распознаваат трагите што ги оставил мојот прадело Теофил Жунгуловски-Поповски кога тргнал „От Света Гора до Солун и от Солун до Јерусалим...“

Ужасниот стрес на идентификацијата

Плови боингот над Егеј. Те заработува неговата синевина и необјатие... Се преповторуваш себеси и се потврдуваш: сите птици низ историјата пеејќи расфрлиле крвави слогови ѕвезди над морето... Но, какво море, кое море, ќе го избрише гревот над Македонија?

Судено ни е да патуваме. Како на сон ми доаѓа Бодлер: оние кои патуваат (доколку воопшто стигнат таму кај што тргнале) – секогаш и одново се наоѓаат само себеси. Зад нас ќе останат сите градови, сите таниства на пределите низ кои минавме, сите птици кои нè надлетувале – освен разумот: во 'ргведите најголема птица е точно разумот, а тој цел живот и низ сите потомства патува во потрага по исконскиот човек. Доказ за тоа може да биде и ова патување во Ерусалим: па нели, Адам, првиот човек и дедо на сите нас, се родил на истото место кај што е и Гробот Божји? Кај што е распнат Исус? Јунг ќе поверува дека патувајќи човекот одново влегува во пределот на несвесното и неизвесното; некој облик самоказнување; потреба од некакво оправдување пред себеси, односно: отфрлање на дел од себеси!

Одново ми се заканува птицата што ја оставил прадело ми на крајот од своите записки. Со раширени крилца над еленчето, се нафрлила и ги колве овалните и позлатени словца на неговото писмо: слатки и единствени плодови кои во нашите мијачки краишта низ историјата стигнуваат до зреење. Доаѓа ли оваа птица за да ме потсети дека е залудно да верувам во поистоветувањето? Дека некогаш ќе бидеме едно со нив? Небесни гласници? Доаѓа ли да ми каже

дека никој освен боговите не го разбира јазикот на птиците? А Соломон? – ја прашувам птицата, нели мудриот Соломон го разбирал вашиот јазик? – Нему само ние, птиците, знаевме да му кажуваме каде има вода во пустошот на Ветената земја; да го одведеме на вртоците. – Јас не ги паметувам тие птици, – велам, но пријател сум на птиците на Сен Џон Перс *кои ни чуваат нешто од песната на создавањето...* – Една од тие птици, е прамајка на благородните птици на Соломон, – вели птицата на мојот прадедо.

Летаме по должината на источниот брег на Медитеранот: над големиот духовен портал низ кој минувале епохалните цивилизации од Исток и кои ги облагородија студовите на Европа и нејзините варварски копја и ками: Вавилон, Месопотамија, Египет, Кападокија, Писмото, Библијата, трите монотеистички религии, сето тоа и многу што друго одделно и заедно, веројатно го појаснува јунговскиот мотив дека „патувајќи го доживуваме ужасниот стрес на идентификацијата.“ Со...? А со кого не! Пред сè, со сопствениот порив со прстите да допреме барем прашина од оној мил од кој некогаш биле правени плочките врз кои се врежувало писмото на нашите дамнини... Да не говориме за епските проломи на историјата... Патувајќи, а со цел да се вратиме во минатото, поистоветени во нашите соништа или во нашата исконска одмазда – ние, всушност, се бараме себеси. Постојано ќе нè предизвикуваат и постојано ќе ни се одмаздуваат трагите на предците. Точно тоа ќе ја осмислува и се попрецизно ќе ја дефинира смислата на големиот предизвик сопствената рака да се стави врз истото место кај што ја ставил својата рака и нашиот прадедо, да се талка низ истата прав низ која талкал тој, да се искачиш по истите камењари по кои се искачувал и тој... Чудни искушенија се тие! Тој порив кај нас, Македонците, е во идеална сразмера со нашата историска катастрофа. Тој порив е единствен надомест за нашите загуби. Макар и – фиктивен.

Постојано ќе нè довикуваат и ќе ни се одмаздуваат трагите: птицата во записките на мојот прадедо; укажувањето на монахот Арсенија од Солунско (XIV век) дека „во домот Давидов во Ерусалим не се гледаат чуда“, дека „на брегот на Јордан има камен на кој уште стојат стапалките Исусови и дека под

тој камен можат да се видат коските на змијата што го чувала ракописот на Адам“, дека „Скуделното село е место што го одредил Пилат за таму да се погребуваат туѓинците“, дека „во Витлеес, на местото каде што се родил Исус има голема црква и чудо во пештерата: топло млеко од градите на Богородица останало бело и млеко – како и секогаш“, дека „тука, во гробот Господов има три големи трски: едната гори како свеќа, другата чади како гламна а од третата линеат капки како солзи...“

Јазик за земјата и јазик за небото

Да се патува кон Светата Земја и особено кон – Ерусалим, значи да се патува колку низ еден реален географски простор и барем исто толку – имажинарен. Како да се патува во некоја фатаморгана. До скоро тоа патување не било лишено и од опасности да се загубат – и животот и верата.

Тоа патување, пред сè, било израз на достоинството човеково повеќе отколку некоја прецизно осмислена идеја: низ историјата, еден гол камењар, реален и земски, прераснувал во апсолутен симбол, во централен мотив на потрагата по Небескиот Ерусалим. Во тој човеков порив се криеле и незадоволство, и непомирливост, и отпор против каква и да е предодреденост човекот да биде прогонет, откорнат, истеран од рајот – неговиот природен дом. Нашиот живот точно поради тоа е едно бесконечно патување кон светиот небески Ерусалим „чии деца и наследници сме ние“.

Во пролетен, малку врнежлив ден, веќе го доодуваме „најголемото богатство на Тел Авив – патот до Ерусалим“. Минуваме низ јудејската земја, низ тоа живо семе на историјата: тоа не е утопија и метафора туку бесконечни јагленосани смреки, студени карпи на планината Јуда, кои толку пати гореле низ вековите. *Тоа е таа земја – Кралица на мирот (!)* чие име одразува горчилива иронија зашто е суштина на историска антитеза: оваа земја повеќе од три илјади години не знае за мир; на ниедно свето или несвето место на светот не протекла толку човекова крв; никаде толку пепел не оставиле пожарите

– како што оставиле во Јудеја! Затоа, патувањето низ овој предел е некој спиритистички атаквизам. Штом ве забележи – каменот станува и сам ви приоѓа и пресоздаден во зборови ве моли да подзастанете, да ја наслушате тишината, да го допрете и да го погалите згустеното време во него. Искачувајќи ја последната кривина пред да влезете во Светиот град, мал сончев часовник сред камењарот ве потсетува дека во самиот зенит на денот ја читате сто и дваесет и втората Давидова псалма: „Нозете наши пред твоите врати, Ерусалим.“ Имате исклучителна предност: Адам, нашиот прадедо, Првиот човек и уште роден точно тука, во Светиот град, не можел да го прочита ова што го читаме ние. Можеби точно во ова лежи тајната на неговиот и Евиниот грев: тие не прочитале ниту ред-два од Библијата, живото семе на историјата: не книга утописка туку духовен и криптичен дијаграм во кој убаво се распознава како се раѓал и низ исчезнување како се пресоздавал светот. Во таа книга има најмногу светлина. Или, поточно: од светлина е крунисана таа зашто е создавана во овој свет град од светлина и камен, самиот.

Му пристапуваме на овој град како жртвата што ѝ приоѓа на пустината носејќи ги своите гревови и оставајќи ги во неа. Чувството на исчекување на средбата со овој град се пресоздава во ужасен страв: нешто се менува околу нас: во воздухот во боите во сенките и во облиците...

Сега сфаќам зошто секој патник, намерник, аџија е и нов Ерусалим: секој се чувствува експерт за археологијата на овој град и се обидува во своето кажување повторно да го изгради Ерусалим од своите соншита, од своите визији и илузии.

Грамади камење е овој град кои говорат на сите јазици; Толпи препишувачи на свети книги е овој град; Ниенден град на светот не се занимава толку со смртта како Ерусалим, ниту пак постои град кој е толку многу преокупиран за да ја победи смртта; Ниенден град на светот не разговара толку со небото – како Ерусалим: луѓето тука говорат на еден земски и на еден небески јазик.

Јазик за земјата и – јазик за небото...

Град на светлината и на каменот.

Човекот – составка на каменот

Оној кој еднаш ќе стапне во Ерусалим – засекогаш останува негов заробенник. Има мигови во овој град кога, застапат сам спроти себеси, човек влегува во некоја сопствена исповед и не чувствувајќи притоа дека постапно тука остава дел од себеси и станува составка на каменот. На зборот, потоа, му претходи остра тишина... Допирот со Вечниот град е допир со Вечната земја, допир со вечни окови кои доброволно ги потпишуваш со тестамент според кој понатаму со тебе владее духот на тишината.

Тој дух е искажан во светлината, или поточно – во тајната на твојот прв допир со неа. Во овој град има само две нешта: каменот и светлината и ти меѓу нив: утре – невидливо стракче тревка кое, потреперувајќи, ја открива насоката на ветрот. Таа светлина и тој камен тука составки се на еден ист атаквизам, на една иста хипостаза, на еден ист архетип. Пладнето е заковано, неподвижно. Светлината во него се поима како редослед облици кои постапно изнуруваат во просторот, се покажуваат и ти си сведок на нивното постапно заоблување: тука предметите и облиците немаат рабови, зарамнети се и во допир едно со друго при што незабележливо поголемото преминува во помалото. Тоа се мали сводови кои неосетно ја допираат небесната синевина и преминуваат во составки на светлината. Недостига само малку интуиција за да се предосетат оние фини потреперувања пред вас кои се совпаѓаат со првите непрекинати одгласи на некоја молитва која доаѓа до вас. Та нели: праисконска светлина е – зборот? Нели зборот е светлина на духовното сонце и нели сè низ него мина и од него се создаде и без него ништо не се случи од сè она што беше?

Доколку не со светлината – со што друго би го одгатнале небото? И во најголемите студови таа најпрво се восприема и како најголем небески дар, но и како пречувствителен и незаситен бог-одмазник, доколку не му се принесат жртви. Тие жртви, особено по уривањето на Вториот духовен храм, попримале размери на вистински колежи. Светлината била израз на најголема божја

моќ, на несовладлива космичка сила на која ѝ се принесувале неброени жртви: тука амулети на сонце им пришивале и на мртвите...

Треба да се дојде во овој град за јасно да се види дека сè што постои е дело на зборот а преку него и на – светлината. Дело сме, значи, на големата и непомирлива борба „на децата на светлината против децата на мракот“, дело сме на ужасите од непомирливата борба „на децата на татковината – сонце, против децата на татковината – земја“. Последниците на таа исконска борба на светлината против мракот, особено се видливи тука, сред овој пејзаж, сред овој камењар кој продолжува во голема пустина во која сетилниот свет не може да биде ништо друго освен измама на мракот. Кога ќе се раздели од душата, кога ќе остане само, на телото му е судено да исчезне во мракот на душата – постојано да кружи и да се возобновува низ вечноста на светлината. Мигот на нејзината средба со Бога – ете го величествениот миг на провидението.

Духот на Вечниот град е искажан, значи, во тајната на твојот прв допир со светлината тука. Во овој град постојат само две нешта: светлината и каменот. Тие се две составки на едно исто нешто, на една иста материја. Според некои преданија, и Исус е роден од камен.

Каменот во Ерусалим е алфа и омега на сè: прв сведок е на светлината, прв нејзин одраз и глас. Домовите и вратите, улиците и прозорците, Сидот на плачот, Светиот Гроб, Каменот на миросувањето на кој било подготвено и телото Исусово пред да го положат в гроб... Сè е од камен: и песната, и молитвата, и плачот. И протестот и отпорот – израз наоѓаат во каменот.

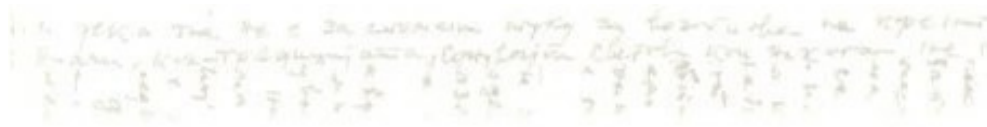
Од Кулата на Ирод да се погледа на стариот дел од градот значи да се допре времето на Исус. Камени кубина, или поточно – купишта камење... Камењето не завршува во желудникот, ќе рече Елиас Канети, ниту пак човекот во нив живее. Во својот најстар облик секој одделен камен претставува одделен човек што оставил камен во купот. И колку човекот помалку ја сфаќа присутноста на камењето и колку е подалеку од потеклото на каменот и колку подолти се тие патишта – толку поголем број луѓе во нашата свест се поимаат како градители. Тоа се големите ритми на преобразбите на историјата од кои

не преостанува ништо друго освен големиот и неуништливиот споменик на човековото постојуваче со каменот.

Во ова камење тука има исклучително многу оган и многу мудрост. Ова камење – згуснато сето време на историјата. Болска и ноќе овој камен, сеедно што не го допира никаква светлина: соголен, испран, чистен од светлосните јазици на неговата земска природа. Претпазлив треба да биде вашиот допир со каменот тука: најпрво доближете му се со врвот на прстот, а потоа положете ја дланката врз него. Како на фреската на Микеланџело во Сикстинската капела мигот кога Бог го допира човекот со врвот на прстите. Секој камен тука е некој волшебник, исцелител, сведок на пророци. Секој камен тука минал низ мноштво физички и духовни огнови. Сето камење заедно – некоја чудна книга, сè уште недопрочитана, сè уште недопрена. Се обидувај да ѝ се доближиш, ја подотворај, но во неа ти не забележувај ништо: страниците бели и една огромна тишина наоѓа од нив пресоздадена во неодгатливо писмо.

Занесен е овој камен: загледиан ти во него – тој во тебе! Стануваш медиум преку кој почнува да говори каменот. Неговите страници се празни, а неговото големо значење и паметење го предава низ ужасна тишина. Од сите нерешливи проблеми со кои е опколен човекот – два меѓу нив се најмистериозни, – велеше П. Д. Успенски: проблемот на невидливиот свет и проблемот на неговата тишина...

Физиката тврди дека повеќе време е згустено во течностите отколку во цврстите тела; повеќе во гасовите – отколку во течностите! Физиката и нејзината сестра хемијата тврдат дека човекот во себе содржи сè: од минерали до – Бог! Тие уште тврдат дека синевината на небото не е стварна и дека тревата не е зелена: тоа е само отсјај на огромната брзина со која се движат молекулите: поголема од сите надзвучни брзини со кои се движат авионите денес... Поради сето тоа со наш јазик каменот не може да се појасни: секој камен е одделна научна монографија: библиска книга за историјата, религијата, филозофијата, сегашноста. Илјадници соништа, копнежи и чувства ја составуваат огромната империја на каменот.

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО: внатрешно писмо

Ерусалим – пристаниште на брегот на пустинскиот океан

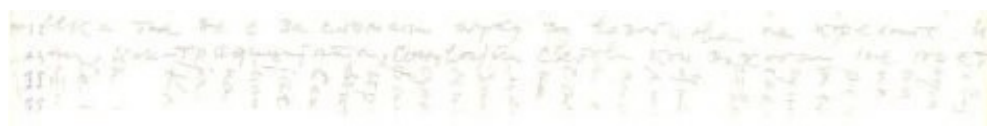
Она што ќе ве допре по светлината и по каменот на Ерусалим е тишината: фрапантниот мир сред средноисточната луѓа! Предодредена е таа тишина од многу нешта: од филозофијата на бесконечниот список на пророците и апостолите на трите најголеми религии до географската местоположба на градот: Ерусалим подеднакво му припаѓа на живиот свет колку и на пустината: погледниот од Маслиновата Гора, Ерусалим и каменестите ридови прилегаат на пристаниште сред океанот на пустината...

За Ерусалим се говори како за град кој ги дели големите води на Истокот од големите води на Западот. И не само како метафора. Тоа е Град кој како голема историска меѓа ги разделува минатото и сегашноста, сегашноста од вечноста, божјото од човечкото, трансцендентното од – секојдневното и минливото. Град – благослов: точката каде што се сечат времето и просторот – тука се покажал Бог и првпат во историјата се сретнал со човекот.

Затоа, палестинскиот поет Махмуд Дарвиш, размислувајќи за својата татковина и за нејзината судбина, ќе каже дека „Татковината не е извештај пишуван под сенката на некое стебло. Татковината не е ниту семејна, ниту крвна врска. Ниту религија и Бог. Татковината е, – вели поетот, – овој егзил, овој прогон од Ерусалим...“

Затоа Ерусалим е и престолнина на Бога и на каменот. Сите пророци конминале тука и наоколу се Ерусалим. Сите среќни и сите несреќни чија судбина не зависела од нив – се Ерусалим. Светлините на сите дамкини се Ерусалим. Бесконечниот простор на фабулите и легендите се Ерусалим. Сион и Морија се Ерусалим. Маслиновата Гора и молитвите кои биле шепотени тука се Ерусалим.

Да се биде во Ерусалим значи да се биде во близок допир со Спасителот: овие улици ги паметат неговите стапалки. Овие скали, овие ридишта, секое стебло и секој камен го паметат него. Каменестите ридови на Ерусалим нè

АНТЕ ПОПОВСКИ: избрани дела

потсетуваат дека никој друг туку самиот Спасител е каменот. Но да се биде во Ерусалим значи да се биде во близок допир и со Адама („Човек“) и Ева („Живот“), да се биде во градот во кој не стапнал Мојсеј(!), да се биде во градот во кој е напишана Библијата: книгата над сите книги! Тоа истовремено значи да се биде и безгранично осамени: пред тебе одминуваат живи, безимени камења составени од молитви и тага.

За да се живее тука, тврдат дека се неопходни: крв и – вода! Градот кој сакаше да расте и да се развива точно тука: крвта ја најде во безбројните верници и поклоници; водата ја побара во лавиринтите на ридовите. Скали за искачување на небото тука не се нужни: навечер сликата е шокантна: јадри ѕвезди кои штотуку не си ги допрел со прстите, небото ниско а ноќта: окер што во детали ги открива сите урнатини на овој град. „Не сакав да гледам во урнатините што ги оставија нашите легии, – ќе рече императорот Хадријан, – врз сите урнатини расте голема омраза.“

Искуството на Ерусалим секогаш нè враќа кон себе самите

„Да се живее во Ерусалим, – вели познатиот библиолог и есеист Шмуел Тригано, – е внатрешна егзалтација, огромна концентрација на време, огромна концентрација на историски простор што во своето битие и мојот идентитет исткаа плажи светлина и катчиња сенка. Контактот со Ерусалим е длабоко внатрешно искуство. Каменот тука раскопува голема празнина и прераснува во искушение на суштествувањето. Да се искачуваш по неговите улици – значи да ги искачуваш скалилата на еден пат кој се искачува кон човекот.“

Искуството на Ерусалим секогаш нè враќа кон себе самите. Модерниот Ерусалим е изграден на голи карпи, врз кои и земјата и градините се изградени од човекова рака: копана е и пренесувана земја грст по грст! Луѓето тука се додавка на каменот, негова составка. Тие го отворија бесконечниот простор на тајните на овој град. Затоа голотијата на камениот тука ја изострува надежта:

има часови во овој град кога гранитот сам од себе почнува да се распаѓа, да се рони, да се распрснува. Така распрснат, минералот сам и' се подава на светлината та почнува да гори, да болскоти и во тој болскот да биде повидлив секој детаљ на историјата: врз ова камење е правта на сите проповеди. Цврстината на каменот тука надживеа сè. Тишината е негов конечен збор.

Од стариот арапски Ерусалим, од модерниот, еврејскиот, кој потреперува во шумата-споменик на шесте милиони страдалници, и сè до источниот брег на пустината и на Мртвото Море; од футуристичките кули и сè до кукарките од минатите векови – сè е парадоксално. Згора на сè, светлината која ги трансцендентира неравнините на каменот, особено при изгревот и при залезот, точно во тој парадокс се откриваат сите суштини на неповторлив пејзаж втонат длабоко во писмото на цивилизацијата.

Одново: Ерусалим е град кого го населуваат пустините: физички и духовни. Долините Кедрон и Геген се соединуваат во срцето на градот, наспроти самиот Сион, и однадеж градот се отвора кон југ: низ тој прозорец се покажува јудејската пустина и оловното синило на Мртвото Море. Точно таа пустина ненадејно го освојува и Ерусалим и цели триесет векови владее со градот...

А зборот во овој град (а и на целата човекова земја!) е заробен во Библијата, чедо на Ерусалим. Дабар почнува во Мидбар: Зборот почнува во пустината. Во бесконечната човекова пустина се раѓа одеднаш нешто кое е молитва и протест, надомест за сите страдања: зборот! Од пустината човекова надоаѓа зборот: зборот божји – од Ерусалим. Зборот и' е родител на пустината: колку е повозвишен зборот – толку посуроа е пустината. И големиот, и Прв и Втор еврејски храм се отвораа кон – пустината! Храмот му го вртеше својот грб на градот! Им го вртеше грбот на луѓето, на морето. Еврејскиот храм сам ја откри пустината како конечна човекова исповед и излез...

Но патот води во пустината за во неа и да се живее! Што ќе се прави со тие огромни купишта камен, со тие каменести планини ако не се заложат тие точно – во пустината! Така пустината ќе се доведе до пророчко патување, така зборот ќе излезе од неговиот молк! Само така ќе се распрсне на парчиња не

само каменот туку и светлината која го открива него: та, нели, тие „видоа гласови?“ Зар не видоа Евреите на Сион засдно со Мојсеј – гласови?

Голема љубов е неопходна за да се сфати смислата на пустината: нејзе треба да и' се даде нешто многу поголемо од неа самата која постојано ќе не придружува...

На Евреите им се предвидувае рок за кој треба да исчезнат: – денес ги има повеќе од секогаш...

Одново тука ви е неопходно додатно појаснување што може да го даде еден ерудит како што е Елиас Канети: „меѓу сите народи, – вели тој, – најтешко е да се сфатат Евреите. Раширени се по целиот свет а ја загубија својата татковина. Нивното приспособување е познато и озлогласено, па сепак степенот на приспособувањето е многу различен... Тие со себе носеа јазици и култури од една земја во друга и ги чуваа поревносно од нивните имоти... Широкиот спектар карактери кај Евреите е нешто најнеобично што може да се сретне...

Побудуваат големо воодушевување со самото тоа што сè уште постојат. Евреите не се единствен народ кој го наоѓаме наскаде, зашто и Ерменците се мошне раштркани. Евреите дури не се и најдревниот народ, зашто минатото на Кинезите стигнува уште подлабоко во историјата. Меѓутоа, Евреите се единствен *древен народ кој толку долго скита*. Им се предвидувае рок за кој треба да исчезнат; па сепак денес ги има повеќе од кога и да било пред тоа“.

Овој став на Елиас Канети, на нешто поинаков начин, го коментираа меѓу себе еврејските интелектуалци: „За Евреинот како поединец никогаш досега не постоела толкава потреба да ја бара својата душа и да согледа каде му е местото во светот како што е случај сега“ – ќе рече Х. Левик и ќе продолжи: „Евреинот сè уште живее со чувство дека светот околу него е само длабока бездна што го наамува да се стрмоглави во неа и да исчезне: Тајната и трагедијата на нашите противречности... се нашите милениумски и со крв натопе-

ни колебливости во однос на нашата Света земја. Тоа ги одгатува и нашите скитања, и нашите прогони и дисеминации...”

Суштината на овие дилеми меѓу еврејските интелектуалци населени во Израел и оние кои живеат надвор од него е предупредувањето дека не смее да се потсечува коренот на историскиот континуитет и сè да се појаснува низ призмата на создавањето на модерната израелска држава. Тајната на еврејското живеење не смее да биде сфатена низ некои остри и „модерни генези“ – укажуваат еврејските интелектуалци, повикувајќи се притоа на фактот дека зборот генеза бил употребен само еднаш: – кога Господ го создал светот! „Не смее да отпадне ниту една точка во нашиот голем историски круг, – ќе укаже Левик, зашто секоја точка е составка на есенцијалниот прстен без кој нашиот историски и национален круг сосем ќе се распадне!“

Ништо денес не смее да отпадне од она што било вчера; ништо не смее да се прави за да се негираат потомствата; никаков скок преку генерации за да се истакне или преназначат сопствената генерациска библија; каква и да е презентација на идеја на некаков нов почеток – е чекор поблиску до нова национална катастрофа, нова национална трагедија: „Сè додека Евреинот ја носи со себе судбината на еврејската историја и сè додека тој е нераскинливо врзан со величественото еврејско минато, независно каде се наоѓа и каде живее – тој постојано ќе копнее и ќе тагува за враќање во татковината. Евреинот кој свесно го отфрла овој копнеж свесно ја негира и прокоцкува есенцијалноста на својата национална биографија, која, во основа е и негова лична биографија. Отфрлањето на тој копнеж значи отфрлање на најочевидните карактеристики на еврејската отелотвореност.“

Со други зборови, Х. Левик ја брани тезата дека еден Евреин во Америка или Русија, кој не чувствува веќе дека е во прогон – ја губи есенцијалната нишка да биде Евреин, како што и Евреинот во Израел кој тврди дека секој Евреин надвор од Израел веќе нема никаква фундаментална врска со самиот себеси – исто така ја загубил есенцијалноста да биде Евреин! Овие остри и строги конфронтации се преокупација на писателите Евреи, независно каде живеат.

Љубовта нема потреба од учебници и поуки како да се љуби

Цели две децении ја подготвувал Антологијата на современата јидиш-поезија на македонски и тргнувајќи за Ерусалим имав впечаток дека имам солидна подготовка за каков-тоде разговор на историска и духовна тема сврзана со еврејството. И како одминувааше времето, така постапно растеше и моето внатрешно задоволство: се потврди мојата претпоставка дека ќе биде потребен долг временски период за да се амортизираат тензиите помеѓу писателите кои пишуваат на јидиш-јазикот и оние кои пишуваат на современ еврејски, чија основа е арамејскиот јазик. Знаев како размислуваат на овие теми Елиас Канети, Х. Лејвик, Авром Суцкевер, Абрахам Голомб, Ш. Добжински, Ерлингер... За мене беше многу интересно што мисли на оваа тема и Јехуда Амихај.

В полноќи спроти Сабат, кон крајот на март годинава, Паскал Гилевски, Зоран Анчевски и јас, гости сме во домот на Јехуда Амихај. Заедничко бдение спроти Сабат. Заедно со нас и: италијанскиот поет Едуардо Сангвинети, универзитетски професори и новинари – Евреи, пријатели на Амихај.

Излегувам на терасата. Пред мене како на дланка Давидовата кула. Амихај со рака посочува на чемпрес извишен пред кулата. Извишен на камењарот тој памети и над пет илјади години. Овој чемпрес, значи, ги памети и Исака и Аврама, и Давид и Соломон, го памети Навуходоносор, ги памети и по име ги знае сите сто илјади мајстори кои го граделе Првиот еврејски храм, ги памети фалангите на Александар Македонски, го памети Титуса, Пилат и Исус Христос... Овој чемпрес од ноква ќе нè памети и нас.

Залудно не ги допираме, значи, стеблата на чемпресите; залудно не се потпираме на нив: залудно не седнуваме во нивните сенки. Од нив ја учиме блискоста на секавањето. Без нив пределот на Светата земја и на Ерусалим би бил предел на осама исполнет со ужасни траги. Сè би било едно бесконечно мртво море и жива трага на Содом: освен неколку акации – никаква друга вегетација... Само вжештен камењар, нем говор од исушени стебла, скелети

нагризени од солта на времето. Така, минувајќи низ Јудеја, намерникот во овој предел и не сакајќи осознава дека само осаменост може да ја победи неговата внатрешна осама. Во тоа сознание гасне неговата возбуда и расте неговата мудрост.

И точно во овој парадокс како да се крие тој атаквизам: скаменети зборови излегуваат од чепресите, од правта на пустината, од засипнатата ноќна светлина која ги назначува сенките на камењарот под Давидовата кула... Скокаат тие зборови пред-вас, зад-вас, се лепат за вашата мисла, се населуваат во вашите раце, во вашето моливче како фрагменти на огромното и далечно паметење на времето. Блискоста на секавањето. Секој камен и секое стебло – израз на нечиј очај, копнеж или сон...

Па сепак, – вели Амихај, не чепресот туку човекот може да ги измести границите на судбината; да ја менува историјата... Убаво велеше Хадријан: тука, на земјата треба да се бараат и откриваат предзнаците на иднината. Боговите мошне често се помалку мудри од билјарките покрај Ерусалим...

Амихај гледа во Давидовата кула и заклучува дека ќе дојде време кога нашиот живот ќе не возобновува повеќе отколку историјата... Земјата има огромна дарба.

И одново молчи. Не е меланхоличен. Внимава, меѓутоа, на зборовите. Потрепуваат гранките на стеблото префрлени преку терасата. Распознаваш некоја далечна фригиска мелодија: секое потрепување на гранките – одзив на далечна фригиска флејта...

Читателот треба да знае, – вели Амихај – дека сè она што минало низ мојот живот: детството и љубовта, разделбите и Ерусалим – сè е сиже на монте песни. Сиже на песните се и монте родители и монте деца, историските настани кои сум ги доживеал на сосем природен начин. Повеќето мои песни содржат контрапункт, антипод: зад старото стои новото, зад историското – современото, личноста и политиката, светите литургиски текстови и секојдневниот говор, денот наспроти верата. Сакам да бидам беден пророк на јазикот на секојдневието, на верата и на составките на оние нешта кои се против верата.

„Градоначалник“, на пример – додавам. Ја преповторувам во себеси:

*Тажно е да си
градоначалник на Ерусалим. Ужасно е.
Како може човечко суштество
на чело на ваков град да стои?
Што ќе направи тој со градот?
Ќе гради и ќе гради и ќе гради.*

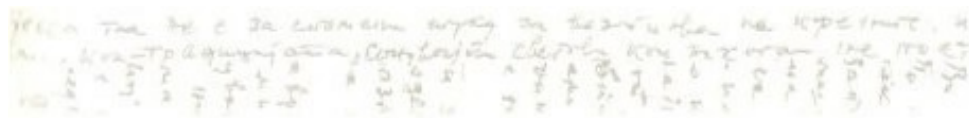
*А ноќе, камењето од блиската
планина
ќе долазат до камењето на
куките
како волци кои доаѓаат
да вијат на кучињата
кои на човекот робови му
станале.*

Амихај како првпат ноќва да ја гледа кулата на Давид. Велам: рековте дека Евреите не се историски народ / ниту пак археолошки, Евреите / се геолошки народ со процепи / и стерни, со талози и вжештена лава! Историјата мора да им се мери / според различна скала...

Амихај молчи. Јас продолжувам: ... Евреи сме ние / А што да се каже за Бога? Еднаш пеевме: / „Бог како нашиот нема“ сега пееме: „Нема Бог што наш е“ / Но пееме. Сè уште пееме...

Повеќе љубовни, – додава Амихај. Гробовите се ронат, зборовите доаѓаат и си одат / се забораваат / ... јазичите умираат како луѓето / други пак се раѓаат / Боговите на небото се менуваат / доаѓаат и си одат / молитвите остануваат вечни...

Амихај раскажува дека на масата му стоел камен со натпис: „Амин“. Дел бил од надгробна плоча, остаток од еврејска гробница од пред илјада години разурната во Вицбург... Местото на раѓањето на Амихај.

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО внатрешно писмо

Па сепак: повеќе љубовни, – додава Амихај:

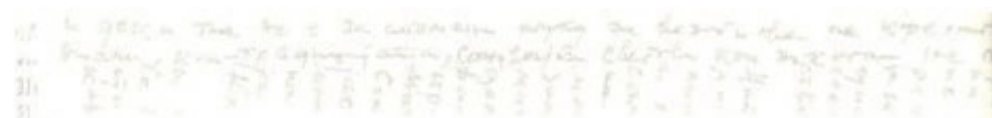
*Луѓето се земаат еден друго
како лек за својата болка. Едни
другите се ставаат
на своите egzистенцијални рани,
на окото, во ..., во устата
и отворената дланка.
Цврсто се држат едни со други и
не се пуштаат.*

Но има и друга љубов, велама: Тежок и уморен со жената на балконот / „Остани со мене“. Патиштата умираат како луѓето: / тихо и однадеж се прекинуваат. / Остани со мене. / Сакам да бидам ти. / Во оваа горлива земја / зборовите се сенка...

Убава сенка фрлаат зборовите, велама. Особено во пустината... Опитот на песната тука е опит на згустено време. В полноќи, од терасата на Амихај во Ерусалим не се следи директната светлина туку сенките и преливите расфрлани низ камењарот под Давидовата кула...

Народ втемелен во писмото на писмото се потпира и на писмото му припаѓа

Ерусалим е синоним на Библијата. Од тој град е „исцеден“ умот на древните времиња: Библијата. Книга на над пет милијарди луѓе! Во таа книга запишана е мислата на пророците: *треба да се создаде нова земја, нови небеса и нов човек*. Тука лежи, тука се крие илузијата на месијанското претскажување, таа неповратна осуда на секоја неправда и војна; проколнувањето на секоја смрт... Затоа Ерусалим е мултиплицирана матрица на Библијата преку која еврејскиот јазик и еврејската мисла кружат во животот. Ерусалим е предиз-

АНТЕ ПОПОВИЌ избрани дела

вик: тој моли да се престане со бесконечните молитви за големите идсали на човекот, човештвото да се предупреди дека смртта е ментална реалност и дека тоа има сили да ја победи таа реалност. Преку средбата на трите монотеистички вери Ерусалим прави едно од најзначајните резимеа на современата цивилизација: треба да се создаде нова земја, нови небеса, нов човек. Во тие вери инволвирани се безброј јазинци на народите, безброј традиции кои се заколнати во една од тие вери.

Уште во минатиот век Пјер Лоти укажуваше дека Ерусалим, без да му се вратат неговите жители, ќе биде „голема сенка на која во блиска иднина нема да и“ се распознаваат трагите. „Флобер со други зборови го кажа истото: „Ерусалим без луѓето ќе биде град во кој се гние: кучињата пцовисуваат по улиците – верите во црквите.“ Голема надеж и спокојство фрлија зборовите на Малро: „21. век ќе биде религиозен – или нема да го има!“

Во Ерусалим сите денови се празници. Секој тука ги брои деновите според сопствени свездени сметки.

Ете, тој и таков Ерусалим, парафразиран низ поетската визија на Ј. Амихај, добива поинаква сенка:

*Ерусалим – пристаниште на брегот на вечноста
Храмот на ридот – огромен брод, величествен, луксузен.
Од пушкарниците на Западниот ѕид сиркаат весели
Светци, патници. На кејот хасидистите ни мавтаат за збогум,
ни праќаат извици. Едно ура за добар пат. Бродот
секогаш пристигнува, секогаш заминува. Со оградите и кејовите
со полицијата и со бајраците, со високите јарболи на црквите
и цамиите, со инките на синагогите, следен од кајчиња на пофалби
и бранови од планини. Се гласи рогот: отплови уште еден.
Новогодишни морнари во бели униформи
се јазат по јажиња и скали од проверени молитви.*

*И земање и давање и порти и златни кубини
Ерусалим е божја Венеција.*

Велам за Евреите – мислам и на нас: зашто доаѓаме од народ втемелен во писмото, зашто му припаѓаме на писмото и зашто на писмото се потпираме, особено ни е блиска размислата на Амихај дека „пишувањето на голем јазик не подразбира дека со тоа автоматски се пишува и голема литература! Искуството на нашиот век покажа дека големата поезија доаѓа од малите јазици. Којзнае што е закопано под нас... Да се преведува таа поезија денес не е само неопходно туку и етичко прашање, прашање на национална мудрост...“ И веднаш потоа ќе додаде: јас немам песна која го одгатува процесот на создавањето: љубовта нема потреба од учебник и поучување како да се љуби: секоја љубов е посебна и неповторлива форма на обединување, поистоветување со другиот...

Витална како некогашните молитви: поезијата не е правта падната врз камењето, врз кулата Давидова, врз времето. Поезијата е нешто што не може да се појасни. Амихај би рекол: народот чиј син сум и јас и земјата каде што живеам во мене ја засилуваат поезијата без воопшто да станам националист-шовинист! Поезијата е една неопходност: витална како молитва...

Во Ерусалим сè коинцидира: војната и љубовта, смртта и радоста... Сето тоа се меша во мојата земја. Еден човек кој излегува на терасата на својот дом и со своите прсти ја допира падината на ридот спроти себе и сака да каже: еве, ене го дрвото под кое го добив првиот бакнеж на мојата младост, малку полево, под она стебло таму, јас бев бомбардиран во текот на војната...

Нокта полека одминува. Се загледувам во стеблото под кое го добил првиот бакнеж на неговата младост, одново се загледувам во кулата на Давид, и го напуштам домот на Амихај, исполнет од неговата Порака до Македонија:

„Културата на поезијата е темел на сите култури. Во мојата сврејска традиција таа допира до далечните времиња на Библијата. Во македонската традиција таа култура допира уште до древните класични времиња...“

ПОЕЗИЈА НА БИБЛИСКИ РЕМИНИСЦЕНЦИИ И НА ДОЛГА ИСТОРИСКА МЕМОРИЈА

ЗА И СО Јехуда Амихај

Со години овие наши средби тука, во Домот на науките и уметностите на Македонија, означуваат чин на неофицијален почеток на СВП. Оваа институција на македонскиот дух му обезбеди незаменлив облик на постојано вградување во современите цивилизациски текови, од една страна, и од друга – СВП прераснаа во една од алтернативите на духовната надградба на векот во кој живееме и создаваме. Точно поради ова тие означуваат и голем подвиг на сите заедно, зашто СВП не се дело само на македонските писатели: во нив подеднакво се вградени и грижите, и дарбата, и соништата, на писателите од целиот свет. Автентичноста и суштините на овој факт влегуваат во самата смисла на модерната македонска преродба и сосема е природно и според СВП во идните времиња и да се распознава и да се надградува и нашиот историски опит и нашиот творечки сон.

Со наградата Златен венец, една од централните програмски иницијативи, СВП си обезбедија висока компетенција во текувите на современата светска поезија, но паралелно со тоа тие обезбедија и висока и ефикасна едукација, од големо значење за современата македонска литература. Голема потврда за тоа претставува фактот дека одделни носители на Златниот венец, само по година-две, откако се здобија со признание на СВП – тие станаа носители и на Нобеловата награда за литература или и натаму остануваат во самиот врв на листата за ова признание. За голема среќа, личностите кои се носители на Златниот венец – претставуваат жива антологија на современата светска поезија, а тој факт ги издигнуваат СВП на пиедестал на реномирана естетска институција.

Исклучувајќи ја историската референција која се однесува на првата половина од нашиот век, најзначајното кое се остваруваше и се остварува во современата светска поезија, сите оние кои ставија сопствен печат врз духовната преобразба на XX век – стапнаа на македонската земја и влегоа во нејзините богомолни.

Не случајно Јехуда Амихај ќе рече дека Златниот венец е скапоцена награда која му ја доделува една земја толку слична по духот со неговата: „Во мојата еврејска традиција – вели тој, поезијата како основа на сите култури – стигнува сè до времето на Библијата; во македонската традиција таа допира сè до древните класични времиња...“!

„Половината од мојата стичка поезија ја наследив од татко ми; другата половина беше формирана во војните“

Кој е Јехуда Амихај?

Овој исклучително витален седумдесетгодишник, Евреин, граѓанин на Израел, е водечко име на современата поезија на оваа земја и едно од најавтентичните имиња на светската поезија денес. Роден е во Вицбург, Германија, во 1924 година, во семејство со строго верско поведение и погледи. И самиот Јехуда Амихај завршува некои верски школи. Во 1936 година семејството Амихај се доселува во тогашна Палестина и опстојува во пренапната политичка ситуација. Во Втората светска војна се вклучува во единиците на британската армија, а потоа активно учествува и во борбите за независност на Израел, во 1948, како и во војните на Блискиот Исток во 1956 и 1973 година. Работел и како учител и новинар: „Половината од мојата стичка визија ја наследив од татко ми; другата половина беше формирана во војните...“, вели Амихај.

Јехуда Амихај точно пред четириесет години ја објави својата прва книга поезија. Да го искористиме поводот да потсетиме дека ниедна од неговите девет книги поезија, независно од тоа што Израел е мала земја и независно од тоа што нејзиниот народ е малоброен, ниедна од поетските книги на Амихај не е објаве-

на во тираж помал од 15.000 примероци! Тоа само навидум е многу: народ втемелен во писмото – на писмото и му припаѓа и на писмото треба да се потпира. Ниеден народ втемелен во писмото не го остава својот писател заробен само во неговиот јазик: „Никако поинаку, – вели Амихај, – пишувањето на голем јазик автоматски не подразбира дека се пишува и голема литература. Опитот и на нашиот век покажа дека големата поезија доаѓа од малите јазици. Да се преведува таа поезија денес не е само неопходност туку етичко прашање, пред сè, прашање на национална мудрост.“ Патем, Амихај е преведен на 25 јазици.

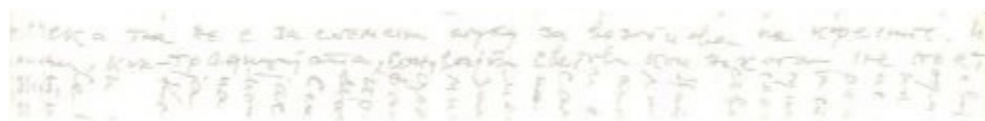
Изборот од поезијата на Амихај на македонски јазик се подготвува во директна соработка со авторот. Тој избор, поради поводот за кој се подготвува и функцијата која треба да ја изврши, го користи севкупниот досегашен опит од преведувањето на поезијата на овој автор. За жал, во недостиг на преведувачи – хебреисти, препевот на поезијата на Амихај на македонски, овојпат ќе се остварува преку втора рака, преку друг јазик. По лична препорака на Амихај тоа треба да претставува изборот на неговата поезија на англиски јазик кој неодамна излезе во препев на англискиот поет и носител на Златниот венец на СВП – Тед Хјуз.

За Амихај поетското писмо претставува начин како да ги преобрази архивите на својот живот во песна

За каква поетика се определува Јехуда Амихај?

Не варира една и иста тема, не се определува за верзии на една и иста поетика или филозофска идеја. За него поетското писмо претставува начин како да ги преобрази архивите на неговиот живот во песна. Затоа, секоја негова песна е и сведоштво за него; клетка од неговата биографија.

Творечкиот опит на Амихај поучува дека не постои песна без таа да содржи во себеси барем една слика и барем една метафора. Низ сликата и метафората е пробразено нешто конкретно кое авторот некогаш и некаде веќе го

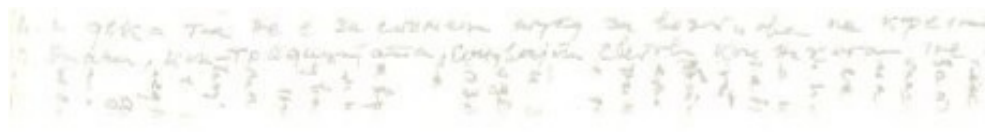
АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

слушал, видел или почувствувал. Во таа преобразба на настанот во песна, Амихај се изразува во духот на еврејската традиција и еврејската религија; две области на духот од епските времиња на Библијата, сета во свечености на псалми, мемории и поетски алузии.

Секоја песна на Јехуда Амихај носи духовен сувенир на историски факт. Тој сувенир е лесно препознатлив: не постои ништо поконкретно од фактот. Понекогаш тоа е асимскиот бесквасен леб кој го јаделе Евреите во текот на нивниот 40-годишен егзодус низ пустините и Црвеното Море; понекогаш – менората и пламенчињата на нејзините свеќи; сабатот и светите води; Ерусалим и духот на неговиот камен. Тие духовни сувенири се составки на реалноста, но и извори на поетската енергија што зрачи од поетското писмо на овој исклучителен поет. Овој веристички, најчесто религиозен објект, некогаш служел во секојдневниот живот, секој сувенир е некој автентичен човек, непознат и незнаен, кој го обликувал предметот и се служел со него. Тој е човек кој се искачувал по светиот камењар на Ерусалим или седел на брегот на Светата Река.

Јехуда Амихај не го истражува формалниот чин на преобразбата на сопствениот животен архив во песна. „Љубовта, – вели тој, нема потреба од учебник и почувувања како да се љуби. Секоја љубов е посебна и неповторлива форма на идентификување со другиот...“ Доколку веќе постои некој заеднички именител на сите негови песни – тоа е сонот на авторот тие да станат лек и утеха, притоа без тој да се чувствува ниту среќен ниту маченик. Ете, значи, и во случајот на Јехуда Амихај, ние одново се среќаваме со сонот, со идентичните погледи на Монтале и Лундквист и на Станеску кои создаваа песни без зборови! Не се тоа вулгарни онирички сеанси, тоа е обид за идентификување на предметот со човекот, на стеблото со војникот, на птицата со небото...

„Што се однесува до сижето, вели Ј. Амихај, читателот треба да знае дека сè она што минало низ мојот живот: детството и љубовта, разделбите и Ерусалим – тоа е сижето на моите песни. Сиже на песната се и моите родители, моите деца, историските настани кои сум ги доживеал на сосема природен начин. Повеќето мои песни содржат контрапункт, антипод: зад старото стои

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | поезија на библиски реминисценции и на долга историска меморија

новото, зад историското – современото, личноста и политиката, светите литургиски текстови и секојдневниот говор, денот наспроти верата. Сакам да видам беден пророк на јазикот на секојдневието, на верата и на составките на оние нешта кои се против верата.“

Јехуда Амихај постојано го подвлекува тоталитетот на песната која ја пишува. Песната му овозможува да навлезе во својот живот, да го перципира него од дистанција како нешто единствено и цело – без минато и без иднина. Песната му допушта да се протега отаде детството и отаде историјата, притоа без да ги брише бариерите на местото и без да ги кине нишките на времето.

За поезијата на Јехуда Амихај се зборува како за поезија која ја открива и ја осветлува смислата на чекањето не како приклонување на судбината туку како неопходна интелектуална скепса да не им се предава на ефемерните разрешини кои ги понудува животот; љубовта е алфа и омега на неговата песна. Неговите очи не ја следат директната светлина туку сенките и преливите кои таа ги расфрла врз камењарите на Светата земја. Можеби таа индиректност на анализите на мотивот му даваат за право да процени дека неговата поезија во својот ординарен сенз е барем толку патриотска колку што е и љубовна.

Стожер околу кој кружи мислата на Јехуда Амихај е Ерусалим: неговиот историски пејзаж, правта што ја фрла времето врз историското сеќавање, химните и псалмите на пророците, духот и привиденијата на овој град. Тоа се историски алузии на едно од првите човекови писма; тоа е каменот во чии пукнатинки се кријат тајните и посланијата на апостолите и несреќните; тоа се сјајните кубини на богомолните, тоа е Сидот на плачот; тоа се копјата, пожарите и урнатините што ги оставиле Набуходоносор и римските легиони... Затоа Јехуда Амихај за својата поезија ќе каже дека во неа е скриено неговото детство, но и детството на еден благословен народ обликуван од самите погрома низ историјата. Неговата поезија е допир со една елегична инкантација. Трагичното писмо на еврејската историја кај Јехуда Амихај предизвикува ироничен однос кон Бога: единствено таа, значи, поезијата – има право да му префрли и на Бога за сите негови неправди нанесени над народот на поетот!

**„Јехуда Амихај е еден од шестеминна
водечки поети во светот...“**

(Марк Рудман)

Поетиката на Јехуда Амихај е предмет на жив интерес: „Поради чистата имажинативна енергија, – ќе рече Роберт Алтер, поради постојано обновуваното чувство дека поезијата може да вклучи сè од стварноста во себеси, Јехуда Амихај, ни подблisku нема свој соперник на израелската поетска сцена, а можеби само неколкумина на светската сцена можат да му бидат придружници.“ Метју Флам ќе додаде: „Поезијата на Јехуда Амихај е поезија на љубовта, на војната, на обичниот човек и не во изделени функции туку сето тоа истовремено.“ Марк Рудман ќе назначи дека „Јехуда Амихај е еден од шестеминна водечки поети во светот. Тој изнајде глас кој да се слуша преку културните бариери и низ толку сигурна визија која му овозможува конфликтите на граѓанинот – војник во модерен Израел да се подигнат на ниво на конфликти на целото човештво. Значителна е неговата разборитост; во состојба е сè да изрази со таква пластичност и да им даде на своите зборови такво осило што ја надминува секоја сентименталност и хиперболичност.“ Леон Вајселтер ќе укаже дека „Јехуда Амихај е еден од најретките модерни писатели – ироничари над иронијата! И покрај суптилното мајсторство изразено во неговите песни, во нив, сепак, останува еден вид строга деловност и тврдоглава верба да се зачува моќта на директниот израз. Тоа е писмо кое исцело соодветствува на ониричните ситуации.“ Ентони Хехт ќе забележи дека „Сјајните песни на Јехуда Амихај, прочистени, изделкани во очајните занаетиски работилници на Блискиот Исток, каде што животот и судбината секогаш се доведуваат во прашање – укажуваат на една магичност и библичност на душевната топографија. Тој е исцело модерен псалмист па сепак, трогателно традиционален.“ И уште да го додадеме искажувањето на Едвард Хирш кој за Јехуда Амихај ќе каже дека во основа е автобиографски поет „со ретка дарба да ја карактеризира сложената судбина на современ Израел, да ја осмисли неминовноста единката да биде засегната од приватноста, од сопствената индивидуалност...

Едно од неговите достигнувања е да ѝ вдахне живот на индивидуата запрета-на во статистиката и да ги регистрира човечките импликации врз историјата. Зборувајќи за својот сопствен, длабоко почувствуван внатрешен живот тој, всушност, проповеда за своето племе, во приказната за себеси тој ја прераскажува драматичната историја на својот народ.“

★

Конечно, и во пораката испратена до Советот на СВП, што тука имавме можност да ја проследиме, Јехуда Амихај цврсто стои зад тезата дека „Поезијата е секогаш актуелна и жива и дека единствена разлика помеѓу Песната на песните во Библијата и модерната љубовна песна е промената на споредбите и метафорите...

Во нас и околу нас, значи, сè она што се случува е само опит и минато. Искушенија и минато. Драма и – минато. Прогонет од својата Света земја уште од библиските времиња, еден народ, еврејскиот, меѓу своите втори татковини – најрано ја избра Македонија! Не случајно: историскиот опит поучувал дека само таму кај што владее духот може да се заогни ново огниште. Историјата понудува размисли дека уште од времето на првите разурнувања на Светата земја од Набуходоносор Македонија веќе била втора татковина на Евреите. Да не говориме за егзилот на тој народ кој уследи по победите на Александар Македонски. Да не говориме за синагогата изградена во Стоби уште во првите векови по Исуса. Да не говориме за идентичната судбина на еврејскиот и македонскиот народ во вековите на римското и османското владеење. Монахот Арсенија од Солунско, со години талкајќи низ Светата земја, ќе ни остави патопис напишан на црковно-македонски јазик, во кој ќе рече: „Има една Света земја која толку многу прилега на татковината ми!“ Ова е запишано уште во XIII век! Да се потсетиме само на визионерските зборови и пораки на Димитар Влахов во парламентот на Отоманската империја кога го предложи конфедеративното уредување меѓу палестинскиот и еврејскиот народ! И тоа е доказ дека во историјата никогаш и ништо не исчезнува. Не случајно Амихај

АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

во денешната порака ќе потсети дека наградата на СВП „е најскапоценена награда која доаѓа од мала земја со голема култура, чии традиции допираат сè до древните класични времиња.“

Со оваа одлука на СВП одлично се надградува сето минато меѓу два народа. И оддаваме признание на една голема поезија. Тоа е поезија на далечни библиски реминисценции, на долга историска меморија и многуслојна култура. Тоа е поезија на суптилни медитации и елегични напеви, кои низ времето се пресоздаваат во препис на далечни и сегашни апокалиптички погроми. Поезијата на псалмодични каденци и повеќеслојни метафори; тажачки и молитви втиснати во историското сеќавање на еден народ; постојана и отворена ламентација на човековите слободи.

Тоа е поезија на расфрлани векови низ пустината. Поезија на свездочатци и рабини кои ги дочекувале зорите и глаголеа псалми пред Сидот на плачот. Некогаш, сред тој пејзаж, Исус и пророците пред него, на арамејскиот – сврејски, ја ширеле својата проповед. Во темелите на тој јазик ние го распознаваме големото поетско дело и на Јехуда Амихај.

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | поезијата на шимборска – голема етичка експертиза на животот

ПОЕЗИЈАТА НА ШИМБОРСКА – ГОЛЕМА ЕТИЧКА ЕКСПЕРТИЗА НА ЖИВОТОТ

Одвај две години по објавувањето на „Крај и почеток“, избор од поезијата на современата полска поетеса Вислава Шимборска, (библиотека „Светови“, едисија „Антологија на современата светска поезија“), во рацете на македонскиот читател се наоѓа и второто издание на овој избор. И во овој повод да повториме дека изборот што го подготви и го преведе нашиот истакнат полонист д-р Петре Наковски, без сомневање, е високо репрезентативен и, подготвен во консултација и активна соработка со Вислава Шимборска. И ова, покрај сè друго, е голема гаранција за успешноста и компетентноста на естетската референција која до нас доаѓа преку неуморната и видовита „Детска радост“. Уште да додадеме дека и ова издание одново и на најубав можен начин ја потврдува големата ефикасност и духовна будност на оваа наша реномирана издавачка куќа која високо професионално, само неколку дни по доделувањето на Нобеловото признание за 1996 година, нè почестува со второ издание на овој избор од поезијата на прослабената Вислава Шимборска.

Големо и вистинско задоволство, колку за издавачот „Детска радост“ толку и за авторот на овие редови, претставува фактот дека Вислава Шимборска стана добитник на Нобеловата награда за литература. Тоа задоволство е до толку поголемо бидејќи уште во предговорот на првото издание ние потсетивме дека Шимборска е еден од најпреведуваниите полски автори, дека е добитник на највисоки признанија за литература и дека е прашање на час кога таа ќе стане и добитник на Нобеловата награда за литература. Во предговорот на првото издание ние уште укажавме дека: „овој избор на „Детска радост“ може

да претставува компетентна препорака Вислава Шимборска да биде првиот нареден добитник на Златниот венец на СВП.“ До тоа – сепак, не дојде! Како што на времето таквите препораки не дојдоа и во примерот на Борхес и во примерот на Октавио Пас. За голема жал – и за уште поголема размисла...

Вислава Шимборска е четврти по ред нобеловец за литература кој се остварува во медиумот на полскиот јазик: пред неа добитник беше Хенрик Сјенкјевич (Адам Александар Пиус) во 1905 година, во 1924 добитник стана Владислав Рејмонт, во 1980 Чеслав Милош и сѐ, во 1996 година, Вислава Шимборска. Интересно е дека Хенрик Сјенкјевич и Чеслав Милош се формирани и одраснати во митскиот простор на Литванија, а Владислав Рејмонт и Шимборска се соседи – од Лоѓ и Познањ.

Говорејќи за книгата воопшто, Борхес во еден повод забележа дека „Книгата е инструмент без кој не можам да го замислам својот живот. Тој инструмент не е помалку мој од мојата рака или од моите очи. Меѓу различните човекови инструменти, книгата, без сомневања, воодушевува. Другите се продолжение на неговото тело. Микроскопот и телескопот, се продолжение на неговиот вид; телефонот е продолжение на гласот; потоа имаме плут и меч, продолжение на неговите раце. Но книгата е нешто друго. Книгата е продолжение на меморијата и имагинацијата.“ Речиси идентично за книгата ќе рече и Вислава Шимборска: „Постои таен договор меѓу потомствата, некогашни и идни. Ништо што се случило на земјата да не исчезне за историјата: во книгата да бидат заработени сите наши соншта...“

Во соопштението на Нобеловиот комитет за литература се укажува, меѓу другото, дека поезијата на Вислава Шимборска е поезија во која „со иронична прецизност се овозможува во историски и биолошки контекст да бидат вгледени фрагменти од човековата реалност“ и дека нејзината поезија е многу тешко да се преведе поради стилистичките варијации: „Со својата дистанцираност и ангажираност, Шимборска доби целосна поддршка за нејзината идеја дека ниедно прашање не е од такво значење како што е прашањето на наивноста.“ Тука, веројатно, станува збор за поетската невиност која ги усогласува своите идеи

и возбуди во визија на отуѓен човек, фасциниран од драмите и од радоста на животот. Она што ги збунува читателите, и особено оние кои ѝ ја доделија оваа награда е нејзиниот екстензивен израз кој е во парадоксална линија наспроти тематскиот круг и наспроти нејзиниот инвентивен дискурс во кој се насетуваат далечни одласи на некои елегии од пределот на ренесансата и барокот.

Во второто издание на овој избор, веднаш по воведните зборови, ја приведуваме и песната „Ништо двапати“, прочитана пред Нобеловиот комитет во образложението за доделување на оваа висока награда. Во анализата на нејзината поезија оваа песна послужи како одлична референција преку која се одгатнуваат духовните посебности на нејзината поезија, воопшто: ништо не се случува двапати, ништо не се повторува: не се повторува денот, не се повторува истата ноќ, ниедна ѕвезда не потреперува на ист начин како претходно, ниедна осама и ниеден бакнеж не прилегаат еден на друг. Осамата на човекот низ времето кое одминува се обидува да го допре пределот на спокојството кое подеднакво им е нужно и на сите блиски и на сите далечни.

НИШТО ДВАПАТИ

*Ништо двапати не се случува
и нема да се случи. Поради тоа
се сродивме без уметност
и ќе умреме без опит.*

*И најглупави ученици
да бидеме во училиштето на светот
нема да повторуваме
ниту една зима ниту лето.*

*Ниту еден ден нема да се повтори
ниту пак две ноќи ќе заприлегаат една на друга,
Ниту два исти бакнежа
два исти погледа в очи.*

Вчера, кога твоето име
некој гласно го изговори,
така ми беше – како низ прозорци
трендафил да ми падна.

Денес, кога сме веќе заедно,
лице си свртев кон сидот.
Трендафил? Како изгледа трендафилот?
Зар тоа е цвеќе? Да не би да е камен?

Зошто ти, лошо време,
со страв непотребен ме мешаш?
Си – значи мораш и да одминеш
Ке одминеш – значи тоа е убаво.

Со насмевки, со бакнежи,
претпочитае да го откриеме спокојот
под нашите ѕвезди,
сеедно што се разликуваме
– две капки чиста вода.

(Препев од полски Петре Наковски)

Во оваа смисла Шимборска не потсетува дека бог човека не го создал од зборови бидејќи не сакал да го подреди на јазикот. Јазикот, како што ќе рече во еден повод Бенјамин, треба да му служи на човекот како медиум на создавање, а човековото духовно битие да се осмислува низ јазикот во кој е создаден. Вислава Шимборска преку својата поезија не поучува дека човекот станувал и сè повеќе ќе станува совршен само и преку зборот и само низ неговото скриено свртување кон сонцето. Само така иднината нема да биде пуст простор и само така во неа ние ќе го насетуваме обликот на вратите во воздухот низ кои треба да стигне Хамановиот месија.

Поезијата на Вислава Шимборска не поучува дека сè живо има свое, сопствено време и дека ниедно време и ништо во животот не се преповтору-

ва. Времето, тој древен ковчег во кој е спакувана човековата историја, е премногу тесен и мал за да се засолнат во него сите духовни траги и драми. Тој древен ковчег е вистинскиот крст на сите времиња, вклучувајќи ги и идните. Затоа времето нема боја и него го поимаме, особено преку оваа поезија, како психолошка реалност. Затоа Вислава Шимборска постојано ќе навраќа и ќе размислува за двете нешта на кои, исто така, се подзапираше и размислуваше и Кант: ѕвезденото небо над нас и моралните закони во нас.

Не е тешко низ поезијата на Вислава Шимборска да се открие смртта која ги проникнува и засенува сите феномени на животот. Таа смрт е најсилниот и најдефинитивниот израз на сите наши копнежи и мислења, таа е имагинарната зона во која се населуваат сите наши сонништа. Митските и метафизичките шпекулации за натсептилниот свет и се туѓи на поезијата на Вислава Шимборска, бидејќи смртта не му припаѓа на никој друг освен на постојното и постоењето. Од нејзината поезија убаво се насетува дека земјата на мртвите е и метафора и антитеза и дека ние живите бесконечно ја живееме смртта. Во неа ги населуваме сите наши сонништа. Исто така, оваа поезија, во ниту еден момент нема да и се предаде на бесперспективноста, на безизлезноста, пропаста нема смисла на апсолутно ништење. Тоа е големото во оваа поезија. Доколку човекот не е во состојба да се апстрахира од земските нешта, тој, за секој случај, во ниеден момент не заборава дека секој умира со сопствена смрт и на свој начин. Шимборска во многу што како да го потпишува Хегеловото мислење дека само животот на духот не страува од смртта, туку дека се одразува во неа.

Една продолжена меланхолична линија потреперува низ секој стих, низ секој збор. Еден вид рамнодушност како да станува јазик на нејзината поетска судбина. Какви напори и да прави човекот, сепак не може да опстои и да живее само во претстави. Тој е апсолутна реалност во времето кое сè повеќе станува подвижна слика на вечноста. Шимборска живее во хераклитовски параболи за времето: цапа во видливата и сегашна река, а душата веќе и е далеку во иднината. Времето го поима како постапност, како есенцијален проблем и затоа таа во многу нешто ќе се согласи и со поимот на Тенисон:

„Time is flowing in the middle of the night“, живее во парафразата дека времето лета, дека времето исчезнува некаде в полноќи. Тогај тоа се провира и исчезнува меѓу сонитата. Така Вислава Шимборска му се одмаздува на времето со низи несекојдневна сетилна возобнова на животот кој сепак е посилен и пострашен виор од која и да е смрт.

Современата македонска литература достигна висок врв; оствари великолепни дела кои ја вреднуваат меѓу најзначајното, најинвентивното и најоригиналното кое денес се остварува во светската литература. Таа ги има сите претпоставки, пред сè естетски, и Нобеловата награда за литература, мошне скоро, да го потврди тој факт. Прашање е на нашата национална мудрост и зрелост колку брзо тоа може да се случи, колку брзо ќе бидеме сведоци на тој голем чин.

Живот? – Загубена партија карти

Вислава Шимборска на македонски јазик – книжевен настан од исклучително значење. Нејзината поезија искачена е и гледа под самиот книжевен естетски врв на Европа, е европски репрезент и кандидат за највисоки светски признанија. Впрочем, повеќе од половина век, полската поезија има третман меѓу најмодерните и најоригиналните литератури кои се остваруваат во Европа, а Вислава Шимборска, заедно со Тадеуш Ружевиц, Збигњев Херберт и Ева Липска, стои во самиот центар на најмодерниот полски поетски круг.

Без оглед на должината на животот – биографијата треба да биде кратка – би рекла во една своја песна Вислава Шимборска – и посредно би ни соопштила дека е родена на 2 VII 1923 година во Курник, близу Познањ, дека е ќерка на Ана и Винцент Шимборски – Ротенмунт, дека како осумгодишно девојче се населува во Краков, „духот и душата на Полска“ и дека овој град нема да го напушти сè до денешен ден. Тука ќе го заврши строгиот Уршулми ред на католичката црква, во текот на окупацијата ќе заврши тајно и гимназија, а подоцна ќе дипломира на полска филологија и социологија на Јагелонскиот

универзитет. Во литературата стартира уште во 1945 со симболичкиот наслов „Во потрага по зборот“, а потоа, сè до воведувањето на воената состојба на Полска, ќе ја уредува книжевната рубрика на „Жике литератски“. Исклучувајќи ги првите две книшки кои донесоа апсолутно транспарентна „поезија“, полни со ефемерна исполитизираност на темата, карактеристично за тоталитаризмот, Вислава Шимборска во полската книжевна критика се поима преку подоцна објавените поетски наслови: „Затоа живееме“ (1952), „Прашања што си ги поставувам себеси“ (1954), „Повикување на Јети“ (1957), „Сол“ (1962), „Сто утети“ (1967), „Секој случај“ (1972), „Големата бројка“ (1976), „Луѓе на мостот“ (1986) и „Крај и почеток“ (1993). Не е неопходно да се соопштува дека Шимборска е еден од најпреведуваните полски автори на странски јазици, дека е добитник на највисоките признанија за литература и дека подолго време е потенцијален кандидат за Нобеловата награда за литература. Овој избор на „Детска радост“ може да претставува компетентна препорака Вислава Шимборска да биде првиот нареден добитник на Златниот венец на Струшки-те вечери на поезијата.

Овој избор што го привеле и превеле нашиот истакнат полонист д-р Петре Наковски, без сомневање, е високо репрезентативен и подготвен во консултација со Вислава Шимборска. И ова, покрај сè друго, е голема гаранција за успешноста и компетентноста на естетската референција која до нас доаѓа преку неуморната и видовита „Детска радост“.

Значи: без оглед на животот – биографијата треба да биде кратка.

Поезијата мора да ја прескокнува стварноста

На стварноста ѝ се нужни:

поинаков дигнитет и поинакви димензии...

Во недостиг и скудноста на нејзини јавни изјави и погледи за животот и уметноста, збор-два за она што до нас допрело непосредно од неа: Не сакам интервјуа. Доколку не сум ова – би сакала да бидам археолог и антрополог, да

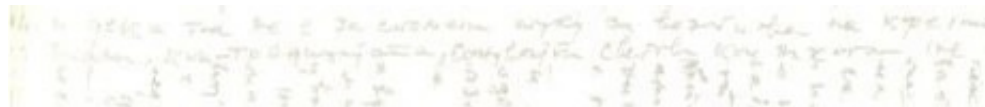
АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

откривам нешто големо, да откријам барем една Атлантида. Верувам во моќта на околностите. Имам разбирање за апстрактната уметност, меѓутоа, доколку сонувам дека крадам слика – тоа би била слика од Рембрант. Припадноста кон естетски групации им прилега на оние кои сè уште се млади. Автор кој веќе објавил неколку книги не му припаѓа никому – освен себеси. А објавувам без каква и да е предмедитација дали некој ќе ме чита или не. Исклучително сум љубопитна кон археологијата, антропологијата, читам многу монографии, лексикони, поезија. Прескокам векови и векови. Поезијата мора да ја прескока стварноста. На стварноста и' се нужни – поинаков дигнитет и поинакви димензии. Копнеам: различноста на секој детал во песната да ја доведам до целосна унификација на стилот и на материјата, а не некој емоционален белег да ги обединува моите песни. Никој меѓу нас нема да ја изрази својата епоха. Суштината е во тоа добро да се надополнуваме меѓу себе. Тоа е она што им го оставаме на потомствата. Не знам што е поезија. Не знам, не знам, и се држам за ова не знам како за спасувачка болустрада... Доколку она што им го оставаме на потомствата им се види сиромашно и фалшиво – тешко ни нам на сите заедно и на секој одделно. Себеси се поимам за старовремен и длабоко закопан автор на неколку песни.

Ги собирав јас сите овие детали, зрице по зрице и збор по збор, со цел да ја превозмогнам барем во дел пословичната аверзија на Вислава Шимборска кон јавните изјави, а на македонскиот читател да му презентирам макар и осакатена верзија на нејзините погледи за животот и за творештвото.

Мои посебни белези се восхитот и ужасот

Упатените во творештвото на Шимборска укажуваат дека во еден единствен никулец на нејзините песни има материјал доволно за цела поетска збирка. Нејзин идеал е секоја песна да се пишува како претходно ниедна друга да не била напишана: „Копнеам секоја моја наредна песна да биде поинаква

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | поезијата на шимборска – голема етичка експертиза на животот

од претходната“. Затоа таа, според Жежи Квјатковски, „Постојано ја пишува својата прва песна. Ништо нејзино не се вклопува во шемите и системите на нејзините претходници“.

Во својата постапка Вислава Шимборска користи традиционални изразни форми, но нејзиниот резултат е секогаш нов. Нејзината песна е песна со прецизно изнијансирана фабула; навидум со продолжена експликација. Повеќето автори кои му припаѓаат на модерниот израз, оваа форма ја ценат за превозможната, а резултатот – „за в музеј“. Вислава Шимборска ќе рече: „Во што е моето зло доколку позајмувам патетични зборови, а потоа се мачам нив да ги превозмогнам во обични, природни?“ Збигњев Бјенковски говори за „фрапантната обичност и едноставност“ на нејзината поезија. Во неа нема големи фрази, но секоја нејзина книга – е настан.

Тоа не е случајно: невиноста на поезијата наспроти боксерскиот ринг околу кој жените се онесвестуваат, зашто таму има дантејски сцени а не во поезијата; нејзиниот разговор со каменот, низ кој копнее да прошета и од него да изнесе само зборови на кои никој нема да им верува, фактот дека ќе се задоволи со одговорот на каменот, според кој може да го запознае но никогаш нема да го почувствува; нејзината восфалба на животот заради неговите мали и едноставни нешта, заради жабите и славенте, заради мравките и семето, заради фактот дека никој нема да направи друга пишпарка ниту полошо ниту подобро... Вислава Шимборска ќе не увери дека верува во големите откритија, во преплашеноста на човекот, во неговото бледило, во горењето на бележките, во растурањето на бројките, во кршењето на тотемите и во висока возбуда таа ќе им ламентира на човековите откритија, но веднаш потоа ќе додаде:

„Мојата вера е силна и без основа

...
не умеам да се изначудам,
да се изнамолам за тоа,
послушај
колку брзо ми бие твоето срце...

Залудноста, минливоста на сè – е нејзина опсесивна тема. Од големиот творец, од некогашниот класичар, ќе останат само неколку грутки земја, ќе се заборава неговиот живот, ќе молкне неговата кашлица над менуетите, чевлите и виолината ќе бидат фрлени на буниште, ништо од романтиката на некогашниот квинтет. Не случајно: што значат тука некакви си четири милијарди луѓе за оној кој лошо се снаоѓа со големите бројки и кого постојано го возбудува судбината на осаменикот? Шимборска не уверува дека многу им должи на оние кои не ги сака, дека го разбира она кое љубовта не го разбира и го прашава она кое љубовта не може да го прости:

*„Нивна е заслутата ако живеам во три димензии
во вонлирски и вонреториски простор,
со вистински неподвижен хоризонт
сами не знаат
колку носат во празните раце.*

*Ништо не сум им должна
би рскла љубовта
на оваа отворена тема.“*

За Вислава Шемборска подеднакво близок и далечен е медитативниот простор на митот и сегашноста. Воодушевена од едноставноста на природата, низ сложена поетска метаморфоза ќе констатира:

*О, колку се нехерметични границите на човековата држава!
Колку ли облаци над нив неказнето пловат,
колку пустински песоци се пресипуваат од земја во земја,
колку планински камчиња се тркалаат во туѓи атари
во предизвикувачки потскокнувања!*

А птицата која лета зад друга птица? Инсектите? Мравката која шета меѓу чевлите на стражарите и граничарите? Сепијата? Ветрот и маглите? Нависти-

на, колку многу се нехерметични границите на човековите држави! Можеби поради тоа што:

*Само тоа што е човечко
знае да биде вистински туѓо...*

Тоа е еден модерен псалм, а веднаш потоа доаѓа и жената на Лот, со препознатливите митологиски симболи и низ модерна и функционална парафраза, Шимборска ќе ни појасни дека таа жена се свртела „од жал по мисурот од сребро и од невнимание - врзувајќи го ремчето на сандалата“, а сè со цел:

*За да не гледам повеќе во праведниот врат
на мажот ми Лот.*

Од овој митски простор Шимборска преку „Женски портрет“ ќе ни открие терорист или терористичка акција, а потоа ќе не облагороди со радоста на пишувањето, радоста на творењето. Преку оваа песна таа го издигнува на ниво на манифест на модерна поетика пеењето без зборови. Тоа е и сонот на Никита Станеску. Тоа е сон и на Рицос. Да се пее, значи без зборови:

*„Каде трча таа напишана срна низ напишана шума?
Дали да пие од напишана вода,
која како преку индиго ќе го отслика нејзиното лице?
Зошто ја поткрева главата, дали нешто слуша?
Потпрена на четири ножиња позајмени од вистината
под монте прсти сè уште
стриже тишина, шушка по хартијата и ги раширува
гранките предизвикани со зборот 'шума'.“*

Така, на белата хартија врз која постапно се открива оваа песна на сите антологии и на сите можни времиња, над оваа бела хартија, значи, демнат готови да скокнат буквите, а во капката мастило има доволно резерви, за да се намножат ловци со подзамижани очи готови да се стрчаат по должината на стрмното перо за да ја опколат срната. Така Шимборска ќе не увери дека:

... Има еден таков свет
над чија судбина владееме независно?
Времето што го врзувам со синцири од знаци?
Постоењето е вечно по моја наредба?

Радоста на пишувањето.
Можност за овековечување.
Одмазда на смртна рака.

Секој обид да се искоментира оваа голема песна е облик на осквернување. Таа песна треба само да се чита и да се препрочитува.

Во право е Бјенковски кога и во восхит и во возбуда ќе процени дека кај Шимборска збунува фрапантна едноставност: Листајќи го албумот загледа-на во колективните портрети, Шимборска ќе не потсети дека во семејството никој не умрел од љубов! Не треба да се прашува од што: тоа е човековата судбина – никој да не умре од љубов! Тоа е неговата судбина: барајќи еден да раскопа седум градови на ист рид, барајќи ја Троја да открива пукања на хексаметри, да гледа афабуларни тули кои сиркаат од пукнатинките, да открива амајлини и черепи, изгаснати месечини, а потоа заклучува дека:

„Густо станува долу во даминната...“

Една од фрапантно едноставните песни – „Вьетнам“, е школски образец кој ја толкува поетската постапка на Шимборска.

Жено, како се викаш?
– Не знам.
Кога се роди, од каде потекнуваш?
– Не знам.
Зошто си ископала дувло в земја?
– Не знам.
Од кога се криеш тука?
– Не знам.

Зошто ме касна за средниот прст?
– Не знам.
Знаеш ли дека нема да ти направиме ништо лошо?
– Не знам.
На чија страна си ти?
– Не знам.
Сега е војна, мора да одбереш.
– Не знам.
Дали твоето село сè уште постои?
– Не знам.
Дали децава се твои?
– Да.

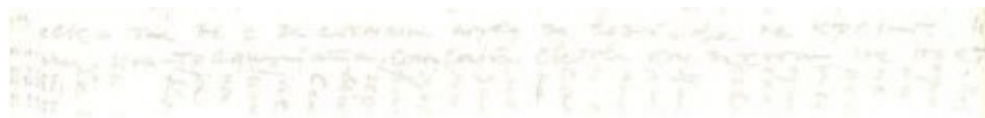
Шимборска не е поет на меланхоличен штимунг, како што тоа го тврдат некои критичари. Во нејзината поезија смртта не знае за шега, смртта не знае за ѕвезди и мостови, не се разбира таа во планови за утре. Бесконечно бавно се влечка нејзината сенка. Кој тврди дека смртта е семоќна? Самиот живот е доказ дека не е:

Нема таков живот
кој барем за миг
не беше бесмртен...

Затоа:

Смртта
секогаш за еден миг
стигнува подоцна...

Во својата поезија Вислава Шимборска ни презентира голема етичка експертиза за животот. Навистина, умрел некој човек но на ѕидот на неговиот дом со златни букви е запишано: „Тука живеел и работел тој и тој човек“; тој,

АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

самиот, ги посипувал патеките со чакал, сам ја вајал клупата од камен на која седиме, размислувал тој точно во оваа соба, во оваа ниша спиел. Тука се неговите портрети, столови, неговата флејта. Умрел некој човек – но тој и мртвот е тука.

Шимборска ќе нè утеши дека краток е животот, но и староста дека е привилегија само на камењето и на дрвјата. Секојпат од нов агол Шимборска нè воведува во тајните на животот – и кога говори за крајот на нашиот век и кога ги насетува бонте на иднината. Говори за децата на епохата, за потајните разговори што ги водиме со мртвите, за нашево полициско време, за небото што стои над сите нас и ќе извикне:

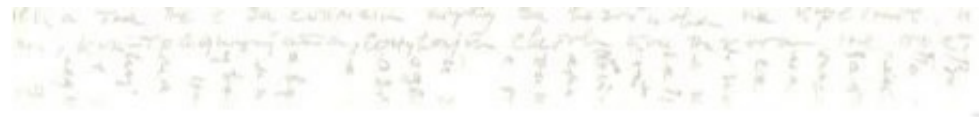
*Мои посебни белези
се восхитот и – ужасот.*

Доколку во нешто е категорична нејзината поезија, доколку од нешто потетесата се плаши, ја фаќаат морници и ужас, до колку нешто од корен се коси со нејзините етички погледи – тоа е војната. Единствено со што може да нè се одмазди на војната – тоа е сознанието дека:

*Во тревата што порасна
над причините и над последиците
некој мора да си лежи
со клас во забите
и да зјае загледан во небото...*

Поезија на создавањето – Поезија на апокалипсата

Човекот е алфа и омега на сè од кое почнува и со кое завршува Вислава Шимборска. Човекот во нејзината поезија е голема и несовладлива тајна, како што се тајна и облиците на неговото постоење. Вглобен како составка

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | поезијата на шимборска – голема етичка експертиза на животот

на тајните на универзумот – тој самиот себеси се бара и одгатува низ проклетствата на сопствената дарба и свест. И како постапно се открива – тој сè повеќе себеси се осознава окован, окован за сопствената осама и ништожност. Со векови и векови човекот стои распнат помеѓу можното и неможното, видливото и невидливото, постоењето и непостоењето. Поетската вообразба на Шимборска тргнува инстинктивно определувајќи се за воздржана реч, без обврски, таа реч да суди и да пресудува за нештата. Нејзината песна е песна – фабула, со пролонгирана експликација но затоа секој стих е формула на згустен, афористичен, прегнантен исказ. Прашањата што ги поставува оваа поезија се прашања на сложен метафизички круг. Во тој круг подеднакво драматични и загадочни се и човековата антропогенеза и еволуција, егзистенцијалните дилеми и коментарите на суверено автентичен поетски јазик. Во оваа поезија, осаменоста на човековото битие и човековата отуѓеност – не се ништо друго освен сопствена проекција на нашето човеково оковано „јас“ и конфликтите сред кои сонуваме и дишеме. Просторот околу човекот е простор на сурови провокации и агресии, а историјата пред него и по него – историја на понижувања, обесправеност и зла. Човековата улога и во едниот и во другото не е заобиколена и затоа оваа поезија него го проследува низ сите етапи на преобразбата – од создавањето до неговата, скраја да е, апокалипса. Тоа е пат на драматичен судир со непознатото и незнајното.

Човекот на архаичниот простор, човекот на Троја или отаде неа, и човекот денес – не се разликуваат. Тие се подеднакво значајни составки на еден ист копнеж и на еден ист мит, на исто продолжение, трауми и траења. Тој човек живее во повеќе времиња истовремено: животниот опит како да не еволуира, понижувањата побрзо се множат, страдањата стануваат сè поблиски до ужасот, оковите на историјата во голема парабола го поврзуваат настанокот на човекот со крајот на нашиот век. Според Шимборска, нашиот, дваесетти век, е „уште позаостаната епоха“ од сите други епохи кои ги познаваме. Така, опитот поучува дека историјата не е ништо друго освен преобразба на единката во трагична, колективна анонимност. Човекот и историјата – две антиномии

АНТЕ ПОПОВСКИ | избрани дела

без кои не би постоеле ниту едната ниту другата. Поезијата на Вислава Шимборска го обединува човековото минливо, егзистенцијално време со вечното – уметничко време.

Ефемерноста на човековата судбина е превозмогната од поезијата. Вислава Шимборска пишува блеејќи на самиот раб меѓу нештата и непостоењето, меѓу предметот и неговиот одраз. Оној миг кога реалниот свет ќе излезе надвор од рамките на поезијата – тој веќе не постои. Во истиот час или само час потоа, Шимборска не го опишува непостоењето: тоа би значело дека светот не треба да постои. И сè што напишала досега, го соопштила со блага доза иронија и хумор.

Во минуциозната игра неа ја фасцинираат обичните, одминливи нешта; во анализата на онтолошките детали – неа одново ја фасцинираат точно тие обични и одминливи нешта. Вислава Шимборска користи игра на хомоними и постојани морфолошки преобразби за да го соопшти тоа. Тоа нејзиниот јазик го прави виртуозен а нејзината поезија – еретичка, наспроти скаменатото и ступидно преповторување на поетски шеми и доктрини. Нејзината лирика и оригинален стил имаат недобројни опоненти. Шимборска стои надвор од каква и да е мода. Таа никогаш не ја поткрева интонацијата на говорот: од првата до последната песна како воопшто да не се помрднала нејзината внатрешна расположба. Она што се случило – го пишува – преку она што не се случило.

Едицијата на „Детска радост“ во која се презентираат најзначајните претставници на современата поезија во светот постапно гради антологиски избор од исклучително значење за духовниот прогрес кај нас. Чин од исклучително значење.

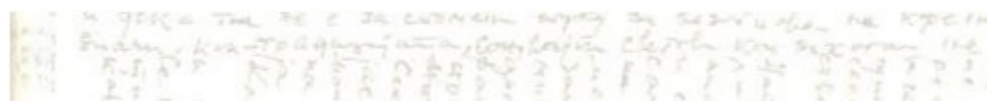

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО | солзата го напушта окото – окото не го напушта телото

СОЛЗАТА ГО НАПУШТА ОКОТО – ОКОТО НЕ ГО НАПУШТА ТЕЛОТО

Во последнава деценија, нобеловецот Јосиф Бродски, сè повеќе се определува за есеистичкиот израз. Неговото внимание и натаму е свртено кон две централни филозофски теми: злото и минливоста на животот. По „Византија“, тој го објави „Водениот печат“, а неодамна неговиот издавач најави посебна книга есеи, меѓу кои посебно беа назначени точно „Византија“ и „Водениот печат“. Последниве два, за среќа, македонскиот читател веќе ги има на македонски јазик: „Византија“ во издание на прилепски „Стремеж“ и „Воден печат“ во издание на „Детска радост“. Овојпат и како посебна книга.

Толкувачите на творештвото на Јосиф Бродски укажуваа дека метафизичкиот еквивалент на неговата поезија содржи директна спротивност, дека поетското *јас* не е персонално *јас* туку дека води кон деперсонализација, па со самото тоа внесува и мистичка проекција: „Тоа е поезија на специфичен емоционален однос проектиран во рационални координати: емоциите се отсутни а целата поетска конструкција е градена врз емоционална основа: рационална шема не постои а целиот материјал е рационален“ – ќе рече Милица Николиќ, еден од најкомпетентните познавачи и толкувачи на творештвото на Бродски. Таа ќе додаде уште дека „посредноста, основната претпоставка на кој ѝ да е поетски говор, кај Бродски има исклучително сугестивен вид. Тој се остварува во еден специфичен вид нејаснотија, подобро речено во амбиентација на матно.“ Со други зборови, фактите, независно колку се евидентни, Јосиф Бродски ги поима како нешто кое не му е податливо на сознанието и дека поезијата со тоа е примарно условена.

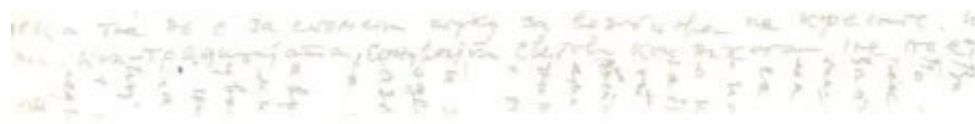
АНТЕ ПОПОВСКИ избрани дела

Читајќи ги најновите дела на Бродски остварени во прозниот израз, на читателот нема да му биде тешко да заклучи дека препознатливиот метафизички еквивалент не води кон деперсонализација па сепак мистичката проекција не е елиминирана: тука рационалниот однос е проектиран во емоционални координати и непосредноста не ја елиминира амбиентацијата на замагленост и намерно создавана нејасност. Со други зборови: во структурата на есејот Бродски поаѓа од спротивната позиција на неговата поезија но резултатот и тука е идентичен.

За разлика од „Византија“, која претставува модел на модерно граден есеј, „Воден печат“, и како израз и како жанр, еволуира во меѓуоблик: есеј-новела, составена од педесетина автономни записи. Секој запис се потпира на автобиографски детаљ, посредно или непосредно, сврзан со Венеција. И уште: секој од овие записи претставува самостојна естетска целина. Од 1972 година, кога Бродски првпат ја посетува Венеција, седумнаесет години едноподрото тој ќе го посетува овој град: и сè во исто годишно доба: пристигнува на Бадник, го будат свечените свона на Исусовото раѓање и останува толку колку што ќе му дозволи џебот на универзитетски професор. Бездруго: тоа барем во размерите на човековиот живот, е сосем доволно време за да ги открие и дешифрира сите детали на овој град кои ја оформуваат и филозофијата и естетската самостојност на ова негово дело. Бидејќи лицето на овој град го изучува седумнаесет зими, сигурно е дека ќе умее да создаде дело веродостојно на стилот на Пусен: да го наслика портретот на тоа место, „доколку веќе не во четири различни годишни доба, тоа барем во четири доба на зимскиот ден.“

Фактот дека во Венеција Бродски доаѓа во исто годишно доба и во исти на тоа годишно доба и престојува тука барем дваесетина дена континуирано безмалу цели две децении – го овозможува континуитетот и на неговата мисла и на неговиот израз: Венеција лете е едно – Венеција сред зимскиот пејзаж сосем друго.

Конкретниот повод за овој творечки предизвик, според кажувањата на самиот Бродски, се трите романи од францускиот писател Анри де Рение, еден

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО *consata go napušta okoto – okoto ne go napušta teloto*

од последните парнасовци и со репутација на исклучителен естет. Но, еве што вели самиот Бродски за тоа: „...дејството е сместено во Венеција, зима. Атмосферата беше мрачна и застрашувачка, топографијата оптоварена со огледала; главниот настан се одвиваше од другата страна на амалгамот... Најважното: книгата е пишувана во кратки поглавја, страничка и пол. Темпото на настани-те изградило атмосфера на влажни, студени, тесни улици низ кои човекот брза во вечерните часови, со засилени претчувства, свртувајќи се час на едната час на другата страна. За човекот роден во град во кој самиот е роден, град кој се покажуваше на тие страници, можеше лесно да се препознае и да има чувство дека Петроград има поубава историја, да не речам поубава географска широчина. Сепак, најсилен впечаток, кој ме прикова во текот на целото време дури го читав романот, беше дека тој ми ја даде најважната лекција по композиција: она што ја прави наративна граѓата не е сижето, туку – што по што уследува. Несвесно почнав да го применувам тој принцип и на Венеција. Доколку сега читателот се измачува, барем ја знае вистината.“

И бидејќи: „она што ја прави граѓата наративна не е сижето, туку – што по што уследува“, доследен на оваа лекција по композиција на книжевното дело, Ј. Бродски во својата натамошна постапка, сосем функционално ги открива сите поводи кои ја дооформуваат идејата на „Водениот печат“: примерок од списанието „Лајф“ со „прекрасна колор-фотографија на плоштадот ‘Св. Марко’ покриен со снег; девојката која му подарила цела една хармоника разгледници со Венеција; мало парченце таписерија на која била извезена Palazzo Ducale; малата бакарна гондола што ја донесол татко му од Кина; скришната проекција на филмот на Висконти со Дирк Богарт... Сè се тоа можни поводи, но ниеден од нив сам за себе и сите заедно не би имале сила да се наложат како непосредна причина за тој предизвик доколку не се створила од некаде таа Венецијанка: почувствував дека тој град почнува да ми влегува во фокусот. Беше црно-бел, како и што му прилега на оној што се покажува од литературата или од зимата; аристократски, затемнет, студен, лошо осветлен, со остар звук на Вивалди и Керубини во заднината, каде што место облак

стои женско тело на драперните на Белини, Тицијан. И се заколнав тогаш дека – ако излезам кога и' да е до мојата империја, ако кога и' да е оваа јагула се спаси од Балтикот – првото нешто кое ќе го преземам ќе биде да дојдам во Венеција, да изнајдам соба во приземјето на некоја palazzo така што брановите на бротчињата кои минуваат да записнуваат во прозорците, дека ќе напишам неколку елегии дури ги гаснам цигарите од влажниот под, дека ќе кашлам и пијам, а кога ќе сиема пари, наместо билет за воз ќе купам мал *браунинг* и ќе си свирнам себеси куршум в глава – кога веќе не можам во Венеција да си умрам од природна смрт.“

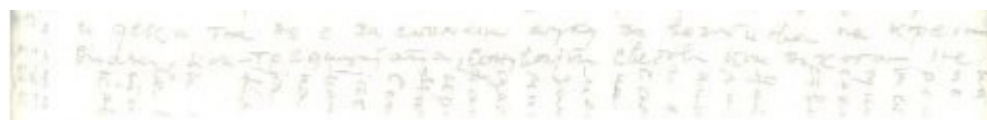
Ете кој е најнепосредниот повод за ова дело на Јосиф Бродски.

Есејот „Византија“ направи вонредно успешна книжевна синтеза на носечките суштини на оваа империја. Бродски ни покажа како може една историска тема книжевно да се валоризира во голем естетски резултат во кој филозофскиот опит ќе се наложи како актуелна ситуација. Бродски Византија ќе ја истакне како најкултурна и најбогата држава на раните средни векови и организацијата на таа империја ќе ја искомпарира со најкарактеристичните аспекти на една идеологија во нашиот век која според ништо не се разликува од Византија. Бродски во овој есеј, феноменот на општествената еволуција го изаргументира како исклучително динамичен и брз тек на времето како математичка, но тој феномен е и исклучително бавен низ времето како филозофска категорија. Според познатиот византолог Сергеј Иванов, за некогашна Византија важеле принципите: биди внимателен кога разговараш со другите; оддалечи се ако се говори за царот; бегај од гозби; ќе те обвинат дека си рекол нешто што не си го мислел; никому не доверувај му ги своите тајни; потчинувај му се само на оној над тебе и – молчи; стравот дека власта знае сè за секој – се дел од отуѓената и заробена свест: „На повеќето императори не им било доволно самото владеење, одењето низ злото, користењето на општественото како свое, а обраќањето кон луѓето било обраќање кон – робови – ќе запише Никита Хонијат.

Сидиштата на Цариград во 1453 година беа разурнати од турските топови. Така, градот-цар на сите занаети, центар на богословската мисла, центар на

интелектуалниот живот, непобедлив ни на море ни на копно – замина во историјата. Остана еден друг Цариград; двојно и тројно поголем и посилен од сите Византии. Тоа, есејот на Бродски добро го покажува. Овој есеј на Бродски најдобро говори за неговата историска и филозофска ерудиција, како и за неговата дарба незнајното, далечното и непознатото да ги направи возбудливи и блиски.

„Воден печат“ уште со првите страници ве заробува со миризбата на водните растенија – секојдневниот синоним на Венеција и знаме на нејзината осаменост и неповторливост. И колку повеќе ве обзема таа миризма толку и се засилува мотивот на носталгијата кај Бродски: „Од мојот дел на Балтикот единствено јагулата може да се испрелка.“ При ова се спомнува и Еуценио Монтале, при што сосем дискретно се насетува асоцијацијата на неговата позната „сирена на северните мориња“. Онака постапно како што се откриваат непристапните асоцијативни зони на материјата која ја анализира – така постапно се навлегува и „во самото срце на цивилизацијата“ над кое трепкаат јата ѕвезди сред студовите. На страниците тогај се појавува и тоа „единствено суштество“ кое го познавал во овој град: дамата со нејзините 180 сантиметри, со добар руски јазик на фантастичните сенки на устата и хипнотичките мириси кој ја изделуваат меѓу сè наоколу. Овие, навидум неутрални книжевни детали, на Јосиф Бродски, кој тука најдоследно го применува принципот на „што по што“ ќе му помогнат нив постапно да ги формира на ниво на автентични и самостојни записи кои хармонично ќе се вклучат во формирањето на целината есеј – новела. Тие записи се заокружени автобиографски вистини: „Мал е светот а човекот колку подолго живее станува сè помал. Јас не сум некој праведник, сеедно што се трудам да не ја исфрам совеста од рамнотежа, и не сум мудрец. Не сум ниту естетист ниту филозоф. Јас, просто, сум нервозен човек, свесен за сите последици на своите постапки, но затоа сум посматрач. Како што еднаш изјави мојот љубен Акутагава Риносуке – јас немам принципи, сè што имам – тоа се моите нерви! Затоа ова што следи повеќе е речено со око отколку со убедување, исклучувајќи го дури и она кое се однесува на композицијата на самиот расказ.“

Поаѓајќи од ова дека „Воден печат“, повеќето од она што го кажува го кажува со око, не е тешко да се изделат барем неколку јадра кои ни се чинат новина меѓу неговите досегашни естетички принципи. Ние ќе се задржиме само на некои од нив.

Според Бродски, „окото на човекот му претходи на перото, а јас не му дозволувам на ова другото да лаже и да ја презголемува својата улога. Надворешноста е таа што окото прво ја забележува и таа најчесто е поречита од самата содржина, која е привремена според дефиницијата, изземајќи го, се разбира, задгробниот живот.“

Претставува ли ова што сега го објавува Бродски едно поинакво естетско проседе, толку блиско до проседеата и толкувањата на школите на латиноамериканскиот магичен реализам? Да потсетиме: целта му е да го наслика портретот на Венеција зиме. И додаде: „Ова што следи може да прилега не толку на расказ колку на разлеана матна вода во 'погрешно време на годината'.“ Таа понекогаш изгледа сина, понекогаш сива или кафеава; постојано е студена и не е за пиење. А причината што се зафатив да ја процедам се крие во тоа што водата содржи и крие одсиви. Меѓу сите нив водата го крие и одзивот на Јосиф Бродски.

Второ, Венеција е град на огледала. Сликата што ја враќаат тие не е „твојот идентитет“, туку – „твојата анонимност“. Посебно во овој град. Бродски ќе забележи: „Градот е доволно нарцисоиден за да ја претвори твојата свест во амалгам, да ја олесни и спаси од интелектуална длабочина.“

Но, меѓу сите огледала по хотелите и по домовите, по плакарите и врз масичките, огледалото на морето ги крие во себе сите тантели од мермер, мозаиците и капителите на овој град, корнизите и релјефите, орнаментите и нишите, светците и девиците, балконите, готските и маварски прозорци. Не случајно: бидејќи окото му претходи на перото – и Венеција е град кој е дел од окото. Негова составка. Без тој град окото не би имало функција каква што ја има: „останатите сетила тука играат улога на одвај чујна втора виолина.“ Нашиот далечен предок – рибата со пет перки (нашите пет прсти!), низ стихијата

подолга од триста милиони години, го оставила нашето око како атавистички победник! Во слава на неговата победа Бродски му го подарува овој град на окото!

Природно произлегува: довикот на атавистичката стихија може да оживее, да се преобрази во нешто видливо, само и единствено преку окото. Доказ за тоа се недобројните камбани во овој град: таму кај што не може да стигне окото – неговата работа ќе ја сврши увото...

Јосиф Бродски ја опишува Венеција како предел влажен, студен и црно-бел! На хоризонтот се појавува градот а „земјата невидлива и пуста и мрак над бездните. И Духот Божји се наднесуваше над водата – ги рецитирав стиховите на поетот кој пред мене бил тука. Потоа се раздени другото утро. Беше недела и сите свона свонеа...“

Секој свон на камбаните е одглас на некое сеќавање. А „човек колку повеќе се сеќава – толку поблиску е до смртта“, – ќе забележи Бродски и ќе додаде: „Пишувајќи поетот не копнее да го зачува своето тело туку тоа е порив да се спаси нешто од својот свет, од својот неосемантички континуитет. Тоа може да се спаси на некој од начините на спознанието: аналитичкиот, интуитивниот или – откровението:

*Да се сподели со некој животот – да!
Но со кого да ја споделиме смртта?
Јазикот, постар од човекот,
располага со колосална енергија...“*

Далечините имаат свое продолжение во окото, окото во – јазикот. Уште по-уверливо; јазикот има свое продолжение само во себеси и сè друго продолжува во јазикот: сите атавизми и стихии. Единствено јазикот е приспособен за такви колосални мутации и огромните простори време само во јазикот се збиднуваат. Но во тој јазик, исто како и во поезијата на Ј. Бродски, не постои декоративна функција. Сè во тој јазик е потчинето за да се оствари сублимен исказ.

Како и во претходните есеи на Ј. Бродски, како и во целата негова поезија, Бродски се јавува како уште посамоуверен заговорник на идејата дека

АНТЕ ПОПОВСКИ – избрани дела

„Бог, или во најмала рака Неговиот Дух е – времето. Можеби таа идеја да е и мој сопствен производ, не се секавам веќе. Во секој случај секогаш сум мислел: доколку Духот Божји се наднесе над водата таа мора да го одразува него. Оттука и мојата слабост кон водата. Едноставно мислам дека водата е слика на времето, па секоја Нова година, на некаков пагански начин, се трудам да се најдам во нејзина близина“. Од неа, од водата изронува времето како што изронил и нашиот далечен поредок, рибата со пет перки, чиј атавистички наследник е – окото.

„Водениот печат“ на Бродски е исполнет со филозофемии и гротескни ситуации; со пророштва и носталгија; со „енти човечиња“ и кланови; со средби со Сузан Сонтаг и со Олга Рац, сопругата на Езра Паунд; со јазикот кој копнее по продолженија отаде сите смрти и раѓања и со миси и камбани; со музика на Вивалди и со раката на Стравински. Цела една историја на нашиов век и на вековите пред него... Тука е В. Хју Одн: „Мисата најдобро е да се слуша – кога човек не го разбира јазикот.“ Таква шанса, барем во овој есеј немаме: јазикот на Бродски е јазик на нашето сопствено око.

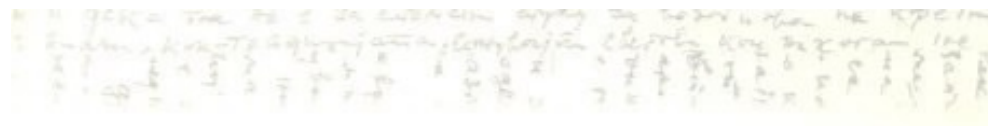
Само за последново столетие Венеција потонала дваесет и три сантиметри. Е ли тоа претчувство дека на градот му претстои судбината на Атлантида? Сега веќе не! Венеција е заробена за сите секавања на иднината. Солзата го напушта телото – окото не! Венеција, љубовница на окото, останува заробена во него: „Солзата е предвидување на она што окото го очекува од иднината“. Доколку веќе постои нешто што би можело да биде „повеличествено од овој град на вода би бил градот подигнат во воздух. Идејата во калвинистички дух, и којзнае, можеби освојувањето на космосот и ќе доведе до таа реализација.“

И за таа реализација ќе биде неопходно окото на Јосиф Бродски.

Конески ќе го повтори зборот на пророците:

Ние си одиме – земјата останува, а Бродски ќе рече:

Ние си одиме – убавината останува, зашто љубовта е поголема од човекот. Овојпат – љубовта на Бродски кон Венеција.

ЈАЗИК ЗА ЗЕМЈАТА И ЗА НЕБОТО – германската непредвидливост не е исчезната: смртта е прв мајстор на Германија...

ГЕРМАНСКАТА НЕПРЕДВИДЛИВОСТ НЕ Е ИСЧЕЗНАТА: СМРТТА Е ПРВ МАЈСТОР НА ГЕРМАНИЈА – ВИСТИНАТА Е ЗАЧУВАНА ВО ЛУЗНИТЕ

Беспоштен и агресивен критичар Непатетичен, резигниран и гневен

Хајрих Бел (Келн, 1917–1985), најекстремната личност на повоеваната западногерманска литература, остави зад себе опус од дваесетина романи и книги раскази. Во списокот на најзначајните, книжевната критика ги вбројува: „Возот не доцнеш“, „Намернику, штом стигнеш во Спа...“, „Кај беше, Адаме?“, „И не рече збор“, „Групен портрет со дама“, „Крај на службеното патување“, „Грижлива опсада“ и други. Хајрих Бел ја напушта германската книжевна и политичка сцена како „незгоден и полемичен, кој провоцираше реакции и предизвикуваше внимание“ (Вајсцекер, неодамна, по повод смртта на Бел); ја напушти таа сцена и со оцена на дел од германската книжевна критика дека неговиот талент бил „талент кој стои точно на работ на општиот, неризичен вкус, кој со така фатална сигурност се движи по линијата на просечноста, та поскоро заслужува сомневање отколку охрабрување“. Но, Бел ја напушти оваа сцена и како прв носител на високото книжевно признание на „Групата 47“, и како долгогодишен претседател на меѓународниот ПЕН (Конгрес во Охрид, 1974), и уште: како прв нобеловец за литература меѓу германските писатели по Војната (1972).

И оние што го негираат и оние што го почитуваат неговото дело во едно се согласни: Хајрих Бел ја напушти оваа сцена исправен и отворен; како беспоштен, агресивен критичар кој знаеше да навреди секого, како антимилиитарист и непатетичен: револуционерните фази ги ставаше под критичка лупа и им се спротивставуваше. Си замина: резигниран и – гневен.

Литературата е можна само како партизанска војна

Хајрих Бел истакнуваше дека германската непредвидливост ниту од далеку не е исчезната. Го цитираше, притоа, познатиот стих на Пол Селан: „Смртта е прв мајстор на Германија“.

Укажуваше дека живееме во сегашност што го содржи сето минато: „Не знам кој треба да ја понесе одговорноста за оваа варварска терминологија која ни ги пласира тезите: 'превозмогнување на минатото?'“

Ценеше дека една третина од Келн требало да остане во урнатини: „не како историски споменик, туку поради тоа што вистината е најдобро зачувана во лузните“.

Потсетуваше дека со поразот на фашизмот не можеа да исчезнат и фашистите и дека по Аушвиц „литературата е можна само како партизанска војна, која со духот на мирот ќе биде субверзивна таму кај што мирот е купен по цена на заборав“. Една крајно поучна детерминанта, која, сама по себе, не се однесува само за една земја туку за сите и насекаде каде што „мирот е купен по цена на заборав“.

Времето од последната војна наваму Х. Бел не го поимаше како повоено туку како меѓувоено: „Стариот дух не може да се возобнови доколку наместо творечки немир во човека се всади рамнодушност, а богатството стане поскапо од совеста. Материјалното изобилие води во бројни облици на насилништво и духовно осиромашување“. Она што него го загрижува и го смета за крајно опасно е врската помеѓу бранот на сексуалноста и политичката опозиција. Во таа врска тој открива „сексуален фашизам“. Прокламиралиот промискуитет не е демократско решение – туку решение на самата елита: „Елитистичките класи секогаш можеле да си дозволат промискуитет, независно од религиозниот карактер на соодветното општество... Ставот кон проблемот на сексуалноста е пресуден: се плашам оваа каша од еротика и социјализам да не ги обезвредни политичките цели“.

Поуверлив во темите од војната

Поуверлив во темите од војната отколку во мирновременските мотиви, неговите јунаци – војниците, се молчаливи и разиграни, елегични и сентиментални. Неговите повоеани јунаци ги одликува еден неприроден протест: тие пеат и пеејќи протестираат. На тој начин Хајрих Бел низ своето творештво воочува и демонстрира нов облик на протест, кој лесно се трансформира во пасивен отпор и преку него во директно спротивставување.

Евокацијата е една од најомилените методи што ја применува: таа е во состојба да предизвика несовладлив интензитет на болка, пред сè – духовна. Неговите јунаци, во основа, се јунаци на пасивниот отпор, кои немаат попрецизно назначена револуционерна програма. Бел, од позициите на христијанскиот моралист ги брани етичките норми и кога го поставува проблемот на корените на општественото зло, но и кога не го наоѓа одговорот за вината. Виновиците кај него остануваат анонимни. Демистифицирајќи ја војната, Хајрих Бел ценеше дека: „писателот не треба да има некакви обѕири кон својата земја... Треба да се оконча со 'тајните за да се тргне напред'“. Неговите јунаци кои се враќаат од војната се тотално дезинтегрирани личности. Разурнувањата во нив се жестоки. Неговите јунаци обвинуваат низ згусната метафора, притоа без да добијат одговор на бројни прашања; тие војната ја сфаќаат како општа невроза, а смртта во неа како бесмислена, апсурдна, и фаталистичка. Нивната човекова судбина како да е дело на метафизички сили, а не дело на односите во кои влегува – човекот. Тезата против зборот Бел не ја застапува како метод на дневната политичка борба, туку како етички лајт-мотив на неговата литература. Во литературата на Х. Бел ќе бидат зачувани секавањата на толку дела и недела – колку што воопшто човекот е можно да ги направи. „Тоа е една неумолива меморија, но не меморија на општествен хроничар кој ја следи индивидуата низ судирите и кризите на времето, туку меморија на еден моралист, кој ги распознава доброто и злото, кој потсетува на сите пороци и деформации, на сè подмолно, кукавичко и – ниско“, истакнуваше Герт Уединг, истакнат толкувач на делото на Бел. Молбата да не се

заборава имплицитно го содржи во себе укорот кон својот германски народ, кој, како што истакнуваше Бел, „е неспособен да жали“. Бел страхуваше од тоа СР Германија да не стане „пребрзо“ демократска. Тој страв го темелеше врз сознанијата од логорите во кои беа сместени Хитлеровите воени заробеници, и каде што сите „наеднаш станаа демократи а само ден-два пред тоа сите беа нацисти“. На тој начин својата моралистичка теза Бел ја интегрира со проблемот на времето, кое единствено има смисла за подолгорочни процени и објективен историски суд.

*Личноста на јавната трибина:
ангажиран моралист*

Секоја објава, па според тоа и поетската, Бел ја ценеше како политички чин: уверен беше дека и расказот со сосема езотеричка содржина има свој политички придонес и влијание. Доследен на овој свој став, тој не пропушта повод а да не го соопшти својот став: беше истакнат коментатор по германските весници, стоеше на чело на уличните демонстрации и протести против американските воени бази, со недели и со месеци на чело на бројните протести, се обидувааше да го спречи поставувањето на „першинзите“ во СР Германија и во Европа. Х. Бел не го оправдуваше терористичкиот чин, па сепак им беше наклонет на групата Баде-Мајнхоф, бунтовници и терористи. Бел тоа го оправдуваше низ нови прашања и критики: „А зошто се поддржува теророт на банките? Теророт на елитата?“ Бел им даваше поддршка и на дисидентите од Исток, особено на Солженицин и Јосиф Бродски. Беше воодушевен од писмото на Бродски до Брежнев: „Јазикот е многу постар и понесумолив од која и да е држава. Јас му припаѓам на рускиот јазик. Што се однесува до државата, уверен сум дека мерата на родољубивоста на еден писател не е неговата политичка лојалност соопштена на некоја висока трибина, туку јазикот на кој пишува животот на народот.“ Хајнрих Бел сакаше да игра улога на компетентен судија и во други бројни поводи од политичка природа.

СОДРЖИНА

Предговор: Анте Поповски – вратен без да замине (КОН и ВО „недостапното и недостатното“)	7
Климент Охридски и филозофско-хуманистичките аспекти на Кирило-Методијевата традиција и иницијативи	13
Автобиографско секавање на историјата (тези за есеј)	27
Јагула (тези за есеј)	49
Меѓу животот и знаците	75
Еден брут – во срцето (сага за Циганите)	101
„Светата Земја на зборот“ – антологија на јидиш-поезијата	147
Внатрешно писмо (во чест на Јехуда Амихај)	213
Поезија на библиски реминисценции и на долга историска меморија (за и со Јехуда Амихај)	235
Поезијата на Шимборска – голема етичка експертиза на животот	243
Солзата го напушта окоото – окоото не го напушта телото	259
Германската непредвидливост не е исчезната: смртта е прв мајстор на Германија – вистината е зачувана во лузните	267

CIP – Каталогизacija во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

821.163.3-1
821.163.3-1.09 Поповски, А.

ПОПОВСКИ, Анте
Јазик за земјата и за небото ? Анте Поповски. – Скопје : Југореklam, 2009, 272 стр. см. – (Про лигера)
(Избрани дела на / Анте Поповски)

ISBN 9989-52-074-7 (избор)
ISBN 9989-52-052-6 (кл.)